

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
(Α.Μ.: 1012201903039)

Θέμα: «Η εκστρατεία στη Μικρά Ασία και η τραγωδία της Σμύρνης (1919-1922)»

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Κωνσταντίνα Μπότσιου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2021

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	2
Εισαγωγή	3
Α΄ Κεφάλαιο	
Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας	6
1.1. Η ελληνική κοινότητα της Σμύρνης.....	6
1.2. Η μειονοτική πολιτική των Νεότουρκων	7
1.3. Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας	10
Β΄ Κεφάλαιο	
Η πορεία προς τη Σμύρνη	13
2.1. Η ανακωχή του Μούδρου	13
2.2. Ο ανταγωνισμός των Δυνάμεων στην Εγγύς Ανατολή.....	15
2.3. Η Συνδιάσκεψη της Ειρήνης των Παρισίων και οι ελληνικές διεκδικήσεις.....	16
2.4. Η ελληνική απόβαση στη Σμύρνη.....	21
2.5. Η εσωτερική κατάσταση στην Ελλάδα	22
2.6. Η εσωτερική κατάσταση στην Τουρκία.....	29
Γ΄ Κεφάλαιο	
Η εκστρατεία στη Μικρά Ασία.....	31
3.1. Η πρώτη φάση της εκστρατείας (Μάιος 1919 – Μάρτιος 1920)	31
3.2. Η δεύτερη φάση της εκστρατείας (Απρίλιος 1920 – Δεκέμβριος 1920)	35
3.3. Η τρίτη φάση της εκστρατείας (Ιανουάριος 1921 – Σεπτέμβριος 1922)	39
Δ΄ Κεφάλαιο	
Η Μικρασιατική Καταστροφή.....	47
4.1. Η κατάρρευση του μετώπου.....	47
4.2. Η καταστροφή της Σμύρνης.....	52
4.3. Οι επιπτώσεις της Μικρασιατικής Καταστροφής	55
Επίλογος.....	58
Πηγές και Βιβλιογραφία	60
Παράρτημα	64
Περίληψη	66

Πρόλογος

Η εκστρατεία στη Μικρά Ασία και η πραγμάτωση του ονείρου της «Μεγάλης Ιδέας», δυστυχώς οδήγησε σε μία από τις μεγαλύτερες συμφορές του νεώτερου Ελληνισμού. Η τραγωδία της Σμύρνης είχε ως συνέπεια τον ξεριζωμό του ελληνισμού της Μικράς Ασίας με τον πιο δραματικό και άδοξο τρόπο.

Οι πηγές και η βιβλιογραφία αντλήθηκαν από τη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, τη Λαϊκή Βιβλιοθήκη Καλαμάτας, τη Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη της Καλαμάτας, προσωπικό και μη αρχείο με σχετικά συγγράμματα καθώς και από το διαδίκτυο. Κατά την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους επιβλέποντες καθηγητές μου, κα Κωνσταντίνα Μπότσιου, κος Ιάκωβος Μιχαηλίδης και κος Θανάσης Χρήστου που μου επέτρεψαν και προέτρεψαν να ασχοληθώ με την συγκεκριμένη εργασία. Ως καθηγητές μου στο μεταπτυχιακό αυτό πρόγραμμα μου μετέδωσαν τα απαραίτητα εφόδια και γνώσεις τα οποία με βοήθησαν όχι μόνο στην πραγματοποίηση της διπλωματικής μου εργασίας αλλά και στο να διευρύνω τους ιστορικούς μου ορίζοντες. Ένα ειλικρινές και μεγάλο ευχαριστώ σε όλους.

Εισαγωγή

Η παρούσα Διατριβή Μεταπτυχιακής Ειδίκευσης με τίτλο: «Η εκστρατεία στη Μικρά Ασία και η τραγωδία της Σμύρνης (1919-1922)» εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών της σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου με τίτλο «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες θεωρήσεις και προοπτικές». Στόχος της εργασίας είναι να διερευνήσει και να περιγράψει τα γεγονότα και τις μάχες που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής εκστρατείας (1919-1922) καθώς και όσα εκτυλίχθηκαν και οδήγησαν στην καταστροφή της Σμύρνης.

Η Ελλάδα μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρέθηκε στο στρατόπεδο των νικητών σε αντίθεση με την Βουλγαρία και την Τουρκία που βρέθηκαν στο στρατόπεδο των ηττημένων. Ήδη από το τέλος του 1918, ο πρωθυπουργός της Ελλάδας Ελευθέριος Βενιζέλος, φρόντισε να παρουσιάσει με υπόμνημά του στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων τις ελληνικές διεκδικήσεις και να πείσει τους συνέδρους να προστατέψουν τους χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Προς αυτή την κατεύθυνση, θεωρούσε τον ελληνικό στρατό ως τη μόνη συγκροτημένη δύναμη στην περιοχή, ικανή να επιβάλλει την ειρήνη. Τελικά η Συνδιάσκεψη των Παρισίων έδωσε εντολή στον Ελευθέριο Βενιζέλο να αποστείλει στρατό στη Σμύρνη.

Ο Τούρκος στρατηγός Μουσταφά Κεμάλ έφτασε το Μάιο του 1919 στη Σαμψούντα ως γενικός επιθεωρητής των στρατιωτικών δυνάμεων των ανατολικών επαρχιών. Από τη στιγμή εκείνη ξεκίνησε να οργανώνει τις κινήσεις των Τούρκων απέναντι στις ξένες δυνάμεις και ιδίως στους Έλληνες που θεωρούσε εξαιτίας της ισχυρής παρουσίας τους, ως τους πιο επικίνδυνους. Τον Απρίλιο του 1920 συγκροτήθηκε στην Άγκυρα μια επαναστατική κυβέρνηση η οποία δεν αναγνώριζε το Σουλτάνο, αλλά τον θεωρούσε υποχείριο των Συμμάχων και αντλούσε την εξουσία της από τη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Με αυτόν τον τρόπο ο Κεμάλ έκανε φανερό στους συμμάχους ότι ο ίδιος καθώς και οι συναγωνιστές του αποτελούσαν εκείνη τη στιγμή την πραγματική πηγή εξουσίας στην Τουρκία. Η συνεχής ενίσχυση του κεμαλικού κινήματος ανάγκασε τους Συμμάχους να επιτρέψουν τη διεύρυνση της ελληνικής ζώνης κατοχής στη Μικρά Ασία. Έτσι, τον Ιούλιο του 1920 ο ελληνικός στρατός έφτασε σε βάθος 150 χιλιομέτρων και σταθεροποίησε το μέτωπο στην

γραμμή Πάνορμος-Προύσα-Ουσάκ. Την ίδια χρονική περίοδο ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις προωθήθηκαν στην Ανατολική Θράκη φτάνοντας ως τα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης.

Η υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920) αποτέλεσε ένα τεράστιο επίτευγμα για την Ελλάδα, καθώς αναλάμβανε τη διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης και της ενδοχώρας για διάστημα πέντε ετών. Μετά το πέρασμα αυτού του χρονικού διαστήματος οι κάτοικοι με ελεύθερο δημοψήφισμα θα μπορούσαν να αποφασίσουν για το μέλλον της περιοχής. Το Νοέμβριο του ίδιου έτους το κόμμα των Φιλελευθέρων έχασε στις εκλογές και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος επέστρεψε στην Ελλάδα. Αυτό έδωσε την αφορμή στους Συμμάχους να εκφράσουν πιο καθαρά την αλλαγή της στάσης τους απέναντι στην Ελλάδα. Η νέα κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Δημήτριο Γούναρη, παρά το γεγονός πως στον προεκλογικό της αγώνα είχε καταδικάσει την εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου, συνέχισε τις επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία.

Συγχρόνως το εθνικό κίνημα των Τούρκων με επικεφαλής τον Μουσταφά Κεμάλ γινόταν όλο και πιο ισχυρό τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της Τουρκίας. Ο μικρασιατικός πόλεμος έληξε στις 27 Αυγούστου του 1922 με την εισβολή του τουρκικού στρατού στη Σμύρνη. Ακολούθησαν για τέσσερις μέρες φοβερές λεηλασίες και σφαγές αμάχων, οι οποίοι προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να εγκαταλείψουν τον τόπο της συμφοράς.

Η Μικρασιατική καταστροφή αποτελεί τη μεγαλύτερη εθνική συμφορά στην ιστορία του νεότερου Ελληνισμού. Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας δοκιμάστηκε σκληρά καθ' όλη τη διάρκεια των επιχειρήσεων. Δεκάδες χιλιάδες άμαχοι Έλληνες σκοτώθηκαν το καλοκαίρι του 1922 και μεγάλος αριθμός στρατιωτών και άοπλων σύρθηκαν σε στρατόπεδα αιχμαλώτων.

Όσον αφορά τη διάρθρωση της εργασίας, αυτή αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στον ελληνισμό της Μικράς Ασίας και ειδικότερα στην ελληνική κοινότητα της Σμύρνης, στη μειονοτική πολιτική των Νεότουρκων καθώς και στο όραμα της Μεγάλης Ιδέας. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η πορεία προς τη Σμύρνη ξεκινώντας από την ανακωχή του Μούδρου. Επίσης παρατίθεται ο ανταγωνισμός των δυνάμεων στην Εγγύς Ανατολή, καθώς και αναφέρονται οι ελληνικές διεκδικήσεις και οι αποφάσεις που πάρθηκαν κατά τη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης των Παρισίων. Μία από αυτές ήταν η ελληνική απόβαση

στη Σμύρνη. Στο τέλος του κεφαλαίου αυτού αναλύεται η εσωτερική κατάσταση στην Ελλάδα και στην Τουρκία.

Στο τρίτο κεφάλαιο περιγράφονται οι τρεις φάσεις της εκστρατείας στη Μικρά Ασία ενώ το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο αναφέρεται στη μικρασιατική καταστροφή καθώς και στις επιπτώσεις της. Συγκεκριμένα προβάλλονται οι λόγοι που οδήγησαν στην κατάρρευση του ελληνικού μετώπου με επακόλουθο την τραγωδία της Σμύρνης καθώς και όσα προβλήματα ακολούθησαν μετά.

Α' Κεφάλαιο

Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας

1.1. Η ελληνική κοινότητα της Σμύρνης

Οι αρχαίοι Έλληνες από τις πρώτες περιοχές που αποίκισαν και εξερεύνησαν ήταν οι ιωνικές ακτές. Ο ελληνισμός της περιοχής κυριάρχησε και ευημέρησε κατά την αρχαιότητα και την περίοδο του Βυζαντίου. Η Σμύρνη εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης της προσέλκυε πολλούς Δυτικοευρωπαίους να εγκατασταθούν και να δραστηριοποιηθούν στο εμπόριο. Η Σμύρνη από τον 16^ο αιώνα θεωρούνταν ένα διεθνές λιμάνι. Μεταξωτά υφάσματα, νήματα, χρωστικές ύλες για την υφαντουργία, φοινικόξυλο, κερί, σταφίδες είναι ορισμένα από τα προϊόντα που εξάγονται από το λιμάνι της Σμύρνης. Σιγά σιγά άρχισε να αποτελεί ένα σπουδαίο οικονομικό κέντρο στην Ανατολική Μεσόγειο. Με τη συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή, που ευνοούσε τη ναυτιλία και το εμπόριο, η Σμύρνη συνέχισε να αναπτύσσεται με ακόμη μεγαλύτερους ρυθμούς. Ένας άλλος λόγος που βοήθησε το εξαγωγικό εμπόριο της ήταν η κατασκευή σιδηροδρόμων.

Ενώ κατά το 18^ο αιώνα η ελληνική κοινότητα της Σμύρνης αριθμούσε περί τους δέκα χιλιάδες, έναν αιώνα αργότερα ο αριθμός αυτός έφτασε τους εξήντα χιλιάδες με αποτέλεσμα να είναι πολύ έντονο το ελληνικό στοιχείο και οι Μουσουλμάνοι της περιοχής να αποτελούν μειονότητα. Σπουδαίοι Έλληνες κεφαλαιούχοι υπό την προστασία της Αγγλίας και της Ρωσίας δραστηριοποιήθηκαν στο εμπόριο αλλά και σε άλλους τομείς της οικονομίας¹.

Ο μικρασιατικός ελληνισμός δεν ήταν ομοιογενής καθώς σε μερικά μέρη, όπως τα παράλια του Εύξεινου Πόντου μιλούσαν ελληνικά ενώ στο Ικόνιο τουρκικά. Στη Σμύρνη βέβαια ήταν πιο συμπαγής ο πληθυσμός καθώς ζούσαν 555.000 Έλληνες, 310.000 Τούρκοι και 100.000 από άλλες εθνικότητες. Η κοινότητα της Σμύρνης διέθετε τους δικούς της αντιπροσώπους για τη ρύθμιση των δικαστικών διαφορών τους και για τις σχέσεις που είχαν με την Οθωμανική διοίκηση².

Συγχρόνως με την οικονομική πρόοδο υπήρξε και πολιτιστική. Σε όλη την Ανατολή ιδρύθηκαν ελληνικά σχολεία με σκοπό τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού. Η ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους συνέβαλε στη μικρασιατική αναγέννηση με την έλευση μεταναστών από την Ελλάδα.

¹Φ. Ηλιού, *Κοινωνικοί αγώνες και Διαφωτισμός. Η περίπτωση της Σμύρνης*, Αθήνα 1986, σ. 60

²M.L. Smith, *Το όραμα της Ιωνίας*, Αθήνα 2009, σ. 74-76

Σημαντικό ρόλο στον τομέα της εκπαίδευσης στη Σμύρνη διαδραμάτισε ο Γρηγόριος Κοντάρης, ο οποίος αφού συγκέντρωσε έναν αξιόλογο αριθμό βιβλίων, τα δώρισε στη Μητρόπολη Σμύρνης. Στη συνέχεια τα βιβλία αυτά αποτέλεσαν τον κύριο κορμό της βιβλιοθήκης της Ευαγγελικής Σχολής, ιδρυτές της οποίας ήταν ο Πανταλέων Σεβαστόπουλος, ο Γεώργιος Βιτάλης, ο Γεώργιος Όμηρος και ο μοναχός Ιερόθεος Δενδρινός³. Άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα ήταν το Φιλολογικό Γυμνάσιο, στο οποίο δίδαξαν σπουδαίοι λόγιοι της εποχής όπως ο Κωνσταντίνος Οικονόμου, ο Κωνσταντίνος Κούμας, οι Σοφοκλής και Στέφανος Οικονόμου κ.ά..Επίσης, ιδρύθηκε το σχολείο θηλέων το 1830 και το 1922 το Κεντρικό Παρθεναγωγείο. Σύνολο υπήρχαν πάνω από 20 παρθεναγωγεία, ξένα και ελληνικά. Η ίδρυση τους είχε ως σκοπό την ένταξη των κοριτσιών στη κοινότητα και να μάθουν χρήσιμες γνώσεις για τη ραπτική, μαγειρική, κοπτική κ.ά. Η αύξηση του ελληνικού πληθυσμού είχε ως αποτέλεσμα την ίδρυση των συλλόγων, των σχολείων, των κοινοτήτων και ευαγή ιδρύματα με μεγάλη ακτινοβολία.

Η εδαφική συρρίκνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα είχε ως επακόλουθο να μπουν στο στόχαστρο οι Έλληνες και οι Αρμένιοι καθώς αυτοί είχαν συγκεντρώσει στα χέρια τους το πιο μεγάλο μέρος του εμπορίου. Στις αρχές του 1914 πραγματοποιήθηκαν μαζικές μεταναστεύσεις με την υποκίνηση της τουρκικής κυβέρνησης των Μουσουλμάνων της Βουλγαρίας, της Σερβίας και της Ελλάδας προς τη Μικρά Ασία. Η τουρκική κυβέρνηση με αφορμή την είσοδό της στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο άρχισε να εκδιώκει τους Έλληνες.

1.2. Η μειονοτική πολιτική των Νεότουρκων

Το κίνημα των Νεότουρκων είχε θέσει τις βάσεις για τη μετατροπή της οθωμανικής αυτοκρατορίας σε εθνικό τουρκικό κράτος. Όμως η πραγματοποίηση του νεοτουρκικού ιδεώδους οφείλεται καθαρά σε έναν στρατιωτικό ηγέτη το Μουσταφά Κεμάλ, που αργότερα θα ονομαστεί σε Ατατούρκ (Πατέρας των Τούρκων).

Ο Μουσταφά Κεμάλ ακολούθησε στρατιωτική σταδιοδρομία ξεκινώντας αρχικά από την Κατώτερη Στρατιωτική Σχολή της Θεσσαλονίκης, συνεχίζοντας στη Σχολή Αξιωματικών του Μοναστηρίου και τέλος στη Σχολή Πολέμου της Κωνσταντινούπολης. Στην τελευταία σχολή μυήθηκε στο επαναστατικό κίνημα «Βατάν» (Πατρίδα) που είχε ως σκοπό να αναχαιτίσει την παρακμή της τουρκικής

³X. Σολωμονίδης, *Υμνος και θρήνος της Σμύρνης*, Αθήνα 1957, σ. 46

πατρίδας με την εισροή νέων ιδεών. Ο Κεμάλ τάχθηκε εναντίον κάθε ξένης επέμβασης στην Τουρκία και ενστερνιζόταν το σύνθημα του αγώνα του που θα εκφραστεί αργότερα επιγραμματικά με τη φράση «Η Τουρκία για τους Τούρκους». Οι πρώτες στρατιωτικές ικανότητες του Κεμάλ φανερώθηκαν με τις επιχειρήσεις στην Καλλίπολη και στα Δαρδανέλλια, όπου επιβραβεύτηκε παίρνοντας την προαγωγή του σε στρατηγό.

Μετά την ανακωχή του Μούδρου, ο Κεμάλ αντέδρασε άμεσα στο κλίμα ηττοπάθειας που κυριαρχούσε στην Τουρκία. Αφού συγκέντρωσε γύρω του τους ομοϊδεάτες αξιωματικούς άρχισε την προετοιμασία της αντίστασης στα σχέδια των Συμμάχων για το διαμελισμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Ως γενικός στρατιωτικός επιθεωρητής των Ανατολικών επαρχιών του Οθωμανικού κράτους, ο Κεμάλ είχε στρατιωτική και πολιτική εξουσία και με αυτή μπορούσε να ασκήσει το διαφωτιστικό και οργανωτικό του έργο χωρίς να ελέγχεται από το κέντρο, από το οποίο δεν είχε ακόμη αποκοπεί. Μερικές μέρες μετά την απόβαση των ελληνικών δυνάμεων στη Σμύρνη, ο Μουσταφά Κεμάλ φτάνει στην Αμισό (Σαμψούντα) και έρχεται σε επαφή με τους στρατιωτικούς και διοικητικούς παράγοντες της περιοχής, τονίζοντάς τους την ανάγκη αντίστασης εναντίον των Ελλήνων. Επίσης κατηγορεί για αδράνεια τη σουλτανική κυβέρνηση και προτείνει τη δημιουργία αντάρτικων ομάδων ώσπου να οργανωθεί καινούριος τακτικός στρατός.

Στη συνέχεια, η επόμενη στάση του Κεμάλ ήταν η Αμάσεια. Εκεί πραγματοποιήθηκε η πρώτη επίσημη σύσκεψη στρατιωτικής ηγεσίας στην οποία συμμετείχαν οι στρατηγοί Αλή Φουάτ και Ρεφέτ καθώς και ο πρώην υπουργός Ναυτικών Χουσεΐν Ραούφ. Στο γνωστό Πρωτόκολλο της Αμάσειας (8/21 Ιουνίου 1919), το οποίο μπορεί να θεωρηθεί σαν διακήρυξη της αντίστασης του τουρκικού λαού διατυπώθηκαν οι αποφάσεις της σύσκεψης. Συγκεκριμένα εκφράζονταν ο κίνδυνος για την ενότητα και την ανεξαρτησία της πατρίδας, η ανικανότητα της σουλτανικής κυβέρνησης να αναλάβει τις όποιες ευθύνες της, η ανάγκη ίδρυσης ενός ελεύθερου από ξένες επιρροές και έλεγχο εθνικού οργάνου, το οποίο θα επανεξετάζε την κατάσταση της χώρας και θα διακήρυσσε σ' όλο τον κόσμο την επιθυμία του λαού της και τέλος η απόφαση να συνέλθει άμεσα στη Σεβάστεια Εθνικό Συνέδριο⁴. Όλοι οι παρευρισκόμενοι ορκίστηκαν κατά την υπογραφή του Πρωτοκόλλου, να διαφυλαχθεί το περιεχόμενό του σαν εθνικό μυστικό. Συγχρόνως ο Κεμάλ καλούσε

⁴P. Dumont, *Κεμάλ: Ο Δημιουργός της Νέας Τουρκίας*, Αθήνα 1998, σ. 54

γνωστές προσωπικότητες της πρωτεύουσας να συμμετάσχουν στο κίνημά του, που ονομάστηκε «Εθνική Άμυνα».

Ο Κεμάλ και οι υπόλοιποι στρατιωτικοί ηγέτες πήραν στην Αμάσεια ορισμένες σημαντικές αποφάσεις στο στρατιωτικό τομέα, όπως την οργάνωση ατάκτων στην περιοχή της Σμύρνης, την προσπάθεια δημιουργίας τακτικού στρατού με μυστική στρατολόγηση και αρπαγές όπλων για τον εξοπλισμό του, καθώς και την τακτική του ανταρτοπόλεμου, σε πρώτη φάση, παρενοχλώντας συνεχώς τον εχθρό, αποφεύγοντας τις μάχες, διαφυλάσσοντας τις καίριες στρατηγικά ορεινές διαβάσεις και υπερασπίζοντας τη γραμμή υποχωρήσεως προς την Άγκυρα.

Δύο μέρες μετά την υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Αμάσειας, οι Άγγλοι κατήγγειλαν στο μεγάλο βεζίρη τις επαναστατικές κινήσεις του Κεμάλ και του ζήτησαν να τον αποπέμψει από το στρατό. Ο Κεμάλ όμως είχε ήδη προλάβει να δηλώσει την παραίτηση του και οργάνωσε Συνέδριο στο Ερζερούμ (τέλη Ιουλίου 1919). Εκεί τέθηκαν οι βάσεις της τουρκικής αντίστασης με το σύνθημα «Η Τουρκία για τους Τούρκους» και ο Κεμάλ επιβλήθηκε ως αρχηγός στην περιοχή⁵.

Στην Εθνοσυνέλευση της Σεβάστειας (20 Αυγούστου/ 4 Σεπτεμβρίου 1919) ουσιαστικά επικυρώθηκαν οι αποφάσεις του Ερζερούμ. Επίσης αποφασίστηκε η προκήρυξη εκλογών και η δημιουργία προσωρινής κυβέρνησης με πρόεδρο τον Κεμάλ. Ο σουλτάνος αναγκάστηκε να δεχθεί την απόφαση της Εθνοσυνέλευσης για εκλογές και διόρισε νέο μεγάλο βεζίρη το φιλοκεμαλικό Αλή Ριζά.

Η νέα βουλή, με εθνικιστική πλειοψηφία, ξεκίνησε τις εργασίες της στις 29 Δεκεμβρίου/ 12 Ιανουαρίου στην Κωνσταντινούπολη και όχι στην Άγκυρα, όπως ήταν η πρόταση του Κεμάλ. Αυτό αποτέλεσε μια προσωρινή ήττα για τον Τούρκο ηγέτη, ο οποίος είχε εκλεγεί βουλευτής του Ερζερούμ. Όμως η νέα βουλή επιψήφισε το Εθνικό Συμβόλαιο το οποίο συνόψιζε τις αρχές του Ερζερούμ και της Σεβάστειας και που στην πραγματικότητα αποτελούσε ανατροπή των όρων της ανακωχής του Μούδρου. Οι αποφάσεις αυτές καθώς και τα γεγονότα της Κιλικίας (τέλη Ιανουαρίου 1920) όπου σημειώθηκαν οι πρώτες σφαγές Γάλλων και Αρμενίων από ανταρτικά σώματα προκάλεσαν δυσαρέσκεια και διακοίνωση των Συμμάχων στη Διάσκεψη του Λονδίνου. Στη διακοίνωση αυτή τονίζεται η αλλαγή της μέχρι πρότινος ευνοϊκής διάθεσης των Συμμαχικών Δυνάμεων προς τους Τούρκους, αξιώνεται η προστασία των χριστιανών, η παύση των εχθροπραξιών εναντίον των στρατευμάτων της Αντάντ

⁵P. Dumont, *ό. π.*, σ. 58-60

και αναγγέλλεται πως θα πραγματοποιηθεί προσωρινή κατάληψη της Κωνσταντινούπολης.

Συμμαχικά στρατεύματα με αρχηγό τον στρατηγό Ουίλσον κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη στις 3/16 Μαρτίου. Η βουλή έπαυσε τις εργασίες της, οι βουλευτές φυγαδεύτηκαν ή εξορίστηκαν στη Μάλτα και επιβλήθηκε στρατιωτικός νόμος. Ο καινούριος αγγλόφιλος βεζίρης Δαμάτ Φερίτ, με το σείχουισλάμη ανακήρυξαν το κίνημα του Κεμάλ ως αιρετικό και καταδίκασαν σε θάνατο τον ίδιο τον Κεμάλ όσο και τους οπαδούς του. Επίσης διακήρυξαν ότι ήταν καθήκον κάθε μουσουλμάνου να εκτελέσει την απόφαση.

Ο εμφύλιος πόλεμος ήταν πλέον γεγονός. Η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης ενίσχυσε τους ισχυρισμούς του Κεμάλ πως ο σουλτάνος ήταν δέσμιος των Συμμάχων και πως δεν μπορούσε να βοηθήσει την εθνική υπόθεση. Το κίνημά του άρχισε να αποκτά όλο και περισσότερους οπαδούς. Στις 10/23 Απριλίου πραγματοποιήθηκε η Α΄ Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας, η οποία αποφάσισε τη δημιουργία προσωρινής κυβέρνησης με πρόεδρο τον Κεμάλ. Επίσης από τα μέλη της θα εκλεγόταν το Εθνικό Συμβούλιο του Κράτους, που ο πρόεδρος του θα ήταν και πρόεδρος της Βουλής⁶. Με τη δημιουργία της κυβέρνησης της Άγκυρας, η Τουρκία ουσιαστικά διασπάται σε δύο στρατόπεδα. Φιλοσουλτανικά κινήματα εκδηλώθηκαν ακόμη και στο στρατό, με αποτέλεσμα το επαναστατικό κίνημα του Κεμάλ, το οποίο αντιμετώπιζε παράλληλα τον κίνδυνο της ελληνικής κατοχής στη Μικρά Ασία, να μπαίνει στην κρισιμότερη καμπή από τη στιγμή της εμφάνισής του.

1.3. Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας

Με τον όρο «Μεγάλη Ιδέα» επικράτησε να αποκαλείται ο διακαής πόθος και η κρυφή ελπίδα της απελευθέρωσης όλων των υπόδουλων Ελλήνων με στόχο τη δημιουργία της Μεγάλης Ελλάδας «των δύο Ηπείρων και των πέντε θαλασσών», που γεννήθηκε κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Η διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας περιόριζε το γεωγραφικό χώρο της Ελλάδας ενώ αντίθετα ο διαμελισμός της θα μπορούσε να οδηγήσει στην εδαφική ολοκλήρωση του ελληνικού έθνους⁷.

⁶C. Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1923*, Αθήνα 2007, σ. 676

⁷Φ.Ν. Γρηγοριάδης, *Η Ιστορία της Νεοτέρας Ελλάδας, Διχασμός-Μικρά Ασία. Θρίαμβος-Καταστροφή*, Αθήνα 1971, σ. 25-33

Ο Ιωάννης Κωλέττης είναι αυτός ο οποίος αναφέρθηκε ως πρωθυπουργός της Ελλάδας στη Μεγάλη Ιδέα το 1844 ύστερα από την επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843. Με αφορμή τη διαμάχη των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων, καθώς οι πρώτοι πίστευαν ότι παραγκωνίζονται από τους νεοφερμένους, υπήρξαν θυελλώδεις συζητήσεις για το θέμα αυτό. Με τη δημιουργία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους μορφωμένοι πρόσφυγες κυρίως από τη Μικρά Ασία και την Κωνσταντινούπολη αλλά και από τα Επτάνησα και τα Βαλκάνια εγκαταστάθηκαν στην ελεύθερη Ελλάδα. Εξαιτίας της κατάληψης δημόσιων θέσεων και της παρουσίας στην πολιτική ζωή αρκετών μορφωμένων ετεροχθόνων υπήρχε έντονη δυσφορία από τους γηγενείς. Ο Κωλέττης το 1844 διατύπωσε την άποψη του υπέρ των ετεροχθόνων και κάποια από τα λόγια του ήταν: «Υπάρχουν δύο μεγάλα κέντρα του Ελληνισμού. Αι Αθήναι είναι η πρωτεύουσα του Βασιλείου. Η Κωνσταντινούπολις είναι η μεγάλη πρωτεύουσα, η Πόλις, το όνειρο και η ελπίς όλων των Ελλήνων»⁸.

Γενικότερα ο όρος «Μεγάλη Ιδέα» αποσκοπούσε στην απελευθέρωση όλων των υπόδουλων Ελλήνων που βρίσκονταν κάτω από την κυριαρχία των Τούρκων και την ενσωμάτωσή τους σε ένα ενιαίο έθνος-κράτος. Θεμέλιο της Μεγάλης Ιδέας αποτελούσε το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των λαών και πήγαζε από τον ελληνικό εθνικισμό πριν από την ελληνική Επανάσταση καθώς και από τον έντονο τοπικισμό στην Ελλάδα, στοιχεία που οδηγούσαν σε εξεγέρσεις απέναντι σε κάθε μορφής διακυβέρνηση⁹.

Κατά τον 19^ο αιώνα παρουσιάστηκαν τρεις φάσεις κατά τις οποίες θα μπορούσε να εκπληρωθεί το όραμα της Μεγάλης Ιδέας. Η πρώτη αφορούσε το Μοχάμεντ Άλι, ηγεμόνα της Αιγύπτου, στον οποίο είχε παραχωρηθεί η Κρήτη από το σουλτάνο Μαχμούτ Β΄ ως αντάλλαγμα για τις υπηρεσίες τις οποίες είχε προσφέρει κατά τη διάρκεια της δεκαετούς επανάστασης στην Πελοπόννησο και στην Κρήτη. Στις 20 Νοεμβρίου 1839 η Επιτροπή Κρητών, η οποία αποτελούνταν από Κρήτες επαναστάτες και διανοούμενους, υπέβαλλαν αίτημα στην Αγγλία για αποικιακή κατοχή της νήσου, η οποία απορρίφθηκε. Επίσης σημαντικός σταθμός για τον ελληνικό αλυτρωτισμό υπήρξε ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853-1856). Το 1854 ξεκίνησε πόλεμος ανάμεσα στην Τουρκία και τη Ρωσία. Η Γαλλία και η Αγγλία ήταν με το μέρος του σουλτάνου και η Ελλάδα θεωρώντας ότι ήταν μια ευκαιρία να μεγαλώσει

⁸Σ.Π. Παπαγεωργίου, *Από το γένος στο έθνος. Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους*, Αθήνα 2004, σ. 421-423

⁹E.J. Hobsbawn, *Η εποχή των Επανάστασεων, 1789-1848*, Αθήνα 2000, σ. 203

τα σύνορα της, τάχθηκε υπέρ της Ρωσίας. Όμως τα γαλλικά και αγγλικά στρατεύματα με ναυτικό αποκλεισμό στο λιμάνι του Πειραιά απαίτησαν την ουδετερότητά της. Ο πόλεμος είχε ως αποτέλεσμα την ήττα της Ρωσίας.

Με τη Συνθήκη των Παρισίων το 1856, η Τουρκία υποχρεώθηκε να εκδώσει το Χατι Χουμαγιούν με το οποίο έδινε για πρώτη φορά σημαντικά προνόμια στους χριστιανούς υπηκόους της. Τα προνόμια αυτά ήταν η ανεξιθρησκία, η προσωπική ελευθερία και η εξασφάλιση της ιδιοκτησίας και της τιμής. Αυτή η μεταρρυθμιστική πολιτική του σουλτάνου προωθούσε τη συμβίωση όλων των εθνοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κάτι το οποίο αναχαίτιζε την επιθυμία των Ελλήνων για ένα μεγάλο εθνικό κράτος¹⁰.

Τέλος, η έκρηξη της μεγάλης επανάστασης του 1866, που σημειώθηκε στην Κρήτη, αποτέλεσε μία σημαντική ευκαιρία για την πραγματοποίηση του οράματος της Μεγάλης Ιδέας. Με την επανάσταση αυτή η Γαλλία και η Αγγλία ήταν αντίθετες από την αρχή, καθώς επιθυμούσαν την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Ρωσία όμως εξαιτίας της ταπείνωσης που είχε δεχθεί στον Κριμαϊκό πόλεμο υποκινούσε την επανάσταση της Κρήτης. Στις 14 Μαΐου 1866 η γενική συνέλευση της Κρήτης υπέβαλλε ως αίτημα την ένωσή της με την Ελλάδα στον σουλτάνο και στις Μεγάλες Δυνάμεις. Η επανάσταση των Κρητών ξεκίνησε τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου και καταπνίχτηκε από τον Ομέρ που έφτασε στην Κρήτη τον Μάρτιο του 1867. Η Ελλάδα που έστελνε εθελοντές και εφόδια στην Κρήτη αναγκάστηκε να το σταματήσει και να δεχθεί τους όρους των Τούρκων υπό την πίεση των Μεγάλων Δυνάμεων. Η επανάσταση των Κρητών είχε πλέον εκπνεύσει και το 1868 τέθηκε σε εφαρμογή ο Οργανικός Νόμος.

¹⁰Κ. Σβολόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος, 12 Μελετήματα*, Αθήνα 1999, σ. 41-49

Β' Κεφάλαιο

Η πορεία προς τη Σμύρνη

2.1. Η ανακωχή του Μούδρου

Η υπογραφή της ανακωχής του Μούδρου (17/30 Οκτωβρίου 1918) που έγινε ανάμεσα στον Τούρκο υπουργό των Ναυτικών Χουσεΐν Ραούφ και τον Άγγλο ναύαρχο Άρθουρ Κάλθορπ σηματοδότησε το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου. Η ανακωχή αυτή υποχρέωνε την Τουρκία, για το άνοιγμα των Στενών των Δαρδανελλίων, την παραχώρηση των οχυρών των Στενών στους Συμμάχους και την διευκόλυνση για τη διόδο των πλοίων τους στον Εύξεινο Πόντο. Τα πολεμικά πλοία των Τούρκων θα παραδίδονταν και τα λιμάνια θα ανοίγονταν για το στόλο των Συμμάχων. Ακόμη, ο τούρκικος στρατός θα παρέδιδε ένα σημαντικό μέρος από τον οπλισμό του και οι στρατιώτες θα αποστρατεύονταν εκτός από αυτούς που χρειαζόνταν για τη φύλαξη των συνόρων καθώς και την εσωτερική ασφάλεια του κράτους. Ένας άλλος σημαντικός όρος της ανακωχής ήταν ότι οι Σύμμαχοι είχαν δικαίωμα να επέμβουν και να καταλάβουν οποιοδήποτε στρατηγικό σημείο της οθωμανικής αυτοκρατορίας σε περίπτωση που θα διαταρασσόταν η τάξη¹¹. Η Αγγλία, με τη συνθηκολόγηση αυτή κατάφερε να αποσπάσει από τους Τούρκους το δικαίωμα στάθμευσης των συμμαχικών στρατευμάτων σε πετρελαιοφόρες περιοχές του Βακού και του Βατούμ. Η συμφωνία αυτή προκάλεσε μια δυσχέρεια στη Γαλλία και την Ιταλία καθώς η ενέργεια αυτή της Αγγλίας είχε ως αποτέλεσμα να εδραιώσει τη θέση της στην Ανατολή και να αφήσει στο περιθώριο τα συμφέροντα της Γαλλίας και της Ιταλίας.

Ο Λίμαν φον Σάντερς παρέδωσε την αρχηγία του στρατού της Συρίας στον Κεμάλ και επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη. Ήταν ξεκάθαρο πλέον ότι η Αγγλία διαδέχτηκε τη Γερμανία στο χώρο αυτό. Όμως, οι Τούρκοι εθνικιστές συσπειρώθηκαν και άρχισαν να πλαισιώνουν κινήματα για τη σωτηρία της αυτοκρατορίας τους. Το σύνθημα τους ήταν ότι η ήττα ήταν η ταπείνωση του κοιτάτου τους και όχι του τουρκικού λαού. Κέντρο των ζυμώσεων τους δεν μπορούσε να είναι άλλο από την ενδοχώρα της Μικράς Ασίας. Οι συνθήκες ήταν ευνοϊκές λόγω της γεωγραφικής θέσης, για να δημιουργηθεί μια δυναμική στρατιωτική ηγεσία. Το νέο εθνικιστικό κίνημα έχει τις απαρχές του το Μάρτιο του

¹¹Δ. Κιτσίκης, *Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα 1998, σ. 190-200

1919 που ο Αλή Φουάτ έφτασε στην Άγκυρα για να συντονίσει την οργάνωση της εθνικής άμυνας και ο Κιαζήμ Καραμπεκίρ για να διοικήσει το στρατό στο Ερζερούμ, δηλώνοντας ότι θα υπερασπίσει την ελευθερία της Ανατολίας και του Καυκάσου. Όμως, το σημαντικότερο βήμα για το εθνικιστικό κίνημα έγινε τον Απρίλιο του 1919 όπου ο Μουσταφά Κεμάλ αποστάλθηκε στις ανατολικές επαρχίες ως γενικός επιθεωρητής για να αποκαταστήσει την τάξη και την ασφάλεια καταστέλλοντας κάθε αντικυβερνητικό στρατιωτικό κίνημα. Βεβαίως, αν η κυβέρνηση του σουλτάνου ήθελε πραγματικά την καταστολή κάθε αντικυβερνητικού στρατιωτικού κινήματος δεν θα έδινε τόσες πολιτικές δικαιοδοσίες σε ένα πρόσωπο που είχε δηλώσει ρητά την αντίθεση του στους όρους ανακωχής του Μούδρου. Συμπεραίνεται λοιπόν ότι ο Κεμάλ είχε έρθει στην ενδοχώρα για να οργανώσει ανεπίσημα την αντίσταση.

Η ασυνεννοησία των Συμμάχων ευνόησε την τούρκικη αντίσταση να αναπτυχθεί. Η Αγγλία έχοντας πάρει το μεγαλύτερο μέρος του λέοντος καθώς προέβαλε συνεχώς τη συμβολή της στο ανατολικό μέτωπο, παραγκώνιζε τη Γαλλία και την Ιταλία που αισθάνονταν αδικημένες με τη μοιρασιά. Η τελευταία δε συνειδητοποίησε ότι η ενδεχόμενη συνεργασία της με το ανερχόμενο εθνικιστικό κίνημα των Τούρκων θα μπορούσε να της επιφέρει θετικά αποτελέσματα.

Μετά την επίσημη ανακοίνωση της ανακωχής στις 24/25 Οκτωβρίου στο λιμάνι της Σμύρνης ήρθε το αγγλικό πολεμικό πλοίο με πλοίαρχο τον Ντίξον. Οι Έλληνες της Σμύρνης υποδέχτηκαν με ενθουσιασμό τους Άγγλους αν και ο Ντίξον ανέφερε ότι είχε έρθει για περιφρούρηση των συμμαχικών συμφερόντων και ο νομάρχης της Σμύρνης ο Νουρεντίν ανακοίνωσε ότι οι ενθουσιαστικές εκδηλώσεις που σχετίζονται με την απελευθέρωση τους θα τιμωρούνται. Ακόμη και ο Ελευθέριος Βενιζέλος αναγκάστηκε να στείλει εντολή στο στρατιωτικό διοικητή της Χίου, τον πλοίαρχο Ζαφειρόπουλο να καταστείλει τους πανηγυρισμούς των Ελλήνων στη Σμύρνη καθώς δεν βοηθούσαν στις ελληνικές διεκδικήσεις που ετοιμαζόταν ο Βενιζέλος να απαιτήσει από τη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης. Η Ελλάδα έστειλε κι αυτή πολεμικό πλοίο στο λιμάνι της Σμύρνης μετά τη Γαλλία και την Ιταλία. Το αντιτορπιλικό «Λέων» με κυβερνήτη τον Ηλία Μαυρούδη έπλευσε στις 11 Δεκεμβρίου στο λιμάνι της Σμύρνης. Μαζί με το Μαυρούδη είχε έρθει στην αποστολή –με εντολή του Βενιζέλου- και ο βουλευτής των Κυκλάδων ο Δ. Ζαμάνος¹². Οι Έλληνες της Σμύρνης μόλις αντίκρισαν το πλοίο ενθουσιάστηκαν και

¹²Μ. Ροδάς, *Η Ελλάδα στη Μικράν Ασία (1918-1922)*, Αθήνα 1950, σ. 39-41

στο ελληνικό προξενείο υψώθηκε η ελληνική σημαία. Η παρουσία της ελληνικής αντιπροσώπευσης δεν είχε διακοσμητικό ρόλο αλλά προετοίμαζε το έδαφος για τις διεκδικήσεις της Ελλάδας στη Μικρά Ασία και ενημέρωνε την κυβέρνηση της Ελλάδας για την κατάσταση που επικρατούσε. Επίσης, ο Βενιζέλος ως εξαιρετος γνώστης της διπλωματίας δεν έστειλε τυχαία τον Ζαμάνο στη Σμύρνη αλλά πολλοί συμπατριώτες του είχαν εγκατασταθεί εκεί και ίδρυσε τον ελληνοκαθολικό σύλλογο. Επίσης, ο μητροπολίτης Χρυσόστομος μετά από τέσσερα χρόνια εξορίας επέστρεψε πίσω (20 Δεκεμβρίου).

2.2. Ο ανταγωνισμός των Δυνάμεων στην Εγγύς Ανατολή

Η Εγγύς Ανατολή λόγω της στρατηγικής θέσης αποτέλεσε το μήλον της έριδος για τις Δυνάμεις. Δεν θεωρείται άδικα το σταυροδρόμι των τριών ηπείρων καθώς βρίσκεται ανάμεσα στην Αφρική, την Ασία και την Ευρώπη. Επίσης, μην λησμονούμε ότι ο ορυκτός πλούτος της προσέκλυσε την προσοχή όλων των κρατών. Από τη μία η Εγγύς Ανατολή χρησιμεύει ως κέντρο για τις παγκόσμιες συγκοινωνίες και από την άλλη το πετρέλαιο της αποτελεί ζωτικής σημασίας και για την περίοδο της ειρήνης και του πολέμου¹³. Παρατηρείται, οι ΗΠΑ και η Γερμανία από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα να προσπαθούν να διεισδύσουν πολιτιστικά και οικονομικά στις περιοχές της Εγγύς Ανατολής με τη δημιουργία ιδρυμάτων, σχολών και πανεπιστημίων¹⁴.

Αρχικά, η Γαλλία με τις περίφημες διομολογήσεις με την Τουρκία και με το εμπόριο μαζί της ασκούσε έμμεση επιρροή. Η Αγγλία παρείχε στην οθωμανική αυτοκρατορία δάνεια και πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο κατείχε την πρώτη θέση στο εξωτερικό εμπόριο της. Η Ιταλία από την άλλη είχε περιορισμένη επιρροή και για αυτό στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ανέπτυξε έντονη προπαγάνδα στη Σμύρνη και στο Αϊδίνη. Ιταλοί εργάτες που εργάζονται στους σιδηροδρόμους, δημιουργία ιδρυμάτων, κατασκευή ιταλικών σχολείων και η εύκολη παραχώρηση ιταλικής υπηκοότητας επέτρεψε τον επεκτατισμό της Ιταλίας στη Μικρά Ασία. Στη συνθήκη του Λονδίνου το 1915 υπογράφηκε μυστικά η προσάρτηση εδαφών στην Ιταλία μετά το διαμελισμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

¹³N. Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1918-1923*, Λευκωσία 2000, σ. 67

¹⁴E. H. Bierstadt, *Η Μεγάλη Προδοσία, ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στη Μικρασιατική Καταστροφή και στη Συνθήκη της Λοζάνης*, Αθήνα 1997, σ. 51-53

Η Γερμανία, όμως είχε το πιο ολοκληρωμένο πρόγραμμα διείσδυσης στην οθωμανική αυτοκρατορία με τη χρηματοδότηση του σιδηροδρόμου της Βαγδάτης και την εκμετάλλευση των κοιτασμάτων χρωμίου όπου καταλάμβανε σημαντική θέση στο εμπόριο της Τουρκίας. Ακόμη, ο Γερμανός στρατηγός Λίμαν φον Σάντερς είχε αναλάβει την οργάνωση του τουρκικού στρατού.

Η Ρωσία πάλι ενώ είχε πάντα έντονη επεκτατική πολιτική στην Οθωμανική αυτοκρατορία λόγω της Ρωσικής Επανάστασης το 1917 βγήκε από την Αντάντ. Η ρωσική αποχώρηση άφησε ένα μεγάλο κενό στην διεκδίκηση των Στενών και της Κωνσταντινούπολης από τις άλλες Δυνάμεις.

Οι ΗΠΑ μόλις συνειδητοποίησαν την οικονομική σημασία του πετρελαίου άσκησαν έντονη διπλωματική δραστηριότητα στην Εγγύς Ανατολή δημιουργώντας τράπεζες, σχολεία και νοσοκομεία από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

2.3. Η Συνδιάσκεψη της Ειρήνης των Παρισίων και οι ελληνικές διεκδικήσεις

Ο Βενιζέλος είχε ήδη ξεκινήσει να προωθεί τις ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις του στη Συνδιάσκεψη της ειρήνης των Παρισίων που ξεκίνησε στις 18 Ιανουαρίου του 1919 με πρόεδρο τον πρωθυπουργό της Γαλλίας τον Κλεμανσό. Η σύνοδος αποτελούνταν από την νικήτρια συμμαχική δύναμη της Αντάντ και από τις ΗΠΑ. Τα κράτη που πήραν μέρος ήταν 32 συνολικά. Στις 25 Φεβρουαρίου 1920 ιδρύθηκε η Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ) από την πρόταση του προέδρου των ΗΠΑ τον Ουίλσον ώστε ο οργανισμός αυτός να έχει ως σκοπό την ειρηνική επίλυση των διαφορών μεταξύ των κρατών και να τα διασφαλίζει από οποιαδήποτε επίθεση. Ένας από τους λόγους άλλωστε που οι ΗΠΑ πήραν μέρος στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο ήταν να αναχαιτίσουν το милитарισμό της Γερμανίας και το όραμα του ήταν όλα τα κράτη να συνεργάζονται για τη διατήρηση της ειρήνης¹⁵.

Στόχος της Συνδιάσκεψης της Ειρήνης των Παρισίων ήταν να διαπραγματευθούν οι συνθήκες ειρήνης ανάμεσα στις νικήτριες και ηττημένες κεντρικές δυνάμεις και συγκροτήθηκε χωρίς κάποια συνθήκη αλλά «ad hoc». Οι Σύμμαχοι ανέλαβαν να χαράξουν από την αρχή τον χάρτη της Ευρώπης και της Εγγύς Ανατολής, από τον Περσικό Κόλπο έως την Βαλτική. Οι Σύμμαχοι ήθελαν να διασφαλίσουν τα συμφέροντα των χωρών τους, αλλά και να εξασφαλίσουν τις

¹⁵E. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Εισαγωγή στην Ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, Θεσσαλονίκη 2005, τ. 2, σ. 305-306

ισορροπίες ανάμεσα στις χώρες. Ο Βενιζέλος με την έντονη προσωπικότητα του και τις διπλωματικές κινήσεις του άσκησε μεγάλη πίεση για τα ελληνικά συμφέροντα.

Ο πρωθυπουργός της Ελλάδας, Ελευθέριος Βενιζέλος και ο υπουργός εξωτερικών Νικόλαος Πολίτης ήταν ικανοί και άριστοι γνώστες για τις διακρατικές σχέσεις της εποχής. Η προάσπιση των εθνικών συμφερόντων της Ελλάδας απαιτούσε την επιστράτευση όλων των μέσων καθώς ήταν μία άκρως δυσχερής επιχείρηση. Οι δυσκολίες που είχαν να αντιμετωπίσουν ήταν κυρίως από την Ιταλία και τις ΗΠΑ. Η Ελλάδα μπορούσε να βασιστεί στην υποστήριξη της Αγγλίας και Γαλλίας καθώς τα συμφέροντα τους δεν συνέπιπταν με αυτές.

Ο Βενιζέλος πριν τις εργασίες της Συνδιάσκεψης της Ειρήνης των Παρισίων είχε υποβάλλει επισήμως υπόμνημα με τις εθνικές διεκδικήσεις της Ελλάδος. Περιλάμβανε τη Θράκη, την Βόρειο Ήπειρο, τα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας καθώς και τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου πλην των Δωδεκανήσων¹⁶. Ο Βενιζέλος στην εισήγησή του στη συνδιάσκεψη ανέφερε ότι το θρήσκευμα, η φυλή και η γλώσσα δεν μπορούν να θεωρηθούν ισχυρές αποδείξεις της εθνικότητας αλλά η εθνική συνείδηση, δηλαδή η επιθυμία που έχει ο λαός να ενταχθεί θα πρέπει να το λάβουν σοβαρά υπόψιν οι Σύμμαχοι. Η αμερικάνικη κυβέρνηση αντιμετώπισε από την αρχή εχθρικά τις ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις, παρά το γεγονός ότι ο Βενιζέλος στήριζε την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών την οποία είχε κηρύξει ο Ουίλσον.

Η Ιταλία, επίσης ήταν αρνητικά διακείμενη με τις ελληνικές διεκδικήσεις. Το 1916 που είχε καταλάβει την Ήπειρο επιδίωκε την δημιουργία μια μεγάλης Αλβανίας που θα εκτεινόταν ως τον Αμβρακικό κόλπο και θα περιελάμβανε και τμήματα της δυτικής Μακεδονίας. Αλλά το φλέγον ζήτημα ήταν η τύχη της Σμύρνης και της Δυτικής Μικράς Ασίας. Η Ιταλία είχε σημαντικά συμφέροντα στη Σμύρνη και τόνιζαν ότι έχει υπάρξει διευθέτηση του θέματος με τη συνθήκη του Λονδίνου και τη συμφωνία του Αγίου Ιωάννη της Μωριέννης και ότι είχαν προτεραιότητα σε σχέση με τους Έλληνες. Η συμφωνία του Αγίου Ιωάννη της Μωριέννης που έγινε στη Σαβοΐα τον Απρίλιο του 1917 δεν είχε αποκτήσει νομική ισχύ καθώς η αναγνώριση των εδαφών του Ικονίου και της Σμύρνης στην Ιταλία δεν τις αναγνώρισε η Ρωσία.

Με το πλευρό της η Ιταλία είχε και τις ΗΠΑ, χωρίς αυτό να συνεπάγεται ότι συνεργάζονταν μεταξύ τους, αλλά οι ΗΠΑ ήταν κατά του διαμελισμού της

¹⁶Γ. Στεφανίδης, *Η Ελλάδα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα 1986, σ. 240

οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ο όρος που είχαν βάλει οι ΗΠΑ για να συνδράμουν τους Συμμάχους, μετά την αποχώρηση της Ρωσίας ήταν η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών. Οι ΗΠΑ βέβαια κήρυττε την αρχή της αυτοδιάθεσης αλλά ενέπιπτε σε αντιφάσεις με το άρθρο 12 όπου απέκλειε το διαμελισμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Συγκεκριμένα ο Αμερικανός Westermann υποστήριξε ότι η πληθυσμιακή υπεροχή των Ελλήνων δεν ίσχυε σ' όλα τα σαντζάκια της Μικράς Ασίας, εκτός από το σαντζάκι της Σμύρνης. Όμως, η απογραφή αυτή είχε γίνει το 1908 από τους Τούρκους. Τελικά, οι ΗΠΑ δήλωσαν ότι δεν θέλουν το διαμελισμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας αλλά κάποια Δύναμη να υπάρξει κηδεμόνας του τουρκικού κράτους.

Η Αγγλία και η Γαλλία αναγνώρισαν τις ελληνικές διεκδικήσεις και ο Βενιζέλος για να ενισχύσει τη διαπραγματευτική θέση της Ελλάδας, έθεσε στη διάθεση της Αγγλίας και της Γαλλίας το Α΄ Σώμα Στρατού για να πάρει μέρος στον πόλεμο εναντίον των Μπολσεβίκων στην Ουκρανία τους πρώτους μήνες του 1919¹⁷. Η κίνηση του Βενιζέλου είχε ως στόχο να αναχαιτίσει τη γαλλική επιφυλακτικότητα απέναντι στις ελληνικές διεκδικήσεις και να ευθυγραμμίσει την επιτροπή των εμπειρογνομόνων υπέρ της παρουσίας της Ελλάδας στη Μικρά Ασία¹⁸.

Το Μάιο του 1919 δόθηκε η εξουσιοδότηση στην Ελλάδα να αποβιβάσει το στρατό της στη Σμύρνη και να έχει την προσωρινή εποπτεία της Σμύρνης και της ενδοχώρας ωσότου δοθεί η οριστική λύση με το δημοψήφισμα των κατοίκων μετά το πέρας των πέντε ετών. Η εντολή αυτή δόθηκε προφορικά στην Ελλάδα ύστερα από την αυθαίρετη απόβαση των Ιταλών στην Αττάλεια (Απρίλιος 1919) και οι ΗΠΑ συντάχθηκαν με την αποστολή του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη διότι πείστηκαν από το Βενιζέλο ότι η Ιταλία έχει βλέψεις για τη Σμύρνη. Η Ιταλία επιδείνωσε το κλίμα όταν επέκτεινε την κυριαρχία της ως το ποταμό Μαιάνδρου¹⁹. Στην αρχή όταν πρωτοανακοινώθηκε στο Βενιζέλο, ο Τζόρτζ Λόιντ δεν είχε αναφέρει τον όρο προσωρινά. Οι Μεγάλες Δυνάμεις ανησύχησαν κι έτσι πριν επιστρέψει ο Ιταλός αντιπρόσωπος αποφασίστηκε η απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη. Όταν επανήλθαν στο Συνέδριο οι Ιταλοί τότε αναφέρθηκε ο όρος προσωρινός. Η προσθήκη του όρου της προσωρινότητας δεν είναι σίγουρο αν προστέθηκε για να κατευνάσουν οι Σύμμαχοι τους Ιταλούς ή ήταν αποτέλεσμα άλλων γεγονότων. Ο

¹⁷ Θ. Βερέμης-Γ. Κολιόπουλος, *Ελλάς Η σύγχρονη συνέχεια Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Αθήνα 2006, σ. 357

¹⁸ Δ. Βακάς, *Ο Βενιζέλος πολεμικός ηγέτης*, Αθήνα 1949, σ. 212-216

¹⁹ Κ. Σακελλαρόπουλος, *Η σκιά της Δύσεως, Ιστορία μιας καταστροφής*, Αθήνα 2009, σ. 60-62

Βενιζέλος πάντως είχε αποκαλύψει ότι αν γνώριζε από την αρχή τον προσωρινό χαρακτήρα της επέμβασης δεν θα είχε στείλει στρατό στη Σμύρνη. Η Ιταλία είχε παρασκηνιακές επαφές με το κεμαλικό κίνημα και υπονόμει στη συνέχεια αποκάλυπτα το έργο της Ελλάδας στη Μικρά Ασία.

Μετά την απόβαση των Ελλήνων στη Σμύρνη, ο Ουίλσον πρότεινε να δοθεί στους Ιταλούς η νότια Ανατολία και στους Έλληνες το βιλαέτι του Αϊδινίου. Σε αυτή την δήλωση ο Γάλλος Κλεμανσό αντέδρασε λέγοντας ότι οι Έλληνες δεν διαθέτουν μεγάλη διοικητική ικανότητα. Ο Γάλλος αντέδρασε επίσης και στο σχέδιο που πρότεινε ο Βρετανός Τζόρτζ Λόιντ ο οποίος πρότεινε όχι μόνο τη δημιουργία κρατιδίων –αρμενικό, ελληνικό στην περιοχή της Σμύρνης, διεθνές κράτος Κωνσταντινουπόλεως- αλλά και την υπαγωγή όλης της Ανατολίας σε ενιαίο εθνικό κράτος. Ο Γάλλος Κλεμανσό εξοργίστηκε με την πρόταση αυτή καθώς η χώρα του περίμενε κάποιο αντάλλαγμα δίνοντας ένα μέρος της Σμύρνης για τη χάραξη της σιδηροδρομικής γραμμής και παραχωρώντας στην Αγγλία τη Μοσούλη.

Στα μέσα Μαΐου η κυβέρνηση της Τουρκίας επιθυμούσε να εκπροσωπηθεί η Τουρκία από αντιπροσώπους της στο Ανώτατο Συμβούλιο ώστε να ακουστούν οι απόψεις της. Προτού το Συμβούλιο προλάβει να ανακοινώσει την απάντηση της στην Τουρκία, οι Γάλλοι έσπευσαν να ανακοινώσουν ότι δέχονται το αίτημα τους. Η συμπεριφορά των Γάλλων είχε ως αποτέλεσμα να εξοργίσει τον Βρετανό πρωθυπουργό Τζόρτζ Λόιντ καθώς η Αντάντ βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση μαζί τους. Στις 29 Μαΐου/ 11 Ιουνίου οι αντιπρόσωποι των Τούρκων με επικεφαλής τον Δαμάτ Φερίτ έφθασαν στο Παρίσι αποδίδοντας την εμπλοκή της Τουρκίας στον πόλεμο στο νεοτουρκικό κοιτάτο και επιθυμώντας την κυριαρχία τους στις αραβικές χώρες και ότι θα λύσουν το θέμα της Αιγύπτου. Οι Σύμμαχοι τους συνέστησαν να επιστρέψουν στην Κωνσταντινούπολη και θα τους ενημέρωναν για τις αποφάσεις που θα έπαιρναν. Η λύση δεν ήρθε αμέσως καθώς οι Σύμμαχοι δεν μπορούσαν να την βρουν και περίμεναν την απόφαση των ΗΠΑ αν δέχονταν την κηδεμονία σε εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι Σύμμαχοι υποτιμούσαν το εθνικιστικό κεμαλικό κίνημα εν αντιθέσει με τον Βενιζέλο που εξέφραζε τις ανησυχίες του στον Βρετανό Λόιντ.

Το Φεβρουάριο του 1920 οι ΗΠΑ ανακοίνωσαν στη συνδιάσκεψη του Λονδίνου ότι δεν επιθυμούσαν την κηδεμονία της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Επίσης, και ο Γάλλος και ο Άγγλος πρωθυπουργός ανέφεραν ότι ούτε και οι ίδιοι θέλουν να κηδεμονεύουν άλλα τμήματα της οθωμανικής αυτοκρατορίας εκτός από τα

πετρελαιοφόρα αραβικά εδάφη. Όμως, το δύσκολο σε αυτή την υπόθεση ήταν ότι αν πείθονταν οι Ιταλοί να φύγουν καθώς δεν είχαν εθνολογική βάση θα είχαν την αξίωση να φύγουν και οι Έλληνες όπου στη Σμύρνη ο ελληνικός πληθυσμός υπερεπεριερίσσε. Ο Κλεμανσό σκέφτηκε ως λύση να δοθούν στην Ελλάδα άλλα ικανοποιητικά εδάφη όπως η προσάρτηση της Ανατολικής Θράκης ώστε να αποχωρήσουν από τη Μικρά Ασία.

Ο Κλεμανσό αποχωρεί από την πολιτική καθώς δεν αναδείχτηκε στο αξίωμα του προέδρου της Δημοκρατίας, και η νέα γαλλική διπλωματία του Μίλλεραν ενστερνιζόταν ότι ήταν προτιμότερη η ειρηνική οικονομική διείσδυση παρά η στρατιωτική υποταγή της Τουρκίας.

Στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920 στο Δημαρχείο των Σεβρών υπογράφηκε η Συνθήκη των Σεβρών από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και τον Έλληνα πρεσβευτή στο Παρίσι, ο Άθως Ρωμανός εκ μέρους των Ελλήνων και οι γερουσιαστές Χααντί πασάς, Ριζά Τεβφίκ και ο Ρεσάτ Χαλίσ μπέης από την πλευρά των Τούρκων. Τα σημαντικότερα σημεία της Συνθήκης των Σεβρών ήταν η παραμονή με όρους της Κωνσταντινούπολης στην κυριαρχία του σουλτάνου, η προσάρτηση της Ανατολικής Θράκης έως την περιοχή της Τσατάλτζας και την προσάρτηση των νησιών του Αιγαίου εκτός από τα Δωδεκάνησα –τα οποία παραχωρούνταν στην Ιταλία- παραχωρούνταν στην Ελλάδα. Ακόμη αναγνωριζόταν τα ελληνικά κυρίαρχα δικαιώματα στην περιοχή της Σμύρνης και η δημιουργία ανεξάρτητων κρατών από τα εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας όπως η Αραβία, η Αρμενία, η Συρία, η Μεσοποταμία, η Παλαιστίνη – με τις τρεις τελευταίες να υπάρχει σχετική κηδεμονία από την Κοινωνία των Εθνών. Ακόμη, ένα σημαντικό σημείο της συνθήκης ήταν η ελευθερία των Στενών ώστε να υπάρχει ελευθερία ναυσιπλοΐας και αεροπλοΐας σε περίοδο είτε ειρήνης είτε πολέμου²⁰. Η συνθήκη των Σεβρών σήκωσε θύελλα αντιδράσεων σε πολλές χώρες και χαρακτηρίστηκε ως «μάταιη» αφού καμία χώρα δεν την επικύρωσε ποτέ. Στην Ελλάδα η υπογραφή της συνθήκης σηματοδοτούσε την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας και έγινε δεκτή με χαρά και ενθουσιασμό. Η Ελλάδα γινόταν πραγματικά η χώρα των «δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών». Βέβαια η συνθήκη αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη συνέχιση του πολέμου. Ο Βενιζέλος γνώριζε ότι η συνθήκη αυτή για να πραγματοποιηθεί θα είχε πολλές δυσκολίες αν δεν υπήρχε η ευρωπαϊκή οικονομική ενίσχυση. Όμως

²⁰ Γ. Κονδύλης, *Ο δρόμος προς την καταστροφή. Εθνικός Διχασμός. Αίτια της Μικρασιατικής καταστροφής*, Αθήνα 1979, σ. 189-191

τέτοια ευρωπαϊκή προοπτική δεν διαφαινόταν. Την ίδια μέρα υπογράφηκαν και άλλες τρεις συνθήκες όπως η «Συνθήκη περί Θράκης», η «Συνθήκη περί προστασίας των εθνικών μειονοτήτων» και η ελληνοϊταλική «Συνθήκη περί της Δωδεκανήσου»²¹.

2.4. Η ελληνική απόβαση στη Σμύρνη

Η απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη στις 2 Μαΐου 1919 εκπλήρωσε τους πόθους αιώνων του Ελληνισμού και χαιρετίστηκε ως η αρχή της πραγματοποίησης της Μεγάλης Ιδέας.

Ο ενθουσιασμός των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και η υποδοχή που προετοίμαζαν για τον ελληνικό στρατό ήταν μεγάλη. Σε αντιδιαστολή της ενθουσιώδους κινητοποίησης, οι Τούρκοι συσπειρώθηκαν για να διαδηλώσουν είτε με λόγους και προκηρύξεις είτε με διανομές όπλων. Συγκεκριμένα, το βράδυ ανοίχθηκαν οι πόρτες των φυλακών, οι οποίες ελέγχονταν από τους Ιταλούς, και οι Τούρκοι κατάδικοι ενώθηκαν με τους διαδηλωτές οι οποίοι καλούσαν τους Τούρκους της Σμύρνης για αντίσταση. Ο Μαυρούδης αναγκάστηκε να αλλάξει το δρομολόγιο που θα αποβιβάζονταν στην αποβάθρα της συνοικίας Καραντίνα καθώς οι Τούρκοι είχαν ως επίκεντρο τη συνοικία αυτή. Τη νύχτα της 1/2 Μαΐου ο διοικητής τοιχοκόλλησε στην ελληνική και τουρκική γλώσσα προκήρυξη που ανήγγειλε τη στρατιωτική κατοχή της πόλης από την ελληνική κυβέρνηση με σύμφωνη γνώμη των Συμμάχων, χωρίς όμως να περιοριστούν οι πολιτικές και θρησκευτικές τους δραστηριότητες.

Στις 2 Μαΐου στις 7:50 το κύριο σώμα του ελληνικού στρατού αποβιβάστηκε κοντά στο επιβλητικό κτίριο της Λέσχης των Κυνηγών, όπου είχε συγκεντρωθεί πλήθος Ελλήνων που τραγουδούσε τον εθνικό ύμνο και ο Μητροπολίτης Σμύρνης ο Χρυσόστομος ευλογούσε όσους αποβιβάζονταν²². Κατά τις 10:30 αφού είχε ξεκινήσει η πρώτη φάλαγγα για τα ενδότερα, πυροβολισμοί ακούστηκαν από το τελωνείο και τα παραλιακά σπίτια²³. Η τουρκική ενέδρα ήταν γεγονός. Αλλά οι Έλληνες ανασυντάχθηκαν γρήγορα και ανταπάντησαν στα πυρά των τουρκικών στρατώνων και των ελεύθερων σκοπευτών οι οποίοι πυροβολούσαν είτε από τα σπίτια της τουρκικής συνοικίας είτε από το αρχηγείο της χωροφυλακής και το

²¹ Ε. Αλλαμανή – Κ. Παναγιωτοπούλου, «Η Συνθήκη των Σεβρών, Διπλωματικές εξελίξεις στο Συνέδριο Ειρήνης ως τη Συνθήκη των Σεβρών» στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (2008), σ. 134-142

²² Ε. Αχλαδί, «Η Κοσμοπολίτικη Σμύρνη», στο: *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1922*, Αθήνα 2010, σ. 84

²³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, «Επίτομος Ιστορία Εκστρατείας Μικράς Ασίας 1919- 1922», Αθήνα 2001, σ. 18

διοικητήριο είτε από τα μικρά πλοία του λιμανιού. Η συμπλοκή διήρκησε μια ώρα και είχε ως αποτέλεσμα 47 νεκρούς και πολλούς τραυματίες από διάφορες εθνικότητες. Όταν εκδηλώθηκε η τουρκική ενέδρα, ο Ιταλός κυβερνήτης ζήτησε την απόβαση των αγγέλων του στο λιμάνι ώστε να διασφαλίσει τη τάξη, ο Άγγλος ναύαρχος δεν το ενέκρινε λέγοντας χαρακτηριστικά ότι οι Έλληνες δεν του ζήτησαν ενισχύσεις. Οι Ιταλοί συνεχώς σκηνοθετούσαν συκοφαντίες έχοντας ως στόχο να προβάλλουν πως η ελληνική δύναμη δεν ήταν ικανή για να διατηρήσει την απαιτούμενη ασφάλεια που χρειαζόταν το μέρος ²⁴.

2.5. Η εσωτερική κατάσταση στην Ελλάδα

Η έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου το 1914 βρήκε την Ελλάδα σε κλίμα γενικής ευφορίας. Οι νικηφόροι πόλεμοι του 1912- 1913 είχαν αποφέρει τον εδαφικό και πληθυσμιακό διπλασιασμό της χώρας. Οι αντίπαλοι κατά τον πόλεμο ήταν οι Κεντρικές Δυνάμεις (Γερμανία, Ιταλία, Αυστρία) και η Entente - Συνεννόηση (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία). Η Ελλάδα αρχικά επέλεξε μια ουδέτερη στάση, παραβιάζοντας την ελληνοσερβική συνθήκη συμμαχίας που προέβλεπε αμοιβαία στρατιωτική υποστήριξη σε περίπτωση πολέμου ενός από τα συμβαλλόμενα μέρη με τρίτη δύναμη. Έτσι η Ελλάδα στον πόλεμο Αυστρίας- Σερβίας επέλεξε την τήρηση απέναντι στη Σερβία «ευμενέστατης» ουδετερότητας. Η Ελλάδα έτσι απομονώθηκε και έμεινε παρατηρητής των γεγονότων την ώρα που στο εσωτερικό γινόταν μεγάλη διαμάχη για την πολιτική που θα ακολουθούσε η χώρα. Ο Πρωθυπουργός υποστήριζε την προσωρινή ουδέτερη στάση της Ελλάδας και μετέπειτα τη συμμαχία με την Αγγλία και τη Γαλλία, όταν δημιουργούνταν οι απαραίτητες προϋποθέσεις. Πίστευε βαθύτατα ότι, άσχετα με την έκβαση του πολέμου στη Κεντρική Ευρώπη, η Αγγλία θα παρέμενε κυρίαρχη στην Εγγύς Ανατολή. Για το λόγο αυτό οι τύχες της Ελλάδας ήταν άρρηκτα συνδεδεμένες με τις Δυτικές Δυνάμεις και κυρίως με την Αγγλία. Αντίθετα ο βασιλιάς, πεπεισμένος για την τελική νίκη των Κεντρικών Δυνάμεων, επέμενε στη διαρκή ουδετερότητα της Ελλάδας, αφού η εύαλωτη από τη θάλασσα Ελλάδα δεν ήταν δυνατό να ταχθεί με το μέρος των Κεντρικών Δυνάμεων.

Η πολιτική του Βενιζέλου υπονομευόταν από τους κύκλους του Γενικού Επιτελείου, και κυρίως από τον εκτελούντα χρέη αρχηγού τον Ιωάννη Μεταξά που ήταν ριζικά αντίθετος με τη συμμετοχή στον πόλεμο, θεωρώντας ιδιαίτερα επισφαλή

²⁴ Χρ. Αγγελομάτη, *Χρονικό της Μεγάλης Τραγωδίας. Το έπος της Μικράς Ασίας*, Αθήνα 2005, σ. 52-54

κάθε εμπλοκή στο μικρασιατικό χώρο. Ακολούθησαν συνεδριάσεις του Συμβουλίου του Στέμματος, όπου η πλειοψηφία τασσόταν υπέρ της πρότασης του Πρωθυπουργού. Τελικά την 21 Φεβρουαρίου/6 Μαρτίου 1915 ο βασιλιάς ανακοίνωσε στον Πρωθυπουργό ότι δεν ενέκρινε τη συμμετοχή της Ελλάδας και ο Βενιζέλος υπέβαλλε την παραίτησή του. Αυτή ήταν και η απαρχή του Εθνικού Διχασμού²⁵. Ο Κωνσταντίνος ανέθεσε στον Δημήτριο Γούναρη το σχηματισμό υπηρεσιακής κυβέρνησης ώσπου να γίνουν οι εκλογές. Οι εκλογές της 31 Μαΐου 1915 έδωσαν στην παράταξη του Βενιζέλου ισχυρή πλειοψηφία, παρόλο που οι βασιλικοί προσπάθησαν να συνδέσουν την καταψήφιση του Βενιζέλου με την αποκατάσταση της κλονισμένης υγείας του βασιλιά.

Στο μεταξύ η Βουλγαρία, έχοντας αποφασίσει να συνάψει συμμαχία με τη Γερμανία, ήταν έτοιμη να επιτεθεί εναντίον της Σερβίας. Εξαιτίας της συμφωνίας για αμοιβαία υποστήριξη ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Σερβία, ο Βενιζέλος κήρυξε γενική επιστράτευση αφού πρώτα είχε ενημερώσει σχετικά τη Βουλή, η οποία του παραχώρησε ψήφο εμπιστοσύνης για την ακολουθούμενη πολιτική. Ο βασιλιάς, αρνούμενος να υπογράψει το επικείμενο διάταγμα, ανάγκασε τον Βενιζέλο να παραιτηθεί τον Οκτώβριο του 1915, ενώ αποβιβάζονταν τα πρώτα συμμαχικά αγγίματα στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης²⁶.

Τον Αύγουστο του 1916 στη Θεσσαλονίκη εκδηλώθηκε το κίνημα της «Εθνικής Άμυνας» από φιλοβενιζελικούς αξιωματικούς. Κατευθείαν μετά το κίνημα ο Βενιζέλος έφυγε από την Αθήνα και πήγε στα Χανιά, όπου σχημάτισε Προσωρινή Κυβέρνηση. Από τα Χανιά η Προσωρινή Κυβέρνηση μετέβη στη Θεσσαλονίκη, που βρισκόταν υπό τον έλεγχο των Αγγλογάλλων. Πρώτο μέλημα ήταν η οργάνωση των Ενόπλων Δυνάμεων, η ένταξή τους στο πλευρό των Αγγλογάλλων, καθώς και η συμμετοχή τους στο Μακεδονικό μέτωπο ενάντια στους Γερμανοβούλγαρους. Τον Ιούνιο του 1917 εκθρονίστηκε ο Κωνσταντίνος και η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης μεταφέρθηκε στην Αθήνα. Τον Κωνσταντίνο τον διαδέχτηκε ο δευτερότοκος γιός του, ο Αλέξανδρος και συγκλήθηκε εκ νέου η Βουλή του Ιουνίου 1915, στην οποία οι Φιλελεύθεροι διέθεταν μεγάλη πλειοψηφία. Η πρώτη πράξη της Βουλής ήταν η ανακήρυξη πολέμου κατά των Κεντρικών Δυνάμεων. Ο Βενιζέλος με το αποτέλεσμα του πολέμου αισθάνθηκε δικαιωμένος καθώς η Ελλάδα θα μπορούσε

²⁵ Α. Κοτζιάς, *Τα Φοβερά Ντοκουμέντα. Ο Εθνικός Διχασμός: Βενιζέλος και Κωνσταντίνος*, Αθήνα 2005, σ. 143

²⁶ Θ. Βερέμης-Ι. Κολιόπουλος, *ό. π.*, σ. 331

να διεκδικήσει εδάφη αφού συμμετείχε τα δύο τελευταία έτη του πολέμου. Αντιθέτως, η άποψη του Κωνσταντίνου ήταν λανθασμένη καθώς η Γερμανία δεν κέρδισε τον πόλεμο.

Ο Βενιζέλος επειδή θα έλειπε πολλούς μήνες για να συμμετάσχει στο Συνέδριο Ειρήνης, ανασχημάτισε την κυβέρνηση του. Οι αντιπρόσωποι που θα απάρτιζαν την ελληνική αντιπροσωπεία ήταν ο υπουργός Εξωτερικών Ν. Πολίτης και ο υπουργός Γεωργίας Ανδρέας Μιχαλακόπουλος. Μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920), ο Βενιζέλος αν και είχε πετύχει ένα σημαντικό επίτευγμα για την Ελλάδα καθώς θα ήταν πλέον η Ελλάδα η χώρα των «δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών», δύο μέρες μετά την υπογραφή της Συνθήκης κι ενώ ήταν έτοιμος να επιβιβαστεί στο τρένο για να γυρίσει στην Ελλάδα, δύο απότακτοι αξιωματικοί αποπειράθηκαν να τον δολοφονήσουν. Η είδηση αυτή προκάλεσε αναταραχή στην Αθήνα και έμεινε στην ιστορία με τον όρο Ιουλιανά καθώς οι βενιζελικοί έπραξαν πολλές βιαιοπραγίες με αποκορύφωμα τη δολοφονία του Ίωνα Δραγούμη. Ο Βενιζέλος όταν επέστρεψε στην Ελλάδα, προκήρυξε εκλογές θεωρώντας ότι θα είναι ο νικητής αλλά τελικά ο λαός δεν τον υποστήριξε. Στις εκλογές που έγιναν στη 1^η Νοεμβρίου του 1920 ο Βενιζέλος που ενσάρκωνε τη Μεγάλη Ιδέα ηττήθηκε και πριν τις εκλογές στις 12/25 Οκτωβρίου πέθανε ο βασιλιάς Αλέξανδρος από δάγκωμα πιθήκου.

Οι λόγοι που οδήγησαν στην ήττα του ήταν αφενός η κούραση του ελληνικού λαού από τους συνεχείς πολέμους και αφετέρου η τρομοκρατία και οι αυθαιρεσίες που ασκούσαν οι βενιζελικοί το τελευταίο διάστημα. Τα αντιβενιζελικά κόμματα υπόσχονταν την επιστροφή του στρατού και το κυρίαρχο σύνθημα τους ήταν «οικιάδε» δηλαδή να επιστρέψουν τα παιδιά από το μικρασιατικό μέτωπο.

Όμως, η επιστροφή του στρατού δεν έγινε και η υπόσχεση δεν τηρήθηκε αντιθέτως διπλασιάστηκε ο αριθμός των στρατιωτών και προεκτάθηκε το μικρασιατικό μέτωπο. Επίσης, διεξάχθηκε δημοψήφισμα για την επιστροφή του Κωνσταντίνου στο θρόνο. Η Αντάντ εξέφρασε τη δυσαρέσκεια της με την τυχόν επάνοδο του Κωνσταντίνου προειδοποιώντας ότι θα υπάρξουν συνέπειες με την επιστροφή αυτή²⁷. Με την έλευση του Κωνσταντίνου, οι Σύμμαχοι σταμάτησαν κάθε βοήθεια προς την Ελλάδα και άρχισαν να βοηθούν το Κεμάλ απροκάλυπτα²⁸.

²⁷Β. Μόστρας, *Η Μικρασιατική Επιχείρησης*, Αθήνα 1969, σ. 66-67

²⁸Α. Π. Ζολώτα, *Η Εθνική τραγωδία*, Αθήνα 1995, σ. 44-58

Η πρωθυπουργία δόθηκε στο Δ. Ράλλη αν και ο Δ. Γούναρης ήταν ο ουσιαστικός ηγέτης του συνασπισμού, αλλά δεν ανέλαβε την κυβέρνηση για να μειωθούν οι εχθρικές αντιδράσεις των Συμμάχων. Ο Ράλλης λόγω της μικρής πολιτικής δύναμης που είχε εξαναγκάστηκε να παραιτηθεί και την πρωθυπουργία την ανέλαβε ο Ν. Καλογερόπουλος. Η κυβέρνηση του κράτησε λίγο καθώς μετά τις επιχειρήσεις του Μαρτίου το 1921 δεν είχαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα τα οποία περίμενε, με αποτέλεσμα στις 26 Μαρτίου/8 Απριλίου ορκίστηκε νέα κυβέρνηση με τον Γούναρη να κρατάει και το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Άλλα πρόσωπα που συγκροτούσαν τη νέα κυβέρνηση ήταν ο Ν. Θεοτόκης, Γ. Μπαλτατζής, Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης. Οι Φιλελεύθεροι τόνιζαν ότι υπάρχει η ανάγκη όλα τα κόμματα να έχουν κοινή πολιτική στο θέμα το πολέμου. Ο Βενιζέλος και οι απόψεις του στο να υπάρξει σύμπτυξη του στρατού δεν επικράτησαν αντιθέτως η πλειοψηφία των βενιζελικών επιθυμούσε τη στρατιωτική συντριβή του Κεμάλ. Στα τέλη Μαρτίου και αρχές Απριλίου ο Γούναρης με τον Πρωτοπαπαδάκη έκαναν δυο πολύωρες συναντήσεις με τον Ιωάννη Μεταξά για να τον πείσουν να αναλάβει ο ίδιος την αρχηγία της Στρατιάς και να συμμετάσχει στην εκστρατεία της Μικράς Ασίας. Ο ίδιος όμως αρνήθηκε πεισματικά διότι θεωρούσε ότι το εγχείρημα αυτό ήταν εσφαλμένο. Πίστευε ότι και αν οι Έλληνες κερδίσουν τον Κεμάλ και επικυρωθεί η Συνθήκη Σεβρών, οι Έλληνες κάποια στιγμή θα περιοριστούν στη ζώνη της Σμύρνης και το μεγαλύτερο μέρος θα αποστρατευτεί²⁹.

Η κυβέρνηση του Γούναρη παρά τα προβλήματα που αντιμετώπιζε προετοιμαζόταν για τις θερινές επιχειρήσεις της εκστρατείας. Η αλλαγή της στάσης της Αντάντ απέναντι στην Ελλάδα την άνοιξη του 1921 βοήθησε σημαντικά στην ανάκαμψη του ηθικού μετά την ήττα του Μαρτίου³⁰. Η Αντάντ αναγνώρισε το δικαίωμα προμήθειας πολεμικού υλικού από τις χώρες της Αντάντ με αποτέλεσμα να μην έχει αυτό το προνόμιο μόνο ο Κεμάλ. Επίσης, οι Βρετανοί διπλωμάτες δεν έβλεπαν με καλό μάτι τη συνεχώς ισχυροποίηση του Κεμάλ και θεωρούσαν την Τουρκία όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο Χάρολντ Νίκολσον ως αναξιόπιστη σύμμαχος με αποτέλεσμα η Ελλάδα να είναι η μόνη χώρα στην ανατολική Μεσόγειο που μπορούν να εμπιστευτούν. Επίσης και οι Γάλλοι εκείνη την περίοδο είχαν επιδεινωθεί οι σχέσεις τους με τον Κεμάλ για το ζήτημα της Κιλικίας και η υπογραφή του «Σύμφωνου Φιλίας» που υπέγραψε το Κεμαλικό καθεστώς με τη Σοβιετική

²⁹M.L. Smith, *Το όραμα της Ιωνίας*, Αθήνα 2009, σ. 362-364

³⁰ Β. Μόστρας, *ό .π.*, σ. 25-29

Ένωση για τα Στενά (5/18 Μαρτίου) είχε ως αποτέλεσμα την αλλαγή της στάσης των Γάλλων.

Μετά την εαρινή επίθεση των Ελλήνων στο Σαγγάριο και τη μάχη του Αφιόν Καραχισάρ, ο Γούναρης ζήτησε το ψήφο εμπιστοσύνης από την Εθνοσυνέλευση αλλά το κόμμα των Φιλελευθέρων αποχώρησε από τη Βουλή. Στις 3/16 Οκτωβρίου ο Γούναρης μαζί με τον υπουργό Εξωτερικών Γ. Μπαλτατζή ξεκίνησαν για το Παρίσι και το Λονδίνο για να βρουν μια λύση για τη Μικρά Ασία καθώς είχαν βρεθεί σε αδιέξοδο. Οι συναντήσεις που είχε η ελληνική πλευρά με το Γάλλο πρωθυπουργό Μπριάν δεν οδήγησαν σε κανένα αποτέλεσμα, αλλά και οι συναντήσεις που είχαν στο Λονδίνο με τη βρετανική πλευρά δεν ευδοκίμησαν. Ο υπουργός Κάρζον τους ανέφερε ότι η Αγγλία θα έπαιρνε από κοινού απόφαση με τη Γαλλία και την Ιταλία αρνούμενοι την πρόταση του Γούναρη να εξουσιοδοτήσουν την Αγγλία για τις συμφωνίες που θα είχαν με την τουρκική πλευρά. Ο Βρετανός πρωθυπουργός Τ. Λόιντ τόνιζε στον Γούναρη ότι ο ελληνικός στρατός έπρεπε να παραμείνει στη Μικρά Ασία και οποιαδήποτε υποχώρηση θα είχε αρνητικές συνέπειες στις διαπραγματεύσεις με τους Τούρκους.

Στις 7/20 Οκτωβρίου 1921 στην Άγκυρα υπογράφηκε το Γαλλο-Κεμαλικό Σύμφωνο όπου ο γαλλικός στρατός αποχωρούσε από την Κιλικία και ο Κεμάλ ευχήθηκε οι Γάλλοι να βοηθήσουν στο μέλλον για την ανεξαρτησία της Τουρκίας. Το Σύμφωνο έφερε ρήξη στις αγγλογαλλικές σχέσεις και για την Ελλάδα ήταν το χειρότερο διπλωματικό γεγονός καθώς η αποχώρηση των Γάλλων θα άφηνε ανενόχλητο τον Κεμάλ να συγκεντρώσει όλες τις δυνάμεις του στο ελληνικό μέτωπο. Το πρόβλημα που είχε να αντιμετωπίσει ο Γούναρης ήταν τι θα γινόταν με την προστασία των χριστιανικών πληθυσμών μετά την αποχώρηση του ελληνικού στρατεύματος³¹.

Οι συνεχείς συζητήσεις για τη πιθανότητα αποχώρησης του ελληνικού στρατού από τη Μικρά Ασία οδήγησαν στην δημιουργία της «Άμυνας» που ήταν αντίστοιχη της Κωνσταντινούπολης. Οι λόγοι δημιουργίας της ήταν ότι η αποχώρηση του ελληνικού στρατού θα σήμανε και την εγκατάλειψη του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας. Σκοπός τους ήταν η αυτονομία της Ιωνίας και η ιδέα αυτή είχε σύμφωνα όλα τα στρώματα. Το Δεκέμβριο του 1921 εκλέχτηκε ο Μ. Μεταξάκης, φανατικός βενιζελικός, στον πατριαρχικό θρόνο αν και δεν αναγνωρίστηκε από την Αθήνα.

³¹Χ. Κονταρίδης, «Το Κύκνειο Ασμα του Μικρασιατικού Ελληνισμού», στην: *Εθνική Ηχώ*, 09.2017, αρ. φ. 647, σ. 12

Αυτό είχε ως αντίκτυπο να δημιουργηθεί κρίση στις σχέσεις της Ελλάδας και της Μικράς Ασίας. Ο Μ. Μεταξάκης προσπάθησε να πάρει με το μέρος του τον Τ. Λόιντ αλλά ο ίδιος με την παραμονή του Κωνσταντίνου στο θρόνο δεν μπορούσε να δώσει τη βοήθεια του στην Ελλάδα³².

Κύριος στόχος της «Άμυνας» ήταν να προσεγγίσουν τον Παπούλα και τον Στεργιάδη. Ο τελευταίος ο Στεργιάδης δεν αντέδρασε θετικά διότι θεωρούσε ότι το ελληνικό μέτωπο δεν μπορεί να κρατηθεί και ούτε οι Μικρασιάτες μπορούν να προβάλλουν αντίσταση στον Κεμάλ. Ο Παπούλας από την άλλη, στην αρχή ήταν θετικός αλλά τόνισε ότι δεν θα κινηθεί χωρίς την έγκριση των Αθηνών. Όταν ο ίδιος κατάλαβε ότι δεν θα έχει την έγκριση της κυβέρνησης αρνήθηκε κάθε συμμετοχή του και παραιτήθηκε από τη θέση που του είχε προταθεί³³.

Στις 18 Μαρτίου 1922 και η Ιταλία υπέγραψε Συνθήκη με τον Κεμάλ³⁴. Ο Χατζηανέστης εξοργισμένος με τη στάση των Συμμάχων έστειλε επιστολή στους Βρετανούς που παραπονιόταν με τη στάση που ακολουθούν και με την αποκάλυπτη υποστήριξη που έχουν προς τον Κεμάλ. Η αγγλική πλευρά του απάντησε ότι έχει δίκιο αλλά η ίδια δεν συμμετείχε ποτέ σε τέτοιου είδους ενέργειες³⁵.

Το κλίμα στην Ελλάδα ήταν άσχημο και υπήρχε κυβερνητική αστάθεια. Οι επόμενοι πρωθυπουργοί ήταν ο Στράτος και ο Πρωτοπαπαδάκης. Ο τελευταίος είχε εισαγάγει το αναγκαστικό δάνειο με τη διχοτόμηση του χαρτονομίσματος ώστε να ενισχυθεί το Δημόσιο Ταμείο και να συντηρηθεί ο στρατός της Μικράς Ασίας. Στις 23 Μαΐου 1922 ο Γ. Χατζηανέστης ανέλαβε την αρχηγία της Στρατιάς. Ο Πρωτοπαπαδάκης σε ύστατη προσπάθεια για να δοθεί λύση στη Μικρά Ασία έγκρινε το σχέδιο για την αυτονομία της Μικράς Ασίας³⁶. Τον Ιούλιο του 1922 ο Στεργιάδης κάλεσε το λαό της Σμύρνης να του γνωστοποιήσει τις προθέσεις της ελληνικής πλευράς. Η συμμετοχή στο νέο κράτος θα ήταν ανεξαρτήτως φυλής και θρησκευματος και θα συμμετείχαν όλοι ισότιμα στη διοίκηση του νέου κράτους. Το «σχέδιο Στεργιάδη» δεν βρήκε σύμφωνους ούτε τη Γαλλία ούτε την Ιταλία αλλά και ούτε το μουσουλμανικό και ελληνικό στοιχείο της Σμύρνης. Ο λαός της Μικράς Ασίας γνώριζε ότι χωρίς τη βοήθεια της Ελλάδος και με την αποχώρηση του

³²M.L. Smith, *ό. π.*, σ. 435-436

³³Χρ. Αγγελολομάτη, *ό. π.*, σ. 133-160

³⁴Ξενοφών Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*, Αθήνα 1986, σ. 305

³⁵Ι. Μιχαηλίδης, *Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 2018, σ. 68

³⁶Γ.Π. Καψή, *Χαμένες πατρίδες*, Αθήνα 1989, σ. 135-136

ελληνικού στρατεύματος από τα εδάφη τους δεν θα μπορούσε να είναι αυτόνομη καθώς θα εξαρτιόταν από τους Συμμάχους.

Η ελληνική πλευρά αποφάσισε αφού βρισκόταν σε αδιέξοδο με τη Μικρά Ασία να προχωρήσει σε κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Η προσάρτηση της Κωνσταντινούπολης θα είχε πολλά οφέλη καθώς θα ανύψωνε το ηθικό των στρατιωτών και θα μπορούσαν να βρουν καταφύγιο χιλιάδες Έλληνες πρόσφυγες που θα δημιουργούνταν από την αποχώρηση του στρατού από τη Μικρά Ασία. Οι Σύμμαχοι όμως ήταν αρνητικοί και δεν επέτρεπαν την διεξαγωγή μιας τέτοιας επιχείρησης³⁷.

Όταν τα νέα για την κατάρρευση του μετώπου έγιναν γνωστά στην Ελλάδα, ο Πρωτοπαπαδάκης παραιτήθηκε μετά τη γενική κατακραυγή εναντίον του. Η νέα κυβέρνηση που κλήθηκε να αναλάβει ήταν ο Ν. Τριανταφυλλάκος. Έκρυθμη ήταν η κατάσταση στον ελληνικό στρατό και οι συνταγματάρχες Γονατάς και Πλαστήρας μαζί με τον πλοίαρχο Φωκά, που βρισκόταν στη Χίο και Μυτιλήνη, επαναστάτησαν στις 13/26 Σεπτεμβρίου 1922 απαιτώντας την άμεση απομάκρυνση του βασιλιά και το σχηματισμό κυβέρνησης με εκλογές. Στις 30 Σεπτεμβρίου σχηματίστηκε η κυβέρνηση Κροκιά και βασιλιάς ορκίστηκε ο Γεώργιος Β'³⁸. Η απαίτηση που είχε το στρατιωτικό κίνημα ήταν να αποδοθούν ευθύνες στους υπεύθυνους της καταστροφής στη Μικρά Ασία. Στις 12/25 Οκτωβρίου ανακοινώθηκε η σύσταση έκτατου στρατοδικείου που θα δικάζε τους υπεύθυνους της καταστροφής. Πρόεδρος του ήταν ο Θ. Πάγκαλος με κατηγορούμενους τους, Π. Πρωτοπαπαδάκη, Δ. Γούναρη, Ξ. Στρατηγού, Γ. Μπαλτατζή, Μ. Γούδα, Ν. Στράτου, Ν. Θεοτόκη και Γ. Χατζηανέστη³⁹.

Το Νοέμβριο του 1922 ξεκίνησαν στη Λοζάνη της Ελβετίας διαπραγματεύσεις για τη σύναψη ειρήνης με την Τουρκία⁴⁰. Τελικά στις 24 Ιουλίου 1923 υπογράφηκε η ομώνυμη συνθήκη η οποία εκτός των άλλων προέβλεπε την ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα στους δύο λαούς⁴¹.

³⁷M.L.Smith, *ό. π.*, σ. 483-488

³⁸B. Τζανακάκης, *Δακρυσμένη Μικρασία*, Αθήνα 2007, σ. 689

³⁹A. Ρήγος, *Τα κρίσιμα χρόνια 1922-1935*, Αθήνα 1995, σ. 49

⁴⁰A. Ρήγος, *ό. π.*, σ. 65

⁴¹A. Ρήγος, *ό. π.*, σ. 85

2.6. Η εσωτερική κατάσταση στην Τουρκία

Ύστερα από την κατάληψη της Σμύρνης, στην Τουρκία επικρατούσε έντονα το εθνικιστικό στοιχείο, πράγμα που εμπόδιζε τη σταθεροποίηση της περιοχής από την ελληνική διοίκηση. Επίσης το γεγονός της κατάληψης οδήγησε σε ένα τεράστιο κύμα οργής που εκδηλώθηκε με συλλαλητήρια στην Κωνσταντινούπολη καθώς και με την δραστηριοποίηση πολλών εθνικιστικών οργανώσεων σε όλη τη χώρα. Επιπλέον άρχισαν να λαμβάνουν χώρα πολλοί διωγμοί χριστιανών σε όλη την Τουρκία. Έπειτα από τη συμφωνία του Μούδρου και την κατάληψη στη Σμύρνη ο Κεμάλ ήθελε με κάθε τρόπο να αντιδράσει στις προσπάθειες για διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τις δυνάμεις της Αντάντ.

Ο ίδιος, ως επιθεωρητής του 3^{ου} Σώματος Στρατού μπορούσε να παρακολουθεί χωρίς να ζητάει τη συγκατάθεση του γενικού επιτελείου τις διαθέσεις των διοικητών σε όσες μονάδες δεν είχαν ακόμη διαλυθεί. Τον Ιούνιο του 1919 υπογράφηκε στην Αμάσεια το ομώνυμο πρωτόκολλο μεταξύ της στρατιωτικής ηγεσίας, το οποίο εξέφραζε την αντίθεση του τουρκικού λαού ως προς τα σχέδια της Αντάντ⁴². Ύστερα από ένα μήνα ο Κεμάλ παραιτήθηκε από το στρατό και έχρισε τον εαυτό του ως αρχηγό, αρχικά στην περιοχή του Ερζερούμ. Όταν τον Μάρτιο του 1920 ο συμμαχικός στρατός εισήλθε στην Κωνσταντινούπολη, επιβεβαιώθηκε αυτό που υποστήριζε ο Κεμάλ, ότι δηλαδή ο Σουλτάνος ήταν υποχείριο των Μεγάλων Δυνάμεων⁴³.

Ένα μήνα αργότερα ξεσπά στην Τουρκία εμφύλιος πόλεμος καθώς είχε προηγηθεί ο διορισμός του Κεμάλ ως προέδρου της προσωρινής κυβέρνησης σύμφωνα με την Α΄ Μεγάλη Εθνοσυνέλευση που πραγματοποιήθηκε στην Άγκυρα. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να δημιουργηθούν δύο κυβερνήσεις, η κυβέρνηση του Κεμάλ στην Άγκυρα και του Σουλτάνου στην Κωνσταντινούπολη.

Ο Κεμάλ αρχικά αντιμετώπιζε έντονο οικονομικό πρόβλημα. Έτσι επιχείρησε με διπλωματικό τρόπο να προσεγγίσει τις Μεγάλες Δυνάμεις και κατόρθωσε να λάβει μια σπουδαία οικονομική βοήθεια. Με αυτή τη βοήθεια μπόρεσε να στηρίξει την κυβέρνησή του στην Άγκυρα αλλά και να οργανώσει και να ενισχύσει το στρατό, με σκοπό να ανταπεξέλθει στον πόλεμο εναντίον των Ελλήνων. Επιπλέον προχώρησε σε πολλές διώξεις εναντίον των εσωτερικών του αντιπάλων. Όλες αυτές οι ενέργειες του

⁴²Κλ. Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919 – 1922*, Αθήνα 1959, σ. 50

⁴³Κλ. Μπουλαλάς, *ό. π.*, σ. 49

Κεμάλ έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην έκβαση της ελληνικής εκστρατείας στη Μικρά Ασία. Μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, η κυβέρνηση του Κεμάλ διεμήνυσε στους Ευρωπαίους ότι δεν αναγνωρίζει και δε δέχεται τους όρους της και ότι θα πολεμήσει για να τους ανατρέψει.

Γ' Κεφάλαιο

Η εκστρατεία στη Μικρά Ασία

Από το Μάιο του 1919 ο ελληνικός στρατός με εντολή των Μεγάλων Δυνάμεων είχε έρθει στη Σμύρνη για να προστατέψει τους Έλληνες κατοίκους.

Η υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών (20 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920) αποτέλεσε ένα μεγάλο επίτευγμα για την Ελλάδα, καθώς αναλάμβανε τη διοίκηση στην περιοχή της Σμύρνης και της ενδοχώρας για διάστημα πέντε ετών. Ύστερα από το πέρας αυτού του χρονικού διαστήματος με ελεύθερο δημοψήφισμα οι κάτοικοι θα αποφάσιζαν για το μέλλον της περιοχής. Επιπλέον, παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα η Ανατολική Θράκη καθώς και τα νησιά Ίμβρος και Τένεδος. Στην πραγματικότητα τη συνθήκη αυτή την υπέγραψε η σχεδόν χωρίς καμιά εξουσία σουλτανική κυβέρνηση, ενώ μετά την υπογραφή οι Ιταλοί και οι Γάλλοι προσπάθησαν να βρουν τρόπους να επικοινωνήσουν με τον Κεμάλ έτσι ώστε να διασφαλίσουν τα συμφέροντά τους έναντι των Βρετανών⁴⁴.

3.1. Η πρώτη φάση της εκστρατείας (Μάιος 1919 – Μάρτιος 1920)

Η 1^η Μεραρχία της Λάρισας μετά τις δύο πρώτες μέρες της απόβασης της κατέλαβε τα προάστια της Σμύρνης, το Κορδελιό, ο Μπουρνόβας και ο Βουτζάς. Ο Βενιζέλος στις 5 Μαΐου ζήτησε από το Ανώτατο Συμμαχικό Συμβούλιο να καταληφθεί όλη η παραλιακή ζώνη από το Αγιασολούκ μέχρι και τις Κυδωνιές και να γίνει επαναπατρισμός των 300.000 προσφύγων οι οποίοι από το διωγμό του 1914-15 είχαν καταφύγει στην Παλαιά Ελλάδα. Επίσης, ύστερα από τις 7 Μαΐου εγκρίθηκε οι πόλεις Αϊβαλή, Πέργαμος, Μαγνησία, Οδεμήσιο, Θείρα και Αϊδίνιο να καταληφθούν από τα ελληνικά στρατεύματα και έτσι διευρύνθηκε η κατεχόμενη περιοχή. Οι ελληνικές δυνάμεις δέχτηκαν την πρώτη οργανωμένη δύναμη των Τούρκων στην Πέργαμο⁴⁵. Μετά ακολούθησε η τουρκική επίθεση στο Αϊδίνιο, που αναχαιτίστηκε από τις ελληνικές δυνάμεις. Οι επιθέσεις αυτές ανάδειξαν το μεγάλο πρόβλημα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι ελληνικές δυνάμεις καθώς δεν τους επιτρεπόταν να παραβιάσουν τη ζώνη κατοχής τους, δηλαδή δεν θα έπρεπε να επεκτείνονται βορειότερα των Κυδωνιών και όχι ανατολικότερα από τη γραμμή Περγάμου – Μαγνησίας και Οδεμησίου. Ακόμη, δεν μπορούσαν να κινηθούν ούτε νότια του

⁴⁴ Α. Π. Ζολότα, *Η Εθνική Τραγωδία*, Αθήνα 1995, σ. 44-58

⁴⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, «*Επίτομος Ιστορία Εκστρατείας Μικράς Ασίας 1919- 1922*», Αθήνα 2001, σ. 26

Αϊδινίου καθώς εκεί υπήρχε η ιταλική γραμμή κατοχής και δεν μπορούσαν να την υπερβούν μόνο αν έστελναν αίτημα προς τους Συμμάχους και αυτή η διαδικασία ήταν χρονοβόρα. Όλο αυτό είχε ως συνέπεια την διαρκή τριβή των Ελλήνων με τους Ιταλούς.

Οι Σύμμαχοι για να αποφευχθούν τυχόν επεισόδια είχαν απαγορεύσει στον ελληνικό στρατό τον αφοπλισμό του πληθυσμού. Οι Τούρκοι και ιδιαιτέρως οι απολυμένοι του στρατού είχαν αποκρύψει τον οπλισμό τους και για πολιτικούς λόγους δεν είχε εφαρμοστεί λογοκρισία αλλά η επικοινωνία με τους τηλεγράφους γινόταν από υπαλλήλους Τούρκους και είχε απαγορευτεί ο έλεγχος των σιδηροδρομικών μεταφορών, αν και συχνά βρισκονταν πυρομαχικά στα τρένα⁴⁶. Για κάθε στρατιωτική ή πολιτική πρωτοβουλία θα έπρεπε να υπάρξει η έγκριση του ύπατου αρμοστή Στεργιάδη που και αυτός με τη σειρά του ζήτηγε την έγκριση από τους Συμμάχους. Ο Στεργιάδης αποτέλεσε μια αμφιλεγόμενη προσωπικότητα καθώς δεν είχε μόνο αρκετά προσόντα αλλά και πολλά ελαττώματα. Πολλές φορές υπερέβαινε τα όρια δικαιοδοσίας του και είχε έρθει αρκετές φορές σε σύγκρουση με αρκετούς στρατιωτικούς αλλά και με πολλούς παράγοντες της Σμύρνης όπως ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος⁴⁷.

Υπήρχε ανάγκη να ενισχυθούν τα ελληνικά στρατεύματα και έτσι είχε αποφασιστεί να έρθουν στη Σμύρνη η II και η XIII του Α' Σώματος Στρατού που είχαν συμμετάσχει και στην εκστρατεία της Κριμαίας και ήταν ετοιμοπόλεμες μεραρχίες. Μέχρι το τέλος Ιουνίου είχαν εγκατασταθεί στη Μικρά Ασία 5 μεραρχίες με 2.082 αξιωματικούς και 63.223 οπλίτες προερχόμενοι όλοι από τις κλάσεις του 1914 έως 1919. Η ναυτική αεροπορία είχε στην διάθεση της 15 αεροσκάφη διώξεως τύπου DH-9 και 10 αναγνωρίσεως I βομβαρδισμού τύπου SopwithCamel, ενώ η στρατιωτική αεροπορία είχε στην διάθεση της 3 Breguet-14.

Η αύξηση των δυνάμεων του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία είχε ως αποτέλεσμα την διοικητική του αναδιοργάνωση. Έτσι, το Δεκέμβριο του 1919 η διοίκηση του Στρατού Κατοχής μετονομάστηκε σε Στρατιά Μικράς Ασίας και ανατέθηκε στον αντιστράτηγο Μηλιώτη Κομνηνό. Η έδρα της Στρατιάς ήταν η Σμύρνη και συμπεριλάμβανε το Α' Σώμα Στρατού και το Σώμα Στρατού Σμύρνης. Ο αντιστράτηγος Κ. Ν. Νίδερ διοικούσε το Α' Σώμα Στρατού με έδρα το Σεβδίκιοϊ αποτελούμενο από τις μεραρχίες του Βαϊνδηρίου και του Αϊδινίου που κάλυπταν τις

⁴⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ό. π., σ. 24

⁴⁷ Χρ. Αγγελομάτη, *Χρονικό της Μεγάλης Τραγωδίας. Το έπος της Μικράς Ασίας*, Αθήνα 2005, σ. 59-68

κοιλιάδες του Καϋστρου και του Μαιάνδρου. Ο αντιστράτηγος Δ. Ιωάννου ήταν ο διοικητής του Σώματος Στρατού Σμύρνης που είχε ως έδρα τη Μαγνησία και περιελάμβανε τη 13^η μεραρχία που είχε ως έδρα στον Κασαμπά και τη Μεραρχία Αρχιπελάγους στην Πέργαμο καλύπτοντας το ποταμό Έρμο και το Αϊβαλί. Επίσης στην περιοχή της Σμύρνης είχε την έδρα του ένα σύνταγμα ιππικού και μια ναυτική αεροπορική μοίρα. Τέλος, ο αεροπορικός τομέας ήταν στο Καζμίρ και για την εκτέλεση τακτικών μελετών ήταν σε λειτουργία η Τοπογραφική Υπηρεσία που όμως αντιμετώπιζε μεγάλα προβλήματα λόγω της έλλειψης χαρτών⁴⁸.

Από την άλλη πλευρά οι τουρκικές δυνάμεις είχαν τοποθετηθεί σε τρία σημεία. Στην περιοχή Αξάρι –Μπαλικεσέρ – Πάνορμος στρατοπέδευε το τουρκικό XIVΣώμα Στρατού με 2 μεραρχίες του XVIIδιαλυμένου Σώματος Στρατού με 4.000 άτακτους και λίγα πυροβόλα. Η περιοχή Σαλιχλί – Φιλαδέλφεια ανατολικά από το Οδεμήσιο στάθμευε η 23^η Μεραρχία πεζικού με 3.000 άτακτους και με λίγα πυροβόλα. Στην περιοχή της Κιουταχείας είχε δράση ο Ετέμ με ισχυρές ομάδες και στην περιοχή του Μπολού και της Νικομήδειας είχε δράση η 1^η και η 10^η Μεραρχία. Ακόμη, ο Κεμάλ Πασά ενίσχυε τις ομάδες των ατάκτων με τμήματα του τακτικού του στρατού.

Οι έντονες διαμαρτυρίες των Ελλήνων διοικητών αφορούσαν τα προβλήματα που είχαν με τον περιορισμό της δράσης τους και στις 16 Οκτωβρίου 1919 ο Βρετανός στρατηγός Τζώρτζ Μίλν έδωσε τη συγκατάθεση του ώστε οι ελληνικές δυνάμεις να έχουν τη δυνατότητα για προέλαση τους έως και 3χιλιόμετρα από την ελληνική ζώνη κατοχής με την προϋπόθεση βέβαια να επιστρέφουν στη βάση τους μετά την εξουδετέρωση της απειλής⁴⁹. Οι διαμαρτυρίες των Ελλήνων διοικητών στηριζόταν στην διατύπωση ότι οι τουρκικές δυνάμεις αν και σε αυτή τη φάση ήταν λίγες, θα είχαν τη δυνατότητα να συγκεντρώνονται εκτός της ελληνικής ζώνης κατοχής. Αυτή η διατύπωση όμως δεν είχε ως σκοπό την επέκταση της ζώνης αλλά την απόκρουση των αντάρτικων εισβολών. Βέβαια αυτό ήταν δύσκολο να αποτραπεί με τις συνεχείς διευρύνσεις των χωρικών εδάφρων και αποτέλεσε τον φαύλο κύκλο της Μικρασιατικής εμπλοκής⁵⁰.

⁴⁸ Ε. Αλλαμανή – Κ. Παναγιωτοπούλου, «Τα πολεμικά γεγονότα μέχρι τη στρατιωτική αναδιοργάνωση του Δεκεμβρίου 1919» στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (2008), σ. 128

⁴⁹ Κλ. Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919 – 1922*, Αθήνα 1959, σ. 54-55

⁵⁰ Σ. Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας, ο Βενιζέλος, ο Αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Αθήνα 2015, σ. 115

Το Σεπτέμβριο ο Γάλλος πρωθυπουργός και πρόεδρος του Ανώτατου Συμμαχικού Συμβουλίου, ο Κλεμανσό υπενθύμιζε συνεχώς ότι η ελληνική κατοχή είχε προσωρινό χαρακτήρα και συναντούσε ισχυρή αντίσταση η επιθυμία των Ελλήνων για την κατάληψη καλύτερων θέσεων. Μέχρι το τέλος του 1919 η δράση των ατάκτων ήταν ισχνή⁵¹.

Το 1920 εγκαινιάστηκε με μια ελληνική επιτυχία του ελληνικού στρατού, καθώς το 2^ο σύνταγμα πεζικού στις αρχές Ιανουαρίου αντιμετώπισε την τουρκική νυχτερινή επίθεση από τον Τμάλο έως τον Έρμο ποταμό αναγκάζοντας την άτακτη υποχώρηση τους προς το Σαλιχλή. Η δράση των Τούρκων ήταν νυχθημερόν στα ελληνικά στρατιωτικά τμήματα με επακόλουθο να υπάρχει κόπωση στους Έλληνες στρατιώτες από την παρατεταμένη τους επαγρύπνηση. Στις 16 Ιανουαρίου στη σύσκεψη της Χίου συζητήθηκε η στρατιωτική κατάσταση στη Μικρά Ασία με τον Βενιζέλο, τον αρχιστράτηγο Λ. Παρασκευόπουλο, τα μέλη του επιτελείου και τον Α. Στεργιάδη αποφασίζοντας την αποστολή μίας ακόμη μεραρχίας, την ενίσχυση στον τομέα της Μαγνησίας και τέλος η ελευθερία κινήσεων στις επικείμενες κινήσεις των Τούρκων⁵². Στις 2 Φεβρουάριου οι γαλλικές δυνάμεις που επόπτευαν τη σιδηροδρομική γραμμή Σμύρνης – Κασαμπά – Αφιόν Καραχισάρ αναχώρησαν εξαιτίας σοβαρών εσωτερικών δυσκολιών της κυβέρνησης τους κι έτσι άφησαν ελεύθερο το πεδίο στον ελληνικό στρατό. Η φρούρηση των Γάλλων ούτως η άλλως ήταν στις περισσότερες περιπτώσεις κατασκοπεία.

Από τις 15 Φεβρουάριου του 1920 το Γενικό Στρατηγείο του Ελληνικού Στρατού μεταφέρθηκε από τη Θεσσαλονίκη στη Σμύρνη με αρχιστράτηγο τον Λεωνίδα Παρασκευόπουλο⁵³. Παράλληλα στη Θεσσαλονίκη οργανώθηκε η μεραρχία Κυδωνιών με σκοπό να ενισχυθεί η Στρατιά Μικράς Ασίας και αποκλείστηκε η μείωση του στρατού⁵⁴. Το Υπουργείο Στρατιωτικών ανέλαβε τη διοίκηση των άλλων μονάδων του Ελληνικού Στρατού στο εσωτερικό της χώρας. Ο Βενιζέλος συνέχιζε τις πιέσεις για την ελευθερία των κινήσεων του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία αλλά το Συμβούλιο του απέκλειε να γίνονται επιχειρήσεις εναντίον των Τούρκων πέρα της ελληνικής ζώνης. Το μόνο που τους επέτρεπαν ήταν να μπορούν σε βάθος 3 χιλιομέτρων να εισέρχονται στην άλλη πλευρά. Οι αντάρτικες ομάδες όμως των Τούρκων συγχωνεύονταν σιγά σιγά με τον τακτικό στρατό τους.

⁵¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ό. π., σ. 37-38

⁵² Ε. Αλλαμανή – Κ. Παναγιωτοπούλου, ό. π., σ. 128

⁵³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ό. π., σ. 42

⁵⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ό. π., σ. 47

3.2. Η δεύτερη φάση της εκστρατείας (Απρίλιος 1920 – Δεκέμβριος 1920)

Στις 3 Μαΐου ο Βενιζέλος θέλοντας να μειώσει τις στρατιωτικές δυνάμεις στη Σμύρνη επειδή ήθελε να καταλάβει τη Θράκη, ζήτησε να ενημερωθεί αν θα γινόταν η μείωση αυτή. Το Γενικό Στρατηγείο τον ειδοποίησε ότι η κατάσταση είναι σοβαρή και δεν θα ήταν πρόπον η μείωση του στρατιωτικού τους σώματος. Βέβαια όταν αργότερα ο ελληνικός στρατός επιτέθηκε φάνηκε ότι οι εκτιμήσεις του Γενικού Στρατηγείου ήταν λανθασμένες και είχαν υπερεκτιμήσει τις τουρκικές δυνάμεις⁵⁵.

Τον Ιούνιο του 1920 εκδηλώθηκε τουρκική επίθεση εναντίον των βρετανικών θέσεων στη Νικομήδεια με αποτέλεσμα να αποφασιστεί στο Συνέδριο η προέλαση του ελληνικού στρατού ώστε να καταληφθεί η σιδηροδρομική γραμμή μέχρι την Πάνορμο και να εξασφαλιστεί η ελευθερία των στενών των Δαρδανελίων. Ο ελληνικός στρατός διέθετε σημαντική υπεροχή από του Κεμάλ. Η ελληνική δύναμη αριθμούσε περίπου 100.000 αξιωματικούς και οπλίτες ενώ ο τουρκικός στρατός που περιλάμβανε και ατάκτους αριθμούσε 42.250 άνδρες και υστερούσε σημαντικά σε πυροβόλα. Ο Κεμάλ είχε συγκροτηθεί από τους στρατιωτικούς αλλά ο τουρκικός λαός δεν είχε ακόμη συνεργαστεί μαζί του. Η προέλαση του ελληνικού στρατού έγινε από δύο κύριες κατευθύνσεις. Η μία ήταν προς την Φιλαδέλφεια, δηλαδή προς την ανατολή και η άλλη προς τη Πανόρμου και τη Προύσα, δηλαδή προς το βορρά. Στην πρώτη φάση στις 9 Ιουνίου το απόσπασμα της 13^{ης} μεραρχίας καταλήφθηκε η γραμμή Σαραχανλί – Μαρμαρά, ενώ η μεραρχία του Αρχιελάγους κατευθύνθηκε στη γραμμή Περγάμου – Κινίκ. Χωρίς σθεναρή αντίσταση ο τουρκικός στρατός εγκατέλειψε τα Μάρμαρα και το Ακ Χισάρ. Στην δεύτερη φάση που άρχισε στις 10 Ιουνίου πραγματοποιήθηκε επιθετικός ελιγμός από το στρατηγό Νίδερ και στις 11 Ιουνίου το τουρκικό μέτωπο διασπάστηκε και ο ελληνικός στρατός το καταδίωκε. Η προέλαση του συνεχίστηκε ανατολικά καταλαμβάνοντας διαδοχικά το Ντερέκιοϊ, τη Μεντεχώρα, ανατολικά από το Σαλιγλί και τη Φιλαδέλφεια. Συγκεκριμένα η 13^η μεραρχία μπόρεσε να καλύψει 43 χιλιόμετρα σε δύο μέρες με καύσωνα. Τέλος με την κατάληψη της Πανόρμου τελείωσαν οι επιχειρήσεις στο βορρά.

Παράλληλα με την προέλαση του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία και κατόπιν έγκρισης των συμμάχων, το 3^ο Σύνταγμα Ιππικού και τρεις μεραρχίες με

⁵⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ό. π., σ. 45

επικεφαλή της επιχείρησης τον αντιστράτηγο Εμμανουήλ Ζυμβρακάκη κατέλαβαν την Ανατολική Θράκη έως την περιοχή της Τσατάλτζας.

Η έκβαση των ελληνικών επιχειρήσεων έδειξε ότι η δημιουργία του αξιόμαχου στρατού του Κεμάλ συνετρίβη μέσα σε δέκα μέρες καθώς καταστράφηκαν οι μονάδες του και το ηθικό των Τούρκων αποδυναμώθηκε με την απaráμιλλη ορμή που έδειξαν οι Έλληνες. Ο Βενιζέλος επειδή είχε καταλάβει την απειλή την οποία συνιστούσε το κεμαλικό εθνικιστικό κίνημα ήθελε να δώσει ένα σημαντικό πλήγμα και να αποκόψει την κεντρική γραμμή συγκοινωνιών των δυνάμεων του Κεμάλ και να διασφαλίσει την ασφάλεια στα στενά στα Δαρδανέλια επειδή αφενός γινόταν ο ανεφοδιασμός των στρατευμάτων των συμμάχων και αφετέρου ήταν μείζονος σημασίας αυτή η ναυτική οδός⁵⁶. Επίσης, ο θρίαμβος των Ελλήνων έδειξε ότι όχι μόνο υπερτερούσαν αριθμητικά αλλά ότι τα επιτελικά τους σχέδια ήταν άριστα και το ηθικό των στρατιωτών ήταν ακμαίο εν αντιθέσει με των εχθρών⁵⁷. Η ελληνική προέλαση του Ιουνίου του 1920 θεωρείται η πρώτη σοβαρή επιθετική ενέργεια των ελληνικών στρατευμάτων από την αρχή των μικρασιατικών επιχειρήσεων. Η προέλαση του στρατού έγινε σε μέτωπο 400 χιλιομέτρων και σε βάθος 100-150 χιλιομέτρων. Η επιτυχία των Ελλήνων είχε ως επακόλουθο τις λιποταξίες στο κεμαλικό στρατό και την απόσυρση του Κεμάλ στο Εσκή Σεχίρ για να μπορέσει να ανασυγκροτηθεί και να αναπτρώσει το ηθικό των αποθαρρημένων τουρκικών μονάδων. Ο στρατός του ήθελε χρόνο να ανασυνταχθεί κι αυτό το κατάφερε καθώς οι Άγγλοι και οι Γάλλοι άσκησαν πιέσεις και πέτυχαν τη διακοπή της ελληνικής προέλασης με το επιχείρημα να μείνουν στη θέση τους μέχρι να υπογραφεί η συνθήκη ειρήνης⁵⁸.

Η Ελλάδα είχε όχι μόνο σημαντικές στρατιωτικές νίκες αλλά και στο διπλωματικό στίβο δεν πήγαινε πίσω. Η Συνθήκη των Σεβρών (28 Ιουλίου 1920) αποτέλεσε την επισημοποίηση των ελληνικών διεκδικήσεων αν και ο Κεμάλ εμφανιζόταν αδιάλλακτος και κατηγορούσε έντονα τους εκπροσώπους της Πύλης ως προδότες. Το στρατηγείο κατάλαβε ότι ο μόνος τρόπος αναχαίτισης του κεμαλικού κινήματος θα ήταν η προέλαση του ελληνικού στρατού προς το Εσκή Σεχίρ, Αφιόν Καραχισάρ και την Άγκυρα καθώς αυτά τα μέρη ήταν μείζονος σημασίας για τους Τούρκους αφού ήταν ο κόμβος των σημαντικότερων σιδηροδρομικών γραμμών που

⁵⁶ Δ. Τσιριγώτης, *Η ελληνική στρατηγική στη Μικρά Ασία 1919-1922*, Αθήνα 2010, σ. 207-209

⁵⁷ Κλ. Μπουλαλάς, *ό. π.*, σ.72

⁵⁸ M.L. Smith, *Το όραμα της Ιωνίας*, Αθήνα 2009, σ. 241

τους ανεφοδιάζε. Τα σημεία αυτά που ήθελαν να καταλάβουν ήταν μεγάλης πολιτικής και στρατιωτικής σημασίας καθώς επίσης θα επιδρούσε καταλυτικά και στο ηθικό των Τούρκων⁵⁹ και οι Έλληνες θα είχαν το πλεονέκτημα.

Οι κεμαλικές δυνάμεις ανασυγκροτήθηκαν στο Ουσάκ και στο Εσκή Σεχίρ και άρχισαν να κάνουν επιδρομές στο πιο ευάλωτο σημείο των Ελλήνων στη σιδηροδρομική γραμμή της περιοχής Σαλιχλί – Μπαλικεσέρ. Συνεπώς, τον Ιούλιο άρχισαν οι ελληνικές δυνάμεις να εκκαθαρίσουν τους ατάκτους Τούρκους και στις 9 Αυγούστου ολοκληρώθηκαν με την υποχώρηση των κεμαλικών δυνάμεων. Στη συνέχεια ο ελληνικός στρατός έκανε επιθετικές επιχειρήσεις αρχικά ανατολικότερα στην περιοχή Ουσάκ και μετά προς το Τσεντίς. Το αποτέλεσμα των ελληνικών επιτυχιών ήταν να στερήσουν στο Κεμάλ μια ακόμη σημαντική περιοχή και να αρχίσουν οι λιποταξίες αλλά και να αυξηθεί η δυσπιστία του τουρκικού λαού προς το εθνικιστικό κίνημα του Κεμάλ. Οι επιχειρήσεις όμως αυτές δεν έγιναν με έγκριση και με συνεννόηση με την αγγλική πλευρά με επακόλουθο να αποδοκιμαστούν από το Βενιζέλο όταν έφθασε στη Σμύρνη στις 22 Αυγούστου. Το αποτέλεσμα της δυσαρέσκειας ήταν να μεταφερθεί προσωρινά το στρατηγείο στην Αθήνα το οποίο βέβαια επανήλθε ξανά μετά από τριάντα μέρες.

Το διάστημα αυτό ο Κεμάλ ανασυντάχθηκε και είχε ως έδρα το Μπιλεντζίκ και το Εσκή Σεχίρ. Στις 11 Οκτωβρίου στις 7:30 το πρωί ο Κεμάλ με 7.300 περίπου άνδρες, 29 πολυβόλα και 18 πυροβόλα έκανε την πρώτη οργανωμένη επίθεση εναντίον των Ελλήνων στις περιοχές Τσεντίς και Χαν. Η επίθεση ήταν σφοδρή αλλά ο ελληνικός στρατός την αντιμετώπισε με επιτυχία. Το τουρκικό σχέδιο για την επίθεση αυτή ήταν του Αλή Φουάτ που στην αρχή είχε απορριφθεί από το Γενικό Τουρκικό Επιτελείο αλλά επιδοκιμάστηκε και εφαρμόστηκε από τον Κεμάλ. Αρχικά η τουρκική επίθεση όπως είχε διαμορφωθεί ως το βράδυ φαινόταν πως το Χαν είχε καταληφθεί από τους Τούρκους – σημαντικό κέντρο ανεφοδιασμού - και οι Έλληνες διοικητές είχαν αποφασίσει να κινηθούν νυχτερινά αθόρυβα ώστε να τους αιφνιδιάσουν. Μόνο ο συνταγματάρχης του 3^{ου} Συντάγματος πεζικού ο Κονδύλης ήταν αντίθετος με την αιφνιδιαστική αντεπίθεση. Όμως, η αιφνιδιαστική αντεπίθεση των Ελλήνων ήταν σωτήρια διότι αν γινόταν μάχη την ημέρα οι Έλληνες ήταν αριθμητικά λιγότεροι και θα έρχονταν το πρωί κι άλλες τουρκικές ενισχύσεις. Οι Τούρκοι είχαν σημαντικές απώλειες σε σχέση με τους Έλληνες – 157 νεκρούς έναντι

⁵⁹ΓΕΣ/ΔΙΣ, ό. π., σ. 63-64

16 . Στις 15 Οκτωβρίου καταδίωκε τον τουρκικό στρατό ως την περιοχή Τσεντίς και στις 18 την κατέλαβε⁶⁰.

Μετά την ήττα των τουρκικών δυνάμεων ο Αλή Φουάτ αντικαταστάθηκε από τον Ιζέτ μπέη μετατοπίζοντας τις ευθύνες στην ελλιπή εκπαίδευση των μονάδων και στην αδεξιότητα των ατάκτων. Από την άλλη, ο Ετέμ μπέης που διοικούσε τους ατάκτους έριχνε ευθύνες στους αξιωματικούς του τακτικού στρατού κατηγορώντας τους για έλλειψη γενναιότητας.

Το αποτέλεσμα των εκλογών το Νοέμβριο του 1920 και η αλλαγή στο καθεστώς επηρέασε σημαντικά το στρατό. Το νέο καθεστώς της Ελλάδας έφερε πολλές αλλαγές και στο στρατό. Περίπου 1.500 ανώτατοι, ανώτεροι και κατώτεροι αξιωματικοί που είχαν εκδιωχθεί ή είχαν αναγκαστεί να παραιτηθούν από τους βενιζελικούς, τώρα τους επανέφεραν. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν σημαντικά προβλήματα και πολλοί βενιζελικοί ανώτατοι διοικητές να παραιτηθούν και να καταφύγουν στην Κωνσταντινούπολη όπου συγκρότησαν εκεί την «Άμυνα» της Κωνσταντινούπολης. Ο γενικός διοικητής Παρασκευόπουλος αντικαταστάθηκε με τον Αναστάσιο Παπούλα και το Γενικό Στρατηγείο Σμύρνης μετονομάστηκε σε Στρατιά Μικράς Ασίας⁶¹. Ο Παπούλας παρέλαβε 3.805 αξιωματικούς, 11.861 οπλίτες, 115 πεδινά και 37 ορειβατικά πυροβόλα των 75, 109 ορειβατικά πυροβόλα των 65, 24 βαρέα πυροβόλα των 120 και 12 οβιδοβόλα. Στον οπλισμό υπήρχε ανεπάρκεια πυρομαχικών πεζικού και πυροβολικού. Ακόμη, μεγάλες ήταν οι ελλείψεις και σε μεταφορικά μέσα όπως σε φορτηγά και νοσοκομειακά αυτοκίνητα. Συνεπώς, το προσωπικό και το υλικό είχε πολλές ελλείψεις εν συγκρίσει με την κυβέρνηση του Βενιζέλου⁶². Από την άλλη πλευρά ο Κεμάλ είχε ενισχυθεί και βελτιωθεί σε οπλισμό, οργάνωση και αριθμητική δύναμη.

Οι ελληνικές μονάδες είχαν συγκεντρωθεί σε τρία σημεία και δημιουργούσαν ένα τεράστιο μισοφέγγαρο στραμμένο προς την Ανατολή. Το ένα σημείο το νότιο περιλάμβανε την περιοχή Ουσάκ – Μπουλαντάν όπου εκεί υπήρχε το Α΄ Σώμα Στρατού. Το άλλο είχε στρατοπεδεύσει 160 χιλιόμετρα προς βόρεια, ανατολικά από την Προύσα και εκεί βρισκόταν το Γ΄ Σώμα Στρατού. Τέλος στο τρίτο σημείο είχε οχυρωθεί το Β΄ Σώμα Στρατού όπου βρισκόταν στο κέντρο και δυτικότερα και ήταν το πιο αξιόλογο σημείο από τα άλλα δύο καθώς ήλεγχε τη

⁶⁰ΓΕΣ/ΔΙΣ, ό. π., σ. 64-72

⁶¹ΓΕΣ/ΔΙΣ, ό. π., σ. 73

⁶²ΓΕΣ/ΔΙΣ, ό. π., σ. 74

σιδηροδρομική γραμμή Μαγνησίας – Πανόρμου. Τα σημεία που είχαν οχυρωθεί οι Έλληνες ήταν απομακρυσμένα το ένα από το άλλο με συνέπεια να καθίσταται πολλές φορές δύσκολη η επικοινωνία τους. Επίσης, στο κέντρο που είχαν στρατοπεδεύσει το έδαφος προκαλούσε πολλά προβλήματα. Για τα προβλήματα αυτά ο ελληνικός στρατός είχε δύο λύσεις ή να συμπτυχθεί όπως υποστήριζε ο Βενιζέλος και να περιοριστούν μόνο στα εδάφη που τους είχαν παραχωρηθεί από τη Συνθήκη των Σεβρών ή να κατευθυνθούν προς το Εσκή Σεχίρ και το Αφιόν Καραχισάρ ώστε να μειωθεί η απόσταση μεταξύ του Α΄ και Γ΄ Σώματος Στρατού. Η απόφαση που πάρθηκε για το πρόβλημα αυτό ήταν η δεύτερη και σχετιζόταν όχι μόνο από στρατιωτική σκοπιά αλλά και από πολιτική. Η αντιβενιζελική παράταξη δεν ήθελε να υποχωρήσει το ελληνικό στράτευμα από τις προχωρημένες θέσεις τις οποίες είχε καταλάβει ο στρατός επί του Βενιζέλου. Ακόμη, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, όπου όλο και χειρότερη η κατάσταση της υγείας του προέβαλε συνεχώς αντιρρήσεις και ο Γούναρης αντιτίθετο στην άποψη του Βενιζέλου καθώς θεωρούσε ότι μια τέτοια κίνηση θα έκανε τους Συμμάχους να θεωρούν την Ελλάδα ως έθνος όχι σοβαρό και να μην την υπολογίζουν. Τέλος και η πλειοψηφία της κοινής γνώμης ενστερνιζόταν την άποψη των αντιβενιζελικών ότι η αμυντική παράταξη των ελληνικών στρατευμάτων θα ήταν ένας αγώνας ακαθόριστης διάρκειας και θα είχε αρνητικές επιπτώσεις στο ηθικό του στρατού, ενώ η επιθετική πολιτική είχαν την εντύπωση ότι θα νικούσε τον Κεμάλ κι έτσι θα τελείωνε ο πόλεμος.

3.3. Η τρίτη φάση της εκστρατείας (Ιανουάριος 1921 – Σεπτέμβριος 1922)

Στις αρχές του Ιανουαρίου του 1921 και κάτω από δύσκολες καιρικές συνθήκες ο ελληνικός στρατός με ισχυρές δυνάμεις διεξήγαγε αναγνωριστική επιχείρηση προς κατεύθυνση το Εσκή Σεχίρ. Ο λόγος της επιχείρησης αυτής ήταν για να διαπιστωθεί η οργάνωση και η ετοιμότητα του Κεμάλ⁶³. Το αποτέλεσμα των αναγνωριστικών επιχειρήσεων ήταν ότι οι δυνάμεις του κεμαλικού στρατού είχαν οργανωθεί και αυξηθεί αριθμητικά. Παρόλο που ο ελληνικός στρατός εκτέλεσε το σκοπό του, ο Κεμάλ ερμήνευσε τη μη προέλαση του ελληνικού στρατού ως νίκη του και αναπτέρωσε το ηθικό του στρατού του. Επίσης, με τη νίκη αυτή μπόρεσε να φέρει πολλούς εμπειροπόλεμους αξιωματικούς στο στρατό του⁶⁴. Ακόμη, η μη προέλαση και κατάληψη του Εσκή Σεχίρ από τον ελληνικό στρατό ερμηνεύθηκε από τον ιταλικό

⁶³M.L. Smith, *ό. π.*, σ. 328

⁶⁴Κλ. Μπουλαλάς, *ό. π.*, σ. 108

και γαλλικό τύπο ως μια αποτυχία του ελληνικού στρατού. Το συμπέρασμα που έβγαλαν οι ελληνικές δυνάμεις είναι ότι ο κεμαλικός στρατός είχε σοβαρά βελτιωθεί σε αριθμούς, οπλισμό, οργάνωση και πειθαρχία. Ο Παπούλας ενημέρωσε την κυβέρνηση και ζήτησε να σταλθούν ενισχύσεις στο μέτωπο.

Το Μάρτιο του 1921, η ελληνική πλευρά είχε αποφασίσει μετά από την έγκριση της Αγγλίας – στη συνδιάσκεψη του Λονδίνου, ο Τζόρτζ Λόιντ ενθάρρυνε τους Έλληνες να πραγματοποιήσουν τη σχεδιαζόμενη προέλαση τους - να συνεχίσει τις επιθετικές επιχειρήσεις προς το Εσκή Σεχίρ και Αφιόν Καραχισάρ με σκοπό να καταστρέψει τις δυνάμεις του Κεμάλ. Οι Έλληνες στρατιωτικοί και πολιτικοί χωρίς να λάβουν υπ' όψιν τους τα εμπόδια που είχαν στον ανεφοδιασμό και στο ψύχος προχώρησαν στην επίθεση⁶⁵. Επίσης, υποτίμησαν τον εχθρό τους καθώς έτρεφαν την πεποίθηση ότι η νίκη τους θα είναι εύκολη υπόθεση. Ένα ακόμη τραγικό λάθος των Ελλήνων ήταν ότι ρίχτηκαν στη μάχη χωρίς να έχουν ολοκληρώσει τα απαραίτητα επιτελικά τους σχέδια και είχαν απομακρύνει τον ικανό στρατηγό Κ. Νίδερ από τη διοίκηση του Α' Σώματος Στρατού.

Οι επιχειρήσεις ξεκίνησαν εσπευσμένα στις 10 Μαρτίου από τρεις αφετηρίες, την Προύσα, τη Νικομήδεια και το Ουσάκ έχοντας ως απώτερο στόχο τη γραμμή Εσκή Σεχίρ – Αφιόν Καραχισάρ. Το Α' Σώμα Στρατού ξεκίνησε από τη βάση του το Ουσάκ και έφτασε στο Αφιόν Καραχισάρ με ευκολία αφού ήταν μικρή η τούρκικη αντίσταση που αντιμετώπισε. Με αφετηρία την Προύσα το Γ' Σώμα Στρατού κινήθηκε με κατεύθυνση το Εσκή Σεχίρ. Στην αρχή συνάντησαν μικρή αντίσταση από τις τουρκικές μονάδες αλλά στη συνέχεια ήταν σθεναρές οι δυνάμεις των Τούρκων με αποτέλεσμα ο ελληνικός στρατός να αρχίζει να υποχωρεί. Οι τουρκικές δυνάμεις δεν επιχείρησαν να αναχαιτίσουν την ελληνική υποχώρηση προς την Προύσα καθώς και αυτοί είχαν εξίσου σημαντικές απώλειες. Παράλληλα, με την υποχώρηση του ελληνικού στρατού στην Προύσα έχουμε και την υποχώρηση του Α' Σώματος Στρατού στο Ουσάκ καθώς ο τουρκικός στρατός του βόρειου μετώπου, οι δυνάμεις από το νότο και οι μονάδες από την Κιουταχία διατάχτηκαν συντονισμένα και κατάφεραν την υποχώρηση του ελληνικού στρατού. Το Α' Σώμα Στρατού μετά τις ισχυρές επιθέσεις που δέχτηκε από τους Τούρκους, έφυγε από το Αφιόν Καραχισάρ και οχυρώθηκε στην περιοχή Τουμλού Μπουνάρ, όπου έχει ενδιαμέση απόσταση από το Αφιόν Καραχισάρ και το Ουσάκ. Όμως, ο ελληνικός στρατός με τις

⁶⁵ Δ. Τσιριγώτης, *ό. π.*, σ. 296-298

συνεχείς επιθέσεις των Τούρκων και τις συνεχώς αυξανόμενες δυνάμεις του αντιπάλου ηρωικά υποχώρησε στο Ουσάκ .

Οι επιχειρήσεις του Μαρτίου δεν είχαν τα προσδοκώμενα αποτελέσματα που περίμεναν και αντιπροσώπευαν την πρώτη αποτυχία του ελληνικού στρατού στο μικρασιατικό μέτωπο. Η έλλειψη ενισχύσεων και μέσων ανεφοδιασμού πυρομαχικών ήταν ένας από τους ανασταλτικούς παράγοντες που οδήγησαν στην υποχώρηση των Ελλήνων⁶⁶. Η αποτυχία του ελληνικού στρατού είχε σημαντικό αντίκτυπο στο ηθικό των στρατιωτών και γι αυτό το λόγο ο βασιλιάς Κωνσταντίνος αναχώρησε στις 29 Μαΐου για τη Σμύρνη για να ανορθώσει το ηθικό των στρατιωτών⁶⁷. Στη Σμύρνη ήταν ήδη ο Γούναρης με τον Θεοτόκη, ώστε να έχουν προσωπική αντίληψη για την κατάσταση που επικρατούσε. Επίσης, η διεθνή συγκυρία που αναφέρθηκε παραπάνω βοήθησε κι αυτή να ενισχύσει σημαντικά το ηθικό του ελληνικού στρατού. Οι προετοιμασίες του στρατού ήταν εντατικές. Ο ελληνικός στρατός ενισχύθηκε με δύο ακόμα κλάσεις και με δύο επιπλέον μεραρχίες. Ο στρατός των Ελλήνων ξεπερνούσε τους 200.000 αξιωματικούς και οπλίτες και ήταν αριθμητικά ο πιο ισχυρός από οποιαδήποτε άλλη φορά. Όμως, μεγάλο μέρος του στρατού ήταν απορροφημένο με την δραστηριότητα των άτακτων τουρκικών σωμάτων, με την εχθρότητα του πληθυσμού και η κακή κατάσταση των δρόμων απορροφούσαν πολλούς άνδρες για τη διασφάλιση των γραμμών επικοινωνίας και για τον εφοδιασμό. Έτσι, αριθμητικά μειώθηκαν οι ελληνικές δυνάμεις που βρίσκονταν στην πρώτη γραμμή. Η δύναμη των Τούρκων αριθμητικά ήταν περίπου ίδια με των Ελλήνων. Οι διαφορές που υπήρχαν ήταν στο πυροβολικό καθώς των Ελλήνων ήταν ποσοτικά περισσότερο από των Τούρκων αλλά των Τούρκων ήταν καλύτερης ποιότητας και στο ιππικό υπερείχαν οι Τούρκοι. Ο Κεμάλ είχε δώσει μεγάλη προσοχή στο ιππικό του διότι οι καιρικές και εδαφικές συνθήκες του μετώπου ευνοούσαν τη δράση του ιππικού⁶⁸.

Το σχέδιο των επιχειρήσεων των Ελλήνων ήταν η ολομέτωπη επίθεση με αφενός την κατάληψη του τμήματος της σιδηροδρομικής γραμμής Κωνσταντινούπολης-Βαγδάτης μεταξύ Εσκή Σεχίρ και Αφιόν Καραχισάρ καθώς αποτελούσε το κύριο κέντρο ανεφοδιασμού των Τούρκων και αφετέρου την περικύκλωση και τη συντριβή του τουρκικού στρατού⁶⁹. Η Στρατιά θα χωριζόταν με βάση το σχέδιο των Ελλήνων σε δύο επιχειρησιακά τμήματα το βόρειο και το νότιο.

⁶⁶ Ξενοφών Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*, Αθήνα 1986, σ. 197

⁶⁷ Β. Τζανακάρης, *Δακρυσμένη Μικρασία*, Αθήνα 2007, σ. 328

⁶⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ό. π.*, σ. 91

⁶⁹ Β. Τζανακάρης, *ό. π.*, σ. 327-328

Το βόρειο τμήμα απαρτιζόταν απ' το Γ' Σώμα Στρατού με διοικητή τον υποστράτηγο Γ. Πολυμενάκο και είχαν ως σκοπό με βάση την Προύσα να επιτεθούν προς το Εσκή Σεχίρ και την Κιουτάχεια. Ενώ το νότιο τμήμα που απαρτιζόταν με τα Α' και Β' Σώματα Στρατού με διοικητές τον αντιστράτηγο Αλ. Κοντούλη και υποστράτηγο Αρ. Βλαχόπουλο αντιστοίχως. Ακόμη το νότιο τμήμα είχε ενισχυθεί με δυο Μεραρχίες και την Ταξιαρχία Ιππικού με σκοπό να επιτεθούν από το Ουσάκ προς το Αφιόν Καραχισάρ και την Κιουτάχεια.

Αρχικά, στις 25 Ιουνίου ξεκίνησε το Γ' Σώμα Στρατού των Ελλήνων, το οποίο είχε περισσότερη απόσταση να διανύσει, να προελαύνει προς την Κιουτάχεια απωθώντας τα εχθρικά τμήματα. Αργότερα στις 29 Ιουνίου ξεκίνησε το νότιο τμήμα. Στη 1 Ιουλίου το Αφιόν Καραχισάρ καταλήφθηκε από την 4^η μεραρχία. Ο Κεμάλ θορυβημένος από την ελληνική επίθεση πήγε ο ίδιος αυτοπροσώπως στην Κιουτάχεια να συναντήσει τον Ισμέτ και να του μηνύσει πως πρέπει να δράσει όταν δεχτεί επίθεση – να μην κυκλωθούν στην Κιουταχεια και να υποχωρήσουν -αφού συμφωνήθηκαν οι ενέργειες επέστρεψε στην Άγκυρα. Την ίδια μέρα που ο Κεμάλ ήταν στην Κιουτάχεια το Β' Σώμα Στρατού έδινε δυνατές μάχες στο Ακτσάλ Δαγ και στα υψώματα Τσαούς Τσιφλίκ, ενώ το Α' Σώμα Στρατού μαχόταν στην περιοχή Ερικλή και στα υψώματα Νασούλ Τσαλ. Την επόμενη μέρα το Γ' Σώμα Στρατού απωθώντας τις κεμαλικές δυνάμεις, προέλαυνε και ως το βράδυ είχε φτάσει 15 χιλιόμετρα από την Κιουτάχεια. Από την άλλη, το Β' Σώμα Στρατού είχε ολοκληρώσει την κατάληψη της γραμμής Ακτσάλ Δαγ – Τσαούς Τσιφλίκ, ενώ το Α' Σώμα Στρατού είχε θέσει υπό έλεγχο τη γραμμή Ακ Ιν – Τσουρτάν – Σαντούκ – Ακ Ολούκ. Η μάχη της Κιουταχειάς είχε κριθεί. Ο Ισμέτ, ακολουθώντας τις διαταγές του Κεμάλ διέταξε τη σύμπτυξη των τουρκικών δυνάμεων και κατευθύνθηκε προς το Εσκή Σεχίρ εσπευσμένα το βράδυ της ίδιας μέρας. Οι Έλληνες αντιλήφθηκαν την κίνηση αυτή και στις 4 Ιουλίου η 9^η Μεραρχία κατέλαβε την Κιουτάχεια, ενώ το Γ' Σώμα Στρατού κατευθύνθηκε βορειοανατολικά. Στις 6 με 7 Ιουλίου ο Ισμέτ επιχείρησε ισχυρές τουρκικές αντεπιθέσεις ανατολικά του Εσκή Σεχίρ εναντίον των Α' και Β' Σωμάτων Στρατού, ώστε να κερδίσει χρόνο για την υποχώρηση του και έτσι να μεταφέρει το πολύτιμο στρατιωτικό και σιδηροδρομικό υλικό του στην Άγκυρα. Το πρωί στις 8 Ιουλίου εκδηλώθηκε γενική τουρκική αντεπίθεση. Το Α' Σώμα Στρατού, απέκρουσε το πρώτο επιθετικό κύμα στα νότια του Εσκή Σεχίρ. Οι Τούρκοι υποχώρησαν με αταξία και είχαν βαρύτερες απώλειες. Στο μεταξύ η 7^η Μεραρχία, βορειότερα απέκρουσε τις τουρκικές επιθέσεις στις παρυφές του Εσκή

Σεχίρ και άρχισε να καταδιώκει τον εχθρό προκαλώντας του μεγάλες απώλειες. Παράλληλα, η 10^η Μεραρχία απέκρουσε τις επιθέσεις άλλων τουρκικών δυνάμεων και το βράδυ της 8^{ης} Ιουλίου όλες οι τουρκικές δυνάμεις είχαν αποκρουσθεί και οι Τούρκοι υποχωρούσαν άτακτα αφήνοντας τμήμα του τουρκικού πυροβολικού στο πεδίο της μάχης του Εσκή Σεχίρ.

Η ελληνική επίθεση είχε πετύχει το στόχο της καθώς έγινε η κατάληψη των σιδηροδρομικών κόμβων του Εσκή Σεχίρ και του Αφιόν Καραχισάρ. Όμως, οι Έλληνες διέπραξαν ένα σημαντικό λάθος αφού ύστερα από τη μάχη του Εσκή Σεχίρ δεν καταδίωξαν συστηματικά τον εχθρό ώστε να του προξενήσουν σημαντικές απώλειες. Ο τουρκικός στρατός δεν διαλύθηκε αλλά συσπειρώθηκε και ανασυντάχθηκε κοντά στην Άγκυρα. Πάντως, η μάχη του Εσκή Σεχίρ υπήρξε μια από τις σημαντικότερες μάχες της Μικρασιατικής εκστρατείας⁷⁰.

Το αποτέλεσμα των μαχών αυτών ανύψωσε το ηθικό των Ελλήνων, ενώ το κλίμα που επικρατούσε στους Τούρκους ήταν απαισιοδοξίας και απογοήτευσης. Ο Ισμέτ ήταν συντετριμμένος με το αποτέλεσμα και θεωρούσε ότι ο πόλεμος είχε χαθεί. Επίσης, η Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας κλονίστηκε με το αποτέλεσμα και ο Κεμάλ ανακηρύχτηκε στις 23 Ιουλίου αρχιστράτηγος και δικτάτορας για τρεις μήνες με σκοπό να σώσει την πατρίδα του.

Από την άλλη πλευρά, οι Έλληνες αντιμετώπιζαν δυσκολίες με την επιλογή της τακτικής που θα ακολουθήσουν. Στις 28 Ιουλίου αφού είχε εγκατασταθεί η στρατιά στη γραμμή Εσκή Σεχίρ – Κιουτάχεια – Αφιόν Καραχισάρ συγκλήθηκε στην Κιουτάχεια Πολεμικό Συμβούλιο υπό την προεδρία του Κωνσταντίνου και τη συμμετοχή του πρωθυπουργού Δ. Γούναρη, τον υπουργό των Στρατιωτικών του Ν. Θεοτόκη και των στρατιωτικών Δούσμανη, Στρατηγού, Παπούλα και Πάλλη και υιοθετήθηκε η πρόταση της άμεσης διεξαγωγής επιχειρήσεων μέχρι τον Σαγγάριο, με την προσδοκία ότι ο Κεμάλ θα δώσει την τελική μάχη δυτικά του Σαγγαρίου. Όμως, αν οι Τούρκοι οχυρωθούν ανατολικά του ποταμού, η κατάσταση θα επανεκτιμηθεί και η απόφαση θα λαμβανόταν επιτόπου ανάλογα τις τότε περιστάσεις. Ο τελικός σκοπός της επιχείρησης ήταν η κατάκτηση της Άγκυρας και η καταστροφή του κεμαλικού στρατού⁷¹. Η ημερομηνία έναρξης της προέλασης ορίστηκε η 1 Ιουνίου 1921.

⁷⁰ Ξενοφών Στρατηγός, *ό. π.*, σ. 276-279

⁷¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ό. π.*, σ. 206-208

Στο σύντομο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε έως την 1^η Αυγούστου σημειώθηκαν συνεχείς προετοιμασίες όπως η συγκέντρωση εφοδίων, μεταφορικών μέσων και πυρομαχικών. Ακόμη, ο Κωνσταντίνος έφερε το στρατηγείο του στο Εσκή Σεχίρ από τη Σμύρνη. Παράλληλα, ο Κεμάλ αυτό το διάστημα συγκέντρωνε τις δυνάμεις του και οχυρωνόταν στα ανατολικά του Σαγγαρίου. Η τοποθεσία που είχε διαλέξει ο Κεμάλ εξασφάλιζε την άριστη παρατήρηση από νότια και δυτικά και είχε καλή συγκοινωνία με τα μετόπισθεν περιοχή της Άγκυρας. Το σχέδιο των Τούρκων ήταν να εξαντλήσουν τους Έλληνες με την επίμονη άμυνα τους και στη συνέχεια να αντεπιτεθούν.

Στη 1^η Αυγούστου του 1921 ξεκίνησε η προέλαση της ελληνικής στρατιάς. Το Α΄ Σώμα Στρατού προχώρησε βορειότερα, στο μήκος του ποταμού Πουρσάκ, ενώ το Γ΄ Σώμα Στρατού κινήθηκε στο κέντρο της διάταξης και το Β΄ Σώμα Στρατού μαζί με την Ταξιαρχία Ιππικού κατευθυνθήκαν νοτιότερα. Κατά την προέλαση τους μικρές αντιστάσεις συναντούσαν από ατάκτους. Αυτό όμως που διαπίστωσαν είναι ότι η σιδηροδρομική γραμμή Εσκή Σεχίρ –Μπεϊλίκ Κιοπρούείχε καταστραφεί από τους Τούρκους. Το συμπέρασμα από την τακτική αυτή των Τούρκων ήταν ότι ακολουθούσαν αμυντική τακτική. Στις 3 Αυγούστου ολοκληρώθηκε η πρώτη φάση του σχεδίου προέλασης και για τρεις μέρες αναπαύεται το στράτευμα. Έπειτα, με την ίδια διάταξη των σωμάτων του στρατού συνεχίζεται η προέλαση τους. Κατά την διάρκεια της πορείας φάνηκαν τα προβλήματα τα οποία αντιμετώπιζε η ελληνική πλευρά με τον ανεφοδιασμό καθώς οι δύσβατοι δρόμοι προκαλούσαν μεγάλη καθυστέρηση στα φορτηγά. Όμως, η ανεπαίσθητη τουρκική αντίσταση και η πεποίθηση ότι η μάχη αυτή θα είναι η τελευταία κρατούσε υψηλά το φρόνημα των στρατιωτών παρόλο τις κακουχίες και τις ελλείψεις του εφοδιασμού.

Στις 10 Αυγούστου το Α΄ και Γ΄ Σώμα Στρατού έφθασαν στη νότια όχθη του ποταμού Γκεούκ Ινλάρ Κατραντζη, όπου υπήρχε οχυρωμένη τουρκική θέση και άρχισε η ελληνική επίθεση. Το ελληνικό στράτευμα κατέλαβε με αιφνιδιασμό τα υψώματα γύρω από τα χωριά Γιαριντάμ και με έφοδο το νοτιοδυτικό τμήμα του ορεινού όγκου Μανγκάλ Δαγ. Την επόμενη μέρα η 1^η και 2^η Μεραρχία επιτέθηκε στην ισχυρή τουρκική τοποθεσία Ταμπούρ Ογλού μέσα από την κοιλάδα Κατραντζή Ντερέ. Ο αιφνιδιασμός όμως απέτυχε με αποτέλεσμα η 2^η Μεραρχία να καθηλωθεί με σοβαρές απώλειες στο Τουρμπέ Τεπέ. Παράλληλα, το Γ΄ Σώμα Στρατού επιτέθηκε προς τις τουρκικές θέσεις στη βόρεια όχθη του ποταμού Γκεούκ. Μέχρι το βράδυ στις 12 Αυγούστου και ύστερα από σκληρές μάχες καταλήφθηκε το νότιο τμήμα του Κιζίλ

Τεπέ από το Γ΄ Σώμα Στρατού. Το ίδιο διάστημα η 1^η και 2^η Μεραρχία μπόρεσε να καταλάβει τις ισχυρές θέσεις Ταμπούρ Τεπέ, Κανλί Γκιόλ και Ιντζίρλι. Όμως, οι ισχυρές τουρκικές αντεπιθέσεις ανακαταλαμβάνουν τελικά το Τουρμπέ Τεπέ και το Ιντζίρλι. Οι απώλειες και από τις δύο πλευρές ήταν πολύ μεγάλες. Εν τω μεταξύ η 7^η Μεραρχία κατορθώνει να προσεγγίσει και να διευρύνει την ανατολική όχθη του ποταμού Σαγγάριου. Επίσης, η 7^η Μεραρχία μαζί με το 16^ο Σύνταγμα Πεζικού κατασκεύασε προσωρινή γέφυρα καθώς οι Τούρκοι είχαν καταστρέψει τη σιδηροδρομική γέφυρα Μπειλίκ Κιοπρού .

Στις 13 Αυγούστου το Β΄ Σώμα Στρατού κινήθηκε εναντίον της τοποθεσίας Καλέ Γκρότο με σκοπό την υπερκέραση των τουρκικών αμυντικών γραμμών από τα ανατολικά. Η μάχη που δόθηκε ήταν σκληρή καθώς η τουρκική αντίσταση ήταν σθεναρή αλλά το Β΄ Σώμα Στρατού κατέλαβε τον ορεινό όγκο του Καλέ Γκροτό – Σερφλί. Ο Κεμάλ ανησύχησε πολύ για την πρόοδο που έκανε η ελληνική επίθεση στο αριστερό μέρος της τουρκικής άμυνας και γι' αυτό το λόγο ο ίδιος επισκέφτηκε το μέτωπο και εξέδωσε διαταγές. Έως τις 14 Αυγούστου η θέση Ταμπούρ Ογλού είχε καταληφθεί από το Α΄ Σώμα Στρατού και το βόρειο τμήμα του Κιζίλ Τεπέ από το Γ΄ Σώμα Στρατού. Την επόμενη μέρα το Σύνταγμα του Β΄ Σώματος Στρατού επιτέθηκε στην οχυρή θέση Ουλού Δαγ αλλά αποκρούστηκε από τους Τούρκους. Έως τις 23 Αυγούστου ο ελληνικός στρατός προσπαθούσε να σταθεροποιήσει τις θέσεις που είχε καταλάβει όπως το δυτικό Τσάλ Δαγ, Ουλού Δαγ και Αρντίζ Δαγ για να διευρυνθεί το προγεφύρωμα τους στην ανατολική όχθη του Σαγγάριου. Οι Έλληνες με τις συνεχείς νίκες τους είχαν ανυψώσει το ηθικό τους αλλά υπήρχαν σοβαρά προβλήματα με τον ανεφοδιασμό τους και οι επικείμενες βροχές που θα ερχόντουσαν θα έκαναν όλο και περισσότερο δυσκολότερη την κατάσταση στους χωματόδρομους που συνδέανε το Σαγγάριο με το Εσκή Σεχίρ.

Στις 28 Αυγούστου οι Τούρκοι πραγματοποίησαν σφοδρή επίθεση εναντίον του Γ΄ Σώματος Στρατού αλλά με την εσπευσμένη κίνηση των Α΄ και Β΄ Σωμάτων Στρατού αποκρούστηκε με επιτυχία. Στη συνέχεια στις 31 Αυγούστου ο Παπούλας βρίσκοντας ευνοϊκή τη στιγμή διέταξε να διαβούν το Σαγγάριο και να εγκατασταθούν στη δυτική όχθη του ποταμού. Ο Κεμάλ μόλις πληροφορήθηκε την εξέλιξη αυτή διέταξε την καταδίωξη των Ελλήνων. Το σχέδιο του δεν μπόρεσε να εφαρμοστεί καθώς οι τουρκικές μονάδες ήταν καταπονημένες από τις συνεχείς μάχες κι έτσι περιορίστηκαν σε επιδρομές εναντίον των γραμμών συγκοινωνίας των Ελλήνων. Συγκεκριμένα, η πρώτη τους επίθεση (1 Σεπτεμβρίου) έγινε στο Σιβρί Χισάρ όπου

ήταν εγκατεστημένα τα ελληνικά χειρουργεία, η δεύτερη (3 Σεπτεμβρίου) στα βόρεια του Γορδίου. Σκοπός των Τούρκων ήταν να αποκόψουν την επικοινωνία με την περιοχή της Σμύρνης όπου κάτι τέτοιο δεν το κατάφεραν και επέστρεψαν με σοβαρές απώλειες στη βάση τους. Η ελληνική στρατιά ολοκληρώνει τη σύμπτυξη της στην αμυντική γραμμή Εσκή Σεχίρ – Αφιόν Καραχισάρ παγώνοντας με αυτόν τον τρόπο το στρατιωτικό μέτωπο⁷². Κατά την υποχώρησή τους η ελληνική στρατιά καταστρέφει 120 χιλιόμετρα σιδηροδρόμου.

Ο ελληνικός στρατός μπορεί να είχε νικήσει σε όλες τις μάχες αλλά δεν κατάφερε να επιτελέσει τον στρατιωτικό σκοπό του ο οποίος ήταν η κατάληψη της Άγκυρας και η συντριβή του Κεμάλ⁷³. Και οι δύο πλευρές ήταν ικανοποιημένες για διαφορετικούς λόγους. Οι μεν Έλληνες για τις νίκες τους και οι δε Τούρκοι για τη σωτηρία της Άγκυρας.

Ο Κεμάλ στις 17-25 Σεπτεμβρίου επιτέθηκε εναντίον των ελληνικών θέσεων στο Αφιόν Καραχισάρ και έπειτα από σκληρές μάχες οι Τούρκοι επέστρεψαν στις βάσεις τους ανατολικά του Σαγγάριου. Ο σκοπός του Κεμάλ σε αυτή την επίθεση ήταν να καταλάβει το σιδηροδρομικό κόμβο και να αποκόψει την επικοινωνία της Στρατιάς με τη Σμύρνη.

⁷² ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ό. π.*, σ. 269-301

⁷³ Γ.Π. Καψή, *Χαμένες πατρίδες*, Αθήνα 1989, σ. 125

Δ' Κεφάλαιο

Η Μικρασιατική Καταστροφή

4.1. Η κατάρρευση του μετώπου

Η Ελλάδα παρά τις αντιρρήσεις των Συμμάχων είχε αποφασίσει την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και μετακινούσε τις στρατιωτικές μονάδες της προς τα εκεί. Ο αντιστράτηγος Χατζηανέστης που αντικατάστησε τον Παπούλα στη Στρατιά ενστερνίζοντας την παραπάνω απόφαση πρότεινε τη σύμπτυξη του μετώπου δυτικότερα στη Μικρά Ασία ώστε να ενισχυθεί στη Θράκη ο στρατός⁷⁴. Ο αρχιστράτηγος όταν έφτασε στη Σμύρνη, έκανε επιθεώρηση για 15 μέρες στο μέτωπο για να κρίνει ορθά την κατάσταση του. Οι διοικητές των μεγάλων μονάδων τον διαβεβαίωναν ότι το ηθικό των στρατιωτών είναι ακμαίο και ο αρχιστράτηγος είχε καταλήξει λανθασμένα στο ότι ο τούρκικος στρατός δεν μπορούσε να αναλάβει μια επιθετική ενέργεια. Συνεπώς, σκεπτόμενος την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης απέσυρε εσφαλμένα 21.000 άνδρες από το μέτωπο της Μικράς Ασίας για να ενισχύσουν το Δ' Σώμα Στρατού της Θράκης. Ο ίδιος βρισκόταν σε πλάνη και δεν δέχτηκε την πρόταση του συνταγματάρχη Μ. Πάσσαρη για την αναδιάταξη των μεραρχιών με σκοπό να έχουν εξασφαλισμένο το Αφιόν Καραχισάρ που αποτελούσε σημαντικό κόμβο για τις συγκοινωνίες και τον ανεφοδιασμό. Πεισισμένος για την αδυναμία του Κεμάλ ασχολήθηκε κυρίως με την επιχείρηση για την Κωνσταντινούπολη και όταν ο ίδιος αποφάσισε για τη σύμπτυξη του στρατού, τον πρόλαβαν οι επιθέσεις του Κεμάλ.

Η αδράνεια των Ελλήνων περίπου έναν χρόνο είχε ως αποτέλεσμα οι Τούρκοι να ανασυνταχθούν, να οργανωθούν και να ενισχυθούν για τη μεγάλη επίθεση τους. Ο τουρκικός στρατός αν και είχε υποστεί πολλές απώλειες μπορούσε να τις αναπληρώσει εν αντιθέσει με τον ελληνικό στρατό. Επίσης, ο εφοδιασμός τους σε ιματισμό γινόταν με τη βοήθεια των Γάλλων και Ιταλών. Ο Κεμάλ παρατηρώντας την κατάσταση που επικρατούσε στο ελληνικό μέτωπο συνειδητοποίησε ότι ήταν η κατάλληλη στιγμή να δράσει καθώς τα βλέμματα των Ελλήνων ήταν στραμμένα στη Θράκη⁷⁵.

Ο Κεμάλ επιδιώκοντας να παραπλανήσει την ελληνική πλευρά έκανε επιθετικές ενέργειες μικρής κλίμακας στις 6 και στις 11 Αυγούστου. Οι Έλληνες με

⁷⁴Ξενοφών Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*, Αθήνα 1986, σ. 373

⁷⁵Μ. Ροδάς, *Η Ελλάδα στη Μικράν Ασία (1918-1922)*, Αθήνα 1950, σ. 326-327

τις ενέργειες αυτές πίστευαν ότι η επίθεση θα γίνει στο Εσκή Σεχίρ⁷⁶. Όμως στις 13/26 Αυγούστου 1922 εκδηλώθηκε η αιφνιδιαστική επίθεση των Τούρκων στο νότιο τμήμα του Αφιόν Καραχισάρ⁷⁷. Η σφοδρότητα της επίθεσης δεν ήταν η αναμενόμενη καθώς οι αεροπορικές αναγνωρίσεις ανέφεραν λιγότερες τουρκικές δυνάμεις. Οι Τούρκοι λόγω του καταγιστικού βομβαρδισμού του πυροβολικού τους είδαν σε σύντομη διάρκεια τις πρώτες επιτυχίες τους. Ο Κεμάλ είχε τοποθετήσει το Στρατηγείο του στο Καλετζίκ Δαγ και είχε παρατάξει το πυροβολικό του και 12 συνολικά Μεραρχίες απέναντι από την 1^η και 4^η Μεραρχία των Ελλήνων. Αρχικά, οι Τούρκοι διέλυσαν την πρώτη γραμμή αντιστάσεως της 4^{ης} Μεραρχίας του ελληνικού στρατού και ανάγκασαν τους Έλληνες να υποχωρήσουν στη δεύτερη γραμμή τους. Το ελληνικό πυροβολικό της 4^{ης} Μεραρχίας χωρισμένο σε πυροβολαρχίες και ουλαμούς δεν είχε τη δυνατότητα να αντιδράσει αποτελεσματικά καθώς δεν υπήρχαν κατάλληλοι οδοί για να μετακινηθούν προς το τουρκικό στράτευμα που βρισκόταν σε ορεινό σημείο. Επιπλέον το ελληνικό πυροβολικό υστερούσε ως προς τον εφοδιασμό του με βλήματα.

Ο υποστράτηγος Α. Φράγκος, διοικητής της 1^{ης} Μεραρχίας μπόρεσε να ανακαταλάβει το απόγευμα τις θέσεις τους που είχαν καταληφθεί από τον εχθρό. Ο διοικητής του Α΄ Σώματος Στρατού ο Ν. Τρικούπης διέταξε τον Πλαστήρα να ανακαταλάβει τις θέσεις που είχαν καταλάβει οι Τούρκοι στην 4^η Μεραρχία, χρησιμοποιώντας το 5/42 Συντάγματος Ευζώνων. Αυτή η αντεπίθεση των Ελλήνων δεν πραγματοποιήθηκε την ίδια μέρα αλλά την επόμενη.

Στις 14 Αυγούστου η εχθρική επίθεση ήταν ακόμη πιο σφοδρή καθώς οι τουρκικές δυνάμεις είχαν ενισχυθεί με την έλευση του 2^{ου} Σώματος Στρατού. Τα ελληνικά στρατεύματα βρέθηκαν σε κατάσταση αποδιοργάνωσης, καθότι ο υποστράτηγος Αθανάσιος Φράγκος, διοικητής της 1^{ης} Μεραρχίας και ο υποστράτηγος Νικόλαος Τρικούπης, επικεφαλής του Α΄ Σώματος Στρατού δεν μπορούσαν να οργανώσουν ένα κοινό σχέδιο δράσης. Εν αντιθέσει οι Τούρκοι είχαν καταστρώσει ένα ολοκληρωμένο σχέδιο για την εξόντωση και συντριβή του ελληνικού στρατού. Ο υποστράτηγος Ν. Τρικούπης -ακολουθώντας τη διαταγή του αρχιστράτηγου Χατζηανέστη- επιθυμούσε να ενσωματωθεί με την 1^η Μεραρχία και γι' αυτό προσπάθησε να κατευθυνθεί προς το Μπανάζ και μαζί με τον υποστράτηγο Α. Φράγκο να υποχωρήσουν προς τη Σμύρνη. Η προέλασή των Τούρκων στο Αφιόν

⁷⁶P. Dumont, *Κεμάλ: Ο Δημιουργός της Νέας Τουρκίας*, Αθήνα 1998, σ. 153

⁷⁷Γ.Π. Καψή, *Χαμένες πατρίδες*, Αθήνα 1989, σ. 140-141

Καραχισάρ και ο συνεχής βομβαρδισμός του σιδηροδρομικού σταθμού είχαν ως αποτέλεσμα να μην θέλει να συνεχίσει την αντίσταση κατά των τουρκικών δυνάμεων αφού η αναχαίτισή τους ήταν αδύνατο να συμβεί. Όμως οι Τούρκοι δεν του επέτρεψαν να υλοποιήσει το σχέδιό του και τον ανάγκασαν να κατευθύνει τις ελληνικές δυνάμεις στο στενό του Αλή Βεράν, όπου οι Τούρκοι είχαν εγκαταστήσει ισχυρά οχυρώματα με μονάδες πυροβολικού⁷⁸. Ο διοικητής της 5/42 Ν. Πλαστήρας Συντάγματος Ευζώνων κινήθηκε βορειότερα και εγκαταστάθηκε δυτικά του σιδηροδρομικού σταθμού του Μπαλ Μαχμούτ ώστε να ξεκουραστούν οι άνδρες του που ήταν εξαντλημένοι σωματικά και ηθικά. Η υποχώρηση δεν είχε γίνει στο απαιτούμενο βάθος για να ξεκουραστούν και να συγκροτηθούν οι μεραρχίες. Επίσης, η σύμπτυξη τους είχε γίνει βιαστικά με αποτέλεσμα να μην γνωρίζουν ότι υπήρχε κενό των 6 χιλιομέτρων χωρίς επιτήρηση.

Στις 15 Αυγούστου η Στρατιά της Σμύρνης έδωσε εντολή ότι ο Ν. Τρικούπης θα είχε υπό τις διαταγές του το Β΄ Σώμα Στρατού και την ανεξάρτητη μεραρχία. Ο Τρικούπης διατασσόταν να ενισχύσει τη δεξιά πλευρά της γραμμής συγκοινωνιών προς τη Σμύρνη και όταν θα μπορέσει να ετοιμάσει την αντεπίθεση του. Επίσης, το Γ΄ Σώμα Στρατού θα έπρεπε να καλύψει τη γραμμή συγκοινωνιών του Εσκή Σεχίρ. Η διαταγή αυτή όμως ήρθε αργά καθώς θα έπρεπε να είχε παρθεί νωρίτερα πριν την τουρκική επίθεση ή στην αρχή της.

Από τα ξημερώματα της 15^{ης} Αυγούστου ξεκίνησαν οι μετακινήσεις του Α΄ και Β΄ Σώματος Στρατού των ελληνικών μονάδων. Βέβαια οι μετακινήσεις αυτές πραγματοποιήθηκαν με συνεχείς συμπλοκές και συγκρούσεις με τμήματα του τουρκικού ιππικού και άλλων τουρκικών μονάδων. Το Α΄ Σώμα Στρατού αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το καθορισμένο δρομολόγιο που είχε και ακολούθησε άλλο βορειότερο που περνούσε από το Ρεσίλ Μπαμπού και οδηγούσε προς τα δυτικά. Ο δρόμος ήταν ορεινός και ανώμαλος. Η επικοινωνία ήταν δύσκολη λόγω έλλειψης ασυρμάτων.

Κατά τη νύχτα η ομάδα του Τρικούπη βρισκόταν απομονωμένη στην περιοχή Ρεσίλ Μπαμπού-Ολουτζάκ-Ευρέτ έχοντας ακάλυπτα και τα δύο πλευρά της και το τουρκικό ιππικό στα νώτα της, χωρίς να έχει επικοινωνία με τη Στρατιά και τις υπόλοιπες μεγάλες ελληνικές μονάδες στη Μικρά Ασία. Επίσης υπήρχε έλλειψη τροφίμων και πόσιμου νερού. Από την άλλη πλευρά η ομάδα του Φράγκου βρισκόταν

⁷⁸Γ.Π. Καψή, *ό. π.*, σ. 146-150

στο Τουμλού Μπουνάρ και το απόσπασμα του Πλαστήρα στο Ντεντέ Τεπέ. Ο Τρικούπης είχε διατάξει τις Μεραρχίες της ομάδας του να συνεχίσουν διαδοχικά την πορεία τους προς το Τουμλού Μπουνάρ. Ο Κεμάλ παρατηρώντας τη διάσπαση που είχαν οι ελληνικές δυνάμεις και θέλοντας να κλονίσει το ηθικό των Ελλήνων διέταξε την επόμενη μέρα η 1^η Στρατιά του να καταλάβει πρώτη το Τουμλού Μπουνάρ.

Το πρωί της 16^{ης} Αυγούστου οι ελληνικές δυνάμεις δέχτηκαν επίθεση από τον εχθρό αλλά μπόρεσαν να κρατήσουν τις θέσεις τους. Μετά από τις 11 π.μ. εμφανίστηκαν δύο νέες τουρκικές δυνάμεις με 8.000 άντρες. Ο Πλαστήρας επικοινωνήσε με τον Φράγκο αλλά η αργοπορημένη απάντησή του έδωσε το πλεονέκτημα στους Τούρκους να καταλάβουν την ισχυρά οχυρωμένη τοποθεσία του Τουκλού Τεπέ, η οποία αποτελούσε το κλειδί για ολόκληρη την τοποθεσία του Τουμλού Μπουνάρ. Ο Φράγκος για να μη χαθεί η επικοινωνία με το Β' Σώμα Στρατού πρότεινε τη σύμπτυξη στη γραμμή Χασάν Ντεντέ Τεπέ-Τσουρούμ Δάγ. Το βράδυ ο ίδιος έφτασε στο Χαλτιμπάγ και αυτός έγινε ο νέος σταθμός διοίκησης της μεραρχίας του. Επίσης η 2^η Μεραρχία μετέφερε το σταθμό διοίκησής της στο Ισλάμκιοϊ.

Εν τω μεταξύ η ομάδα του Τρικούπη δυσκολευόταν να μετακινηθεί εξαιτίας των ισχυρών τουρκικών δυνάμεων. Σφοδρές μάχες έγιναν στο Χαμούρκιοϊ και στο Ιμπουλάκ. Ύστερα από σκληρές μάχες τα τουρκικά στρατεύματα τους είχαν κυκλώσει και τα μεσάνυχτα η ομάδα του Τρικούπη διέφυγε άτακτα προς το Σάλκιοϊ εκτός από την 13^η Μεραρχία η οποία με συνοχή μετακινήθηκε τελευταία⁷⁹.

Τα ξημερώματα της 17^{ης} Αυγούστου οι στρατηγοί Τρικούπης και Διγενής έφτασαν στο Σάλκιοϊ. Ο διοικητής της 12^{ης} Μεραρχίας, ο συνταγματάρχης Καλλιδόπουλος και οι αξιωματικοί του επιτελείου του Α' Σώματος Στρατού πρότειναν στον στρατηγό Τρικούπη να συνεχίσουν την πορεία τους με κατεύθυνση το Μπανάζ από τον δρόμο Σάλκιοϊ-Αλή Βεράν αλλά ο Τρικούπης απέρριψε την πρόταση αυτή και έδωσε διαταγή να συνεχίσουν την πορεία προς το Τουμλού Μπουνάρ. Κανένας ασύρματος δε λειτουργούσε, τα τρόφιμα είχαν εξαντληθεί όπως και τα πυρομαχικά. Ο Τρικούπης είχε στείλει ημιλαρχία προς το Τουμλού Μπουνάρ για να κάνει αναγνώριση και να τους πληροφορήσει. Η ημιλαρχία δεν γύρισε ποτέ αλλά συνάντησε το απόσπασμα του Πλαστήρα και του έδωσε πληροφορίες για την ομάδα του Τρικούπη. Ο Πλαστήρας έστειλε τον ανθυπολοχαγό Καραμάνη έφιππο για

⁷⁹Ξενοφών Στρατηγός, ό. π., σ. 406-408

να παραδώσει ένα σημείωμα στον Τρικούπη που αφορούσε το δρομολόγιο προς το Τουμλού Μπουνάρ. Όταν η εμπροσθοφυλακή του Τρικούπη πλησίασε το χωριό Αλή Βεράν οι τούρκικες δυνάμεις εξαπέλυσαν σφοδρή επίθεση εναντίον της. Η τουρκική πίεση ήταν πολύ μεγάλη αλλά οι ελληνικές μονάδες μπόρεσαν να κρατήσουν τις θέσεις τους. Το απόγευμα έφτασε ο ανθυπολοχαγός Καραμάνης και παρέδωσε το σημείωμα του Πλαστήρα στον Τρικούπη. Ο Πλαστήρας στο σημείωμά του τού ανέφερε που βρισκόταν ο ίδιος και η ομάδα του Φράγκου και ο ανθυπολοχαγός του πρότεινε να τον οδηγήσει σε εκείνον. Ο Τρικούπης δεν το δέχτηκε και η μάχη στο Αλή Βεράν τελείωσε με την συντριβή της ομάδας του. Τα ελληνικά τμήματα αγωνίστηκαν με ηρωισμό ενάντια σε πολλαπλάσιες εχθρικές δυνάμεις αλλά επήλθε η συντριβή τους.

Τα τμήματα της ομάδας του Τρικούπη χωρίστηκαν σε τρεις φάλαγγες κατά την υποχώρησή τους. Η πρώτη φάλαγγα διοικούνταν από τον υποστράτηγο Δημαρά και τον συνταγματάρχη Καλλιδόπουλο και αναζητούσε δρόμο προς το Ουσάκ αλλά κυκλώθηκε από τουρκικές δυνάμεις και αναγκάστηκε να παραδοθεί. Η δεύτερη φάλαγγα είχε διοικητή τον Τρικούπη και τον ακολουθούσαν πολύ χριστιανοί πρόσφυγες. Στις 20 Αυγούστου στο Καρατζά Χισάρ συγκρούστηκε με Τούρκους ιππείς που τον περικύκλωσαν με αποτέλεσμα να παραδοθεί. Η τρίτη φάλαγγα που είχε καλύτερη τύχη από τις δύο προηγούμενες, είχε διοικητή τον Γαρδίκια και κατόρθωσε να φτάσει στις 19 Αυγούστου στο Χαν, στον αμαξιτό δρόμο που συνέδεε το Τσεντίζ με το Ουσάκ.

Από την άλλη και η ομάδα του Φράγκου, στο Τσουρούμ Δάγ, 15 χιλιόμετρα δυτικά από το Τουμλού Μπουνάρ, δεχόταν επίθεση από τουρκικές μονάδες με αποτέλεσμα να συμπτυχθεί σε νέα γραμμή στην κοιλάδα του Μπανάζ. Οι στρατιώτες του όμως ήταν καταπονημένοι κι έτσι την επόμενη μέρα το απόσπασμα του Πλαστήρα που ήταν στο Χασάν Ντεντέ Τεπέ – περίμενε για να βοηθήσει τις δυνάμεις του Τρικούπη, αν ερχόταν – έφτασε στην ομάδα του Φράγκου βοηθώντας την για υποχώρηση. Οι Τούρκοι τους είχαν κυκλώσει και η μόνη λύση ήταν η συνέχιση της υποχώρησης τους προς τις μικρασιατικές ακτές. Οι σπουδαιότερες μάχες που έγιναν κατά την υποχώρησή τους ήταν του Σαλιγλί στις 23 Αυγούστου όπου το ελληνικό στράτευμα πέτυχε τη νίκη κι έτσι μπόρεσε να κατευθυνθεί από το Νυμφαίο προς το

Τσεσμέ και από εκεί οι μονάδες επιβιβάζονταν στα πλοία για να πάνε στα γειτονικά νησιά⁸⁰.

Αντιθέτως το Γ΄ Σώμα Στρατού, που βρισκόταν στη γραμμή Μαρμαρά-Εσκή Σεχίρ, παρέμεινε ανέπαφο καθώς ο Κεμάλ είχε στρέψει την προσοχή του στο Αφιόν Καραχισάρ. Ως τις 2 Σεπτεμβρίου έμεινε στην οχυρωμένη γραμμή του και μετά αποσύρθηκε με τάξη προς τα λιμάνια του Πανόρμου και Κυζίκου για επιβίβαση.⁸¹

Ύστερα από την τραγική εξέλιξη των πραγμάτων, η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε να αντικαταστήσει τον αρχιστράτηγο Χατζηανέστη με τον Ν. Τρικούπη. Όμως όταν πληροφορήθηκε ότι ο Τρικούπης είχε αιχμαλωτιστεί, ανέθεσαν τη θέση αυτή στον αντιστράτηγο Πολυμενάκο ο οποίος έφτασε στη Σμύρνη στις 26 Αυγούστου μαζί με τον υπουργό Στρατιωτικών Θεοτόκη, τους στρατηγούς Δούσμανη και Πάλλη και τον συνταγματάρχη Σαρηγιάννη⁸².

Η κατάρρευση του μετώπου και η αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τη Μικρά Ασία ήταν απόρροια πολλών παραγόντων. Αρχικά, η στρατιωτική στρατηγική που επιλέχθηκε ήταν ανορθολογική και οι οικονομικοί πόροι που είχε στη διάθεσή της η Ελλάδα δεν μπορούσε να συντηρήσει τον στρατό της. Επίσης, η μεγάλη απόσταση που υπήρχε ανάμεσα στο μέτωπο και στο στρατηγείο της Σμύρνης καθιστούσε δύσκολο τον ανεφοδιασμό και την επικοινωνία μεταξύ τους. Επιπλέον, το δίκτυο συγκοινωνιών δεν βοηθούσε σε όλα τα παραπάνω. Συνέπεια όλων αυτών ήταν να καταρρακωθεί το ηθικό των στρατιωτών που μάχονταν στο μέτωπο⁸³.

4.2. Η καταστροφή της Σμύρνης

Οι ελληνικοί πληθυσμοί σε πολλές περιοχές της Μικράς Ασίας πριν από την κατάρρευση του μετώπου, τον Αύγουστο του 1922, είχαν δεχθεί διωγμούς από τους Τούρκους και είχαν εγκαταλείψει τα σπίτια τους. Μετά την τουρκική επίθεση στο Αφιόν Καραχισάρ οι φήμες φούντωναν για την εκκένωση από τον ελληνικό στρατό και αμέσως άρχισαν να συρρέουν πρόσφυγες καθημερινά στη Σμύρνη. Υπολογίζεται πως 30.000 πρόσφυγες έρχονταν καθημερινά στη Σμύρνη βρίσκοντας καταφύγιο σε εκκλησίες, νεκροταφεία, στην ύπαιθρο ή σε συγγενικά τους πρόσωπα. Οι Σύμμαχοι γνωρίζοντας ότι σύντομα θα έρθουν οι Τούρκοι στη Σμύρνη έστειλαν τα πλοία τους

⁸⁰ Α. Καραθανάσης, «Οικεία Πάθη - Μικρασιατική Καταστροφή», στο: *Δευκαλίων ο Θεσσαλός*, τχ. 42 (2013), σ. 15-20

⁸¹ M.L. Smith, *Το όραμα της Ιωνίας*, Αθήνα 2009, σ. 517-518

⁸² M.L. Smith, *ό. π.*, σ. 513

⁸³ Δ. Τσιριγώτης, *Η ελληνική στρατηγική στη Μικρά Ασία 1919-1922*, Αθήνα 2010, σ. 341-342

στο λιμάνι της για να προστατεύσουν τους ομοεθνείς τους. Ο Χατζηανέστης, που δεν αντιλαμβανόταν την κρισιμότητα της κατάστασης, καθησύχαζε τους Συμμάχους λέγοντας ότι θα έρθει στρατός από τη Θράκη. Κι όντως ήρθαν στρατιωτικές δυνάμεις αλλά χωρίς κάποιο αποτέλεσμα καθώς το ηθικό ήταν καταρρακωμένο και υπήρχε ηττοπάθεια.

Από την άλλη πλευρά, ο μητροπολίτης Σμύρνης ο Χρυσόστομος ήταν πολύ ανήσυχος για την κατάσταση που επικρατούσε και μαζί με τον Αρμένιο μητροπολίτη είχαν στείλει επιστολή στον αρχιεπίσκοπο της Καντουαρίας να μεσολαβήσει στην αγγλική κυβέρνηση ώστε να εμποδιστεί η είσοδος των τουρκικών δυνάμεων στη Σμύρνη. Συνέχεια κατέφθανε ελληνικός στρατός στην πόλη με σκοπό να βρει μία θέση σε ένα από τα τελευταία πλοία που έφευγαν από την Σμύρνη. Το μέλημα του στρατηγού Πολυμενάκου ήταν να εκκενώσει όσο το δυνατόν νωρίτερα τη Μικρά Ασία. Το τελευταίο ελληνικό πλοίο που εγκατέλειψε τη Σμύρνη ήταν η Έλλη. Οι σύμμαχοι αποβίβασαν μικρές φρουρές ναυτών για να προστατεύσουν τους συμπατριώτες τους. Τελευταίος αναχώρησε γύρω στις 7 το απόγευμα ο ύπατος αρμοστής Στεργιάδης, όπου η αναχώρησή του δήλωνε τυπικά και το τέλος της ελληνικής κατοχής στη Μικρά Ασία⁸⁴. Την επόμενη μέρα οι Τούρκοι στρατιώτες εισέβαλαν στην πόλη και εγκαταστάθηκε τουρκική διοίκηση υπό τον Νουρεντίν πασά⁸⁵.

Στις 27 Αυγούστου/9 Σεπτεμβρίου είχαν διαρρεύσει φήμες ότι οι Τούρκοι είχαν φτάσει στα προάστια της Σμύρνης. Το ελληνικό γενικό επιτελείο, ο ύπατος αρμοστής καθώς και η πολιτική διοίκηση άρχισαν να ετοιμάζονται για να αναχωρήσουν. Αρχικά η ελληνική χωροφυλακή συνέχισε να περιπολεί στους δρόμους και να τηρεί την τάξη. Ορισμένοι εκπρόσωποι ξένων κυβερνήσεων είχαν ζητήσει από τον ύπατο αρμοστή λόγω έλλειψης διοίκησης στην πόλη να αφήσει τους Έλληνες χωροφύλακες, ώσπου να πάρουν τον έλεγχο της πόλης οι Τούρκοι, με την προϋπόθεση και τη διαβεβαίωση ότι θα τους επέτρεπε στη συνέχεια να φύγουν σώοι και αβλαβείς. Ο αρμοστής όμως δεν δέχτηκε το αίτημά τους. Χιλιάδες άνθρωποι άρχισαν να κατευθύνονται προς την προκυμαία. Στην τουρκική συνοικία της Σμύρνης υψώθηκαν τουρκικές σημαίες και στις 10:30 π.μ. οι πρώτοι τσέτες μπήκαν στη Σμύρνη από την Πούντα. Στη συνέχεια και άλλοι Τούρκοι μπήκαν στην ελληνική συνοικία από το σταθμό του Μπασμαχανέ και άρχισαν να διαπράττουν τις πρώτες

⁸⁴Α. Ρήγος, *Τα κρίσιμα χρόνια 1922-1935*, Αθήνα 1995, σ. 17

⁸⁵Γ.Π. Καπή, *ό. π.*, σ. 256

ληλασίες και τους πρώτους φόνους των Ελλήνων και Αρμενίων. Πυροβολισμοί ακούγονταν συνέχεια και οι δρόμοι γέμιζαν πτώματα. Από τις μειονότητες που δοκιμάστηκαν περισσότερο ήταν ο αρμενικός πληθυσμός της Σμύρνης καθώς κανένα αρμενικό σπίτι δεν έμεινε άθικτο. Ανάλογη κατάσταση επικρατούσε και στις ελληνικές συνοικίες⁸⁶.

Στις 31 Αυγούστου/13 Σεπτεμβρίου πραγματοποιήθηκε ο εμπρησμός της Σμύρνης. Οι φωτιές ξεκίνησαν από την αρμενική συνοικία με την ανατίναξη της αρμενικής εκκλησίας του Αγίου Στεφάνου, στα σύνορα με την αγορά της Σμύρνης, τις Μεγάλες Ταβέρνες και την ελληνική συνοικία του Αγίου Γεωργίου και της Αγίας Φωτεινής. Εξαιτίας της ευνοϊκής φοράς του ανέμου η πυρκαγιά γρήγορα εξαπλώθηκε προς την ελληνική συνοικία αφήνοντας άθικτη τη μουσουλμανική και εβραϊκή⁸⁷. Οι Τούρκοι στο διάβα τους έκαιγαν όσα κτίρια επιθυμούσαν προσέχοντας να μην επεκταθεί η φωτιά πέρα από το γαλλικό προξενείο. Ο Αμερικανός πρόξενος στη Σμύρνη Χόρτον αναφέρει ότι στόχος του Μουσταφά Κεμάλ ήταν να εξοντώσει τους χριστιανούς της Μικράς Ασίας και να καταστρέψει την πόλη ώστε να μην επιστρέψουν ποτέ πίσω στην πατρίδα τους.

Το αποκορύφωμα της φρικαλεότητας των Τούρκων εναντίον των χριστιανών θεωρείται το μαρτυρικό τέλος του μητροπολίτη Χρυσοστόμου της Σμύρνης. Στις 27 Αυγούστου/9 Σεπτεμβρίου ο μητροπολίτης Χρυσόστομος μαζί με άλλους δύο δημογέροντες διατάχθηκε να παρουσιαστεί μπροστά στον Νουρεντίν. Ο τελευταίος τον κατηγορήσε για τη στάση που κράτησε κατά τη διάρκεια της ελληνικής κατοχής της Σμύρνης και για την υποστήριξη την οποία έδωσε στη Μικρασιατική Άμυνα. Οι πράξεις του θεωρήθηκαν ως προδοσία απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία⁸⁸. Μόλις ο μητροπολίτης εμφανίστηκε μπροστά του, ο Νουρεντίν του έδειξε κάποια έγγραφα με κατηγορίες που τον βάραιναν και του είπε ότι το πλήθος που βρισκόταν από έξω θα ήταν αυτό που θα τον τιμωρούσε για όλες αυτές⁸⁹.

Όταν ο μητροπολίτης κατέβηκε στο δρόμο, το εξαγριωμένο πλήθος που τον περίμενε, όρμησε εναντίον του με λοστούς και ξύλα. Άρχισαν να τον μαχαιρώνουν, του ξερίζωσαν τα μάτια και άρχισαν να τον σέρνουν τραβώντας τον από την γενειάδα του ως την τουρκική συνοικία, στο Τσεσμενλί. Σε όλη τη διαδρομή τον χτυπούσαν ανελήγτα με κλωτσιές και γροθιές. Αφού έφτασαν εκεί άρχισαν να τον λιθοβολούν

⁸⁶Τζ. Χόρτον, *Η Μάστιγα της Ασίας*, Αθήνα 2016, σ. 92

⁸⁷R. Clogg, *A Concise History of Greece*, Cambridge 2002, σ. 97

⁸⁸ R. Puaux, *Οι τελευταίες ημέρες της Σμύρνης*, Αθήνα 1993, σ. 53

⁸⁹ T. Αθανασιάδης, *Τα παιδιά της Νιόβης*, Αθήνα 2005, σ. 68

και αρκετοί από το πλήθος άρπαξαν ένα κομμάτι από το διαμελισμένο σώμα του και άρχισαν να το περιφέρουν σε διάφορες συνοικίες ουρλιάζοντας. Παρόμοια βασανιστήρια δέχτηκαν και άλλοι ιερείς. Έπειτα λεηλάτησαν και τη μητρόπολη. Αυτό το μένος εναντίον των Ορθοδόξων κληρικών φανερώνει ξεκάθαρα μια έκρηξη μουσουλμανικού φανατισμού και δεν οφείλονταν σε αντίποινα εναντίων κάποιων προσώπων.

Εκείνη όσο και την επόμενη μέρα οι δρόμοι είχαν γεμίσει από πτώματα⁹⁰. Ο ελληνικός πληθυσμός τρομοκρατημένος από όλα αυτά κλείστηκε μέσα στα σπίτια και δεν βγήκε έξω ως την ημέρα της πυρκαγιάς. Αυτόν και πολλούς ακόμη τέτοιους εξευτελισμούς και βασανιστήρια αντίκρισε ο Αμερικανός Πρόξενος στη Σμύρνη, Τζωρτζ Χόρτον και έγραψε: *«Ένα από τα δυνατότερα συναισθήματα που πήρα μαζί μου απ' τη Σμύρνη ήταν το συναίσθημα της ντροπής, διότι άνηκα στο ανθρώπινο γένος»*⁹¹.

4.3. Οι επιπτώσεις της Μικρασιατικής Καταστροφής

Η ελληνική τραγωδία, ως επακόλουθο της Μικρασιατικής καταστροφής, επεφύλαξε μια πολύ δυσάρεστη έκπληξη στον ελληνικό λαό, ο οποίος έσπευσε άμεσα να αποδώσει τις όποιες ευθύνες στην πολιτική ηγεσία της χώρας καθώς επίσης και στις επεμβάσεις της Αυλής στα πολιτικά δρώμενα του τόπου. Οι συνεχόμενες ελληνικές κυβερνήσεις που εναλλάσσονταν η μία την άλλη, κατέφευγαν στη λήψη αντιδραστικών και αντιλαϊκών μέτρων, όπως τη λογοκρισία και την απαγόρευση δημόσιων συγκεντρώσεων, για να κατευνάσουν τα οξυμμένα πνεύματα, να αποπροσανατολίσουν την κοινή γνώμη και να αντιμετωπίσουν με πρόχειρο τρόπο τα φλέγοντα θέματα, που είχαν σχέση κυρίως με τη συνεχόμενη συρροή μεγάλου αριθμού προσφύγων και την ιατροφαρμακευτική τους περίθαλψη, και επιπλέον την επιβολή της στρατιωτικής πειθαρχίας στο καταπτοημένο και αποδεκατισμένο στράτευμα.

Ο στρατός και ο στόλος της Χίου και της Μυτιλήνης επαναστάτησαν και κατευθύνθηκαν προς την Αθήνα απαιτώντας την παραίτηση του βασιλιά, τη διάλυση της φιλομοναρχικής Βουλής, τη δημιουργία νέας κυβέρνησης, φιλικά προσκείμενης προς τις Δυνάμεις της Αντάντ, τη διενέργεια εκλογών και την άμεση ενίσχυση του

⁹⁰Τζ. Χόρτον, *ό. π.*, σ. 130

⁹¹Τζ. Χόρτον, *Η Κατάρρα της Ασίας*, Ιντιανάπολις 1926, σ. 104

μετώπου στη Θράκη εφόσον δεν είχε υπογραφεί ακόμη από τους συμμάχους η ανακωχή στα Μουδανιά⁹².

Κάτω από ένα αβέβαιο πολιτικό κλίμα, οι εξελίξεις ήταν ραγδαίες. Στα μέσα Σεπτεμβρίου 1922, οι επαναστάτες κατέλαβαν την Αθήνα. Παρά τις προσπάθειες του βασιλιά Κωνσταντίνου να αντισταθεί με τη βοήθεια του Ιωάννη Μεταξά, τον ανάγκασαν να παραιτηθεί από το θρόνο για χάρη του γιου του Γεωργίου. Ο λαός ένιωθε χαρά και ανακούφιση, σε συνδυασμό ωστόσο με αρκετές ανησυχίες ως προς την πορεία της χώρας μελλοντικά. Η Επαναστατική Επιτροπή όρισε στην αρχή τον Ελευθέριο Βενιζέλο ως διπλωματικό εκπρόσωπο του ελληνικού κράτους, δημιουργό της Μεγάλης Ελλάδας των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών, ο οποίος ανέλαβε να επωμιστεί το δύσκολο ρόλο του διαπραγματευτή των ελληνικών συμφερόντων⁹³. Στη συνέχεια η Επαναστατική Επιτροπή ξεκίνησε την αναζήτηση όσων ευθύνονταν για την Μικρασιατική καταστροφή και στην παραπομπή σε δίκη των υπευθύνων της εθνικής τραγωδίας. Έκτακτο στρατοδικείο δίκασε τους Δ. Γούναρη, Π. Πρωτοπαπαδάκη, Γ. Μπαλτατζή, Ν. Στράτου, Ν. Θεοτόκη, Γ. Χατζηανέστη, Ξ. Στρατηγού και Μ. Γούδα. Από αυτούς, οι έξι πρώτοι καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν στο Γουδί, στις 15 Νοεμβρίου 1922. Η δίκη των έξι, όπως έχει μείνει στην ιστορία, με την καταδίκη σε θάνατο των παραπάνω προσώπων λόγω εσχάτης προδοσίας υπήρξε για εκείνη την εποχή μια προσπάθεια κάθαρσης από τη Μικρασιατική εμπλοκή μπροστά στη λαϊκή κατακραυγή⁹⁴.

Από τη στιγμή που δημιουργήθηκε το νεοελληνικό κράτος, ήταν η πρώτη φορά που αντιμετώπιζε τόσα πολλά και σοβαρά προβλήματα. Το μέγεθος αυτής της τραγικής κατάστασης φαίνεται και από το γεγονός ότι σε χρονικό διάστημα μικρότερο των τεσσάρων μηνών από την επαναστατική κυβέρνηση του Πλαστήρα, είχαν αλλάξει επτά υπουργοί Οικονομικών. Ωστόσο, έκτος από την οικονομική και πολιτική αναστάτωση, υπήρχαν και άλλα προβλήματα όπως η επανάσταση και η διάλυση της στρατιωτικής δύναμης, τα τεταμένα πολιτικά πάθη, οι καθημερινές διαδηλώσεις και διαμαρτυρίες των στρατιωτών οι οποίοι απολύθηκαν και ζητούσαν εργασία, οι απαιτήσεις των συγγενών για τα οικεία τους πρόσωπα που είχαν σκοτωθεί, αιχμαλωτιστεί ή αγνοούνταν και γενικότερα η αποδιοργάνωση του κρατικού μηχανισμού, φανέρωνε την αληθινή κατάσταση του κοινωνικού και

⁹²Κ.Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Ελλάδος. Από τη γένεση του νέου ελληνισμού (1204) στη σύγχρονη Ελλάδα (2000)*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 427

⁹³Κ.Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 427-428

⁹⁴Α. Ρήγος, *ό. π.*, σ. 49

πολιτικού κλίματος της Ελλάδας, η οποία θα δέχονταν τους 1.300.000 πρόσφυγες. Για το λόγο αυτό και η καταδίκη των έξι με την κατηγορία της ενσυνείδητης προδοσίας, είχε ως απώτερο σκοπό να κλείσει με γρήγορο και άμεσο τρόπο το κεφάλαιο της ιστορίας των πρωταίτιων του Νεοελληνικού δράματος. Προτιμήθηκε να δοθεί αυτή η λύση, καθώς η ουσιαστική και σε βάθος έρευνα δε συνέφερε ούτε στους Βενιζελικούς ούτε στους Βασιλικούς. Όμως η συγκάλυψη των ευθυνών της Μικρασιατικής καταστροφής επανέφερε και αναζωπύρωσε στο λαό το διχασμό και τις πολιτικές αντεκδικήσεις στο χώρο του Βενιζελισμού και του Αντιβενιζελισμού ως τις μέρες μας⁹⁵.

Μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης στις 24 Ιουλίου 1923, υπογράφηκε μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας η «Σύμβαση περί ανταλλαγής των Ελληνικών και Τουρκικών πληθυσμών» στις 30 Ιανουαρίου 1923 και τέθηκε σε ισχύ από τις 31 Μαρτίου 1924. Αποκορύφωμα αυτής της τραγικής Σύμβασης ήταν ο ξεριζωμός του ελληνικού στοιχείου από τα πατρογονικά του εδάφη. Όσοι κατάφεραν να επιζήσουν, μεταφέρθηκαν κάτω από απάνθρωπες και άθλιες συνθήκες στις ακτές της ελεύθερης, αλλά φτωχικής Ελλάδας⁹⁶.

⁹⁵Κ.Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 428

⁹⁶Κ.Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 429

Επίλογος

Η εκστρατεία στη Μικρά Ασία ήταν αποτέλεσμα της νικηφόρου πορείας των Ελλήνων με αφετηρία τους Βαλκανικούς Πολέμους που είχαν αποφέρει τον εδαφικό και πληθυσμιακό διπλασιασμό της χώρας. Η υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, τον Αύγουστο του 1920, έκανε πραγματικότητα το όραμα της Μεγάλης Ιδέας για την απελευθέρωση του αλύτρωτου ελληνισμού. Η μικρή Ελλάδα κατόρθωσε να γίνει η χώρα των «δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών», καθώς με την υπογραφή της συνθήκης προσαρτούσε την Ανατολική Θράκη και τα νησιά του Αιγαίου, ενώ της αναγνωρίζονταν κυριαρχικά δικαιώματα στην περιοχή της Σμύρνης.

Η Ελλάδα βαδίζοντας προς αυτή την κατεύθυνση θέλοντας να υλοποιήσει τον πολιτικό της σκοπό υπέπεσε σε σοβαρά σφάλματα. Καταρχήν δεν έλαβε υπόψιν της το διεθνές περιβάλλον με επακόλουθο να προκύψουν αντικρουόμενα συμφέροντα με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Επιπλέον δεν υπολόγισε σωστά την έξαρση του τουρκικού εθνικισμού που θα αντιστεκόταν σθεναρά στην επεκτατική πολιτική της Ελλάδας. Σε μια Οθωμανική Αυτοκρατορία, με εσωτερικά προβλήματα και σε κατάσταση αποσύνθεσης και παρακμής, το κίνημα του Κεμάλ ήρθε για να κόψει τα φτερά και τα όνειρα των Ελλήνων. Τέλος οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν κατάλαβαν εγκαίρως ότι η εκστρατεία στη Μικρά Ασία θα τους οδηγούσε σε αδιέξοδο και όταν άρχισαν να το συνειδητοποιούν δεν έδρασαν αποτελεσματικά. Εξάλλου μία ενδεχόμενη αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Σμύρνη θα φαινόταν μια αποτυχία ως προς την εκπλήρωση του οράματος της Μεγάλης Ιδέας.

Η επεκτατική πολιτική που υιοθέτησε η Ελλάδα κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας την έφερε αντιμέτωπη με τους συμμάχους και τη Ρωσία. Η Ελλάδα αν και δεν ήταν μεγάλη δύναμη συμπεριφέρθηκε φιλόδοξα και οι στόχοι που έθεσε δεν μπορούσαν να πραγματοποιηθούν καθώς ήταν πάνω από τις δυνατότητές της. Το μόνο πλεονέκτημά της ήταν ο εμπειροπόλεμος ελληνικός στρατός και η αποδιοργανωμένη Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Τον Αύγουστο του 1922 ο εξαντλημένος ελληνικός στρατός δεν άντεξε την τουρκική επίθεση και ηττήθηκε στο Αφιόν Καραχισάρ. Στο τέλος του ίδιου μήνα τα στρατεύματα των Τούρκων εισήλθαν στη Σμύρνη και επιδόθηκαν σε φοβερές λεηλασίες και βιαιοπραγίες κατά του χριστιανικού πληθυσμού. Επιστέγασμα της αποτρόπαιης συμπεριφοράς τους ήταν ο μαρτυρικός θάνατος του μητροπολίτη Χρυσόστομου από τον εξαγριωμένο τουρκικό όχλο. Η πρωτεύουσα της Ιωνίας

παραδόθηκε στις φλόγες με αποτέλεσμα όχι μόνο να χαθεί η όμορφη πόλη αλλά και τα όνειρα του ελληνισμού στη μικρασιατική γη.

Η τραγωδία της Σμύρνης αποτέλεσε την πιο ριζική τομή της νεοελληνικής ιστορίας και καθόρισε αποφασιστικά την πορεία του σύγχρονου ελληνισμού. Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας που κυριαρχούσε για μια ολόκληρη περίοδο τερματίστηκε με τον πιο τραγικό τρόπο καθώς η επιδιωκόμενη εθνική ολοκλήρωση έφερε τα αντίθετα αποτελέσματα με την αναδίπλωση του ελληνισμού εντός των ελλαδικών συνόρων. Νέες συνθήκες δημιουργήθηκαν στη χώρα, η οποία εξήλθε από μια μακρά περίοδο αναμετρήσεων έχοντας καταφέρει να υπερδιπλασιάσει τα εδάφη της και τον πληθυσμό της, ο οποίος διογκώθηκε απότομα με την προσφυγική πλημμυρίδα. Η καταστροφή της Σμύρνης σηματοδότησε το οδυνηρό τέλος της μακραίωνης ελληνικής παρουσίας στη Μικρά Ασία και ταυτόχρονα αποτέλεσε τον καταλύτη της δημιουργίας του σύγχρονου ελληνικού κράτους.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Αδημοσίευτες Πηγές

Χρήστου Θ., «Ο Κωνσταντίνος Στεφ. Καραθεοδωρή (1873-1950) και οι “Αυτοβιογραφικές Σημειώσεις” του», στην: *Επιστημονική Επετηρίς της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου*, τ. 2 (2017) – Αθήνα 2020, σ. 40 περ. (υπό δημοσίευση)

2. Δημοσιευμένες Πηγές

ΓΕΣ/ΔΙΣ: «*Επίτομος Ιστορία Εκστρατείας Μικράς Ασίας 1919- 1922*», Αθήνα 2001
Δευκαλίων ο Θεσσαλός

3. Απομνημονεύματα Ημερολόγια και Εκθέσεις Συγχρόνων

Βακάς Δ., *Ο Βενιζέλος πολεμικός ηγέτης*, Αθήνα 1949

Μισαηλίδης Κ., *Πολεμικά φύλλα από τη Μικρασιατική Εκστρατεία*, Αθήνα 1923

Ροδάς Μ. , *Η Ελλάδα στη Μικράν Ασία (1918-1922)*, Αθήνα 1950

Στρατηγός Ξ., *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*, Αθήνα 1986

Χόρτον Τζ., *Η Κατάρτα της Ασίας*, Ιντιανάπολις 1926

4. Εφημερίδες

Εθνική Ηχώ

5. Περιοδικά

Η Μικρασιατική Καταστροφή 1922

B. Βιβλιογραφία

Αγγελομάτη Χρ., *Χρονικό της Μεγάλης Τραγωδίας. Το έπος της Μικράς Ασίας*, Αθήνα 2005

Αθανασιάδης Τ., *Τα παιδιά της Νιόβης*, Αθήνα 2005

Βακαλόπουλος Κ.Α., *Ιστορία της Ελλάδος. Από τη γένεση του νέου ελληνισμού (1204) στη σύγχρονη Ελλάδα (2000)*, Θεσσαλονίκη 2005

Βερέμης Θ.- Κολιόπουλος Ι., *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Αθήνα 2006

Γιαννόπουλος Γ. Θ., *Από το Σαγγάριο στον Νέστο*, Πάτρα 2001

Γρηγοριάδης Φ.Ν., *Η Ιστορία της Νεότερας Ελλάδας, Διχασμός-Μικρά Ασία. Θρίαμβος-Καταστροφή*, Αθήνα 1971

Ζολώτα Α.Π., *Η Εθνική Τραγωδία*, Αθήνα 1995

Ηλιού Φ., *Κοινωνικοί αγώνες και Διαφωτισμός. Η περίπτωση της Σμύρνης*, Αθήνα 1986

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 15(2008)

Καργάκος Σ. Ι., *Η μικρασιατική εκστρατεία (1919-1922) από το έπος στην τραγωδία*, Αθήνα 2021, 2 τ.

Καψή Γ.Π., *Χαμένες πατρίδες*, Αθήνα 1989

Κιτσίκης Δ., *Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα 1998

Κονδύλης Γ., *Ο δρόμος προς την καταστροφή. Εθνικός Διχασμός. Αίτια της Μικρασιατικής καταστροφής*, Αθήνα 1979

Κοτζιάς Α., *Τα Φοβερά Ντοκουμέντα. Ο Εθνικός Διχασμός: Βενιζέλος και Κωνσταντίνος*, Αθήνα 2005

Μίλτον Γκ., *Χαμένος Παράδεισος-Σμύρνη 1922. Καταστροφή του Μικρασιατικού Ελληνισμού*, Αθήνα 2008

Μιχαηλίδης Ι., *Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 2018

Μόστρας Β., *Η Μικρασιατική Επιχείρησης*, Αθήνα 1969

Μπότσιου Κ., «Μικρασιατικός Πόλεμος: από τη συμμαχική εκστρατεία στην ελληνοτουρκική σύγκρουση», στο: *Μικρασιατικός πόλεμος: η ανάμιξη των ξένων Δυνάμεων* (Επιμ. Μ. Πρωτοπαπαδάκης), Αθήνα 2017

Μπουλαλάς Κλ., *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919 – 1922*, Αθήνα 1959

Παπαγεωργίου Σ.Π., *Από το γένος στο έθνος. Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους*, Αθήνα 2004

Ρήγος Α., *Τα κρίσιμα χρόνια 1922-1935*, Αθήνα 1995

Ριζάς Σ., *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας, ο Βενιζέλος, ο Αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Αθήνα 2015

Σακελλαρόπουλος Κ., *Η σκιά της Δύσεως, Ιστορία μιας καταστροφής*, Αθήνα 2009

Σβολόπουλος Κ., *Ελευθέριος Βενιζέλος, 12 Μελετήματα*, Αθήνα 1999

Σολωμονίδης Χ., *Υμνος και θρήνος της Σμύρνης*, Αθήνα 1957

Στεφανίδης Γ., *Η Ελλάδα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα 1986

Τζανακάρης Β., *Δακρυσμένη Μικρασία*, Αθήνα 2007

Τσιριγώτης Δ., *Η ελληνική στρατηγική στη Μικρά Ασία 1919-1922*, Αθήνα 2010

Χόρτον Τζ., *Η Μάστιγα της Ασίας*, Αθήνα 2016

Χρήστου Θ., *Τα σύνορα του Ελληνικού Κράτους και οι διεθνείς συνθήκες (1830-1947)*,
Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή
(1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*,
Αθήνα 2001

Χρήστου Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της
Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999

Ψυρούκης Ν., *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1918-1923*, Λευκωσία 2000

Bierstadt E.H., *Η Μεγάλη Προδοσία, ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στη
Μικρασιατική Καταστροφή και στη Συνθήκη της Λοζάνης*, Αθήνα 1997

Burns E., *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Εισαγωγή στην Ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης
Ευρώπης*, Θεσσαλονίκη 2005, 2τ

Clogg R., *A Concise History of Greece*, Cambridge 2002

Dumont P., *Κεμάλ: Ο Δημιουργός της Νέας Τουρκίας*, Αθήνα 1998

Finkel C., *Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1923*, Αθήνα 2007

Hobsbawn E.J., *Η εποχή των Επαναστάσεων, 1789-1848*, Αθήνα 2000

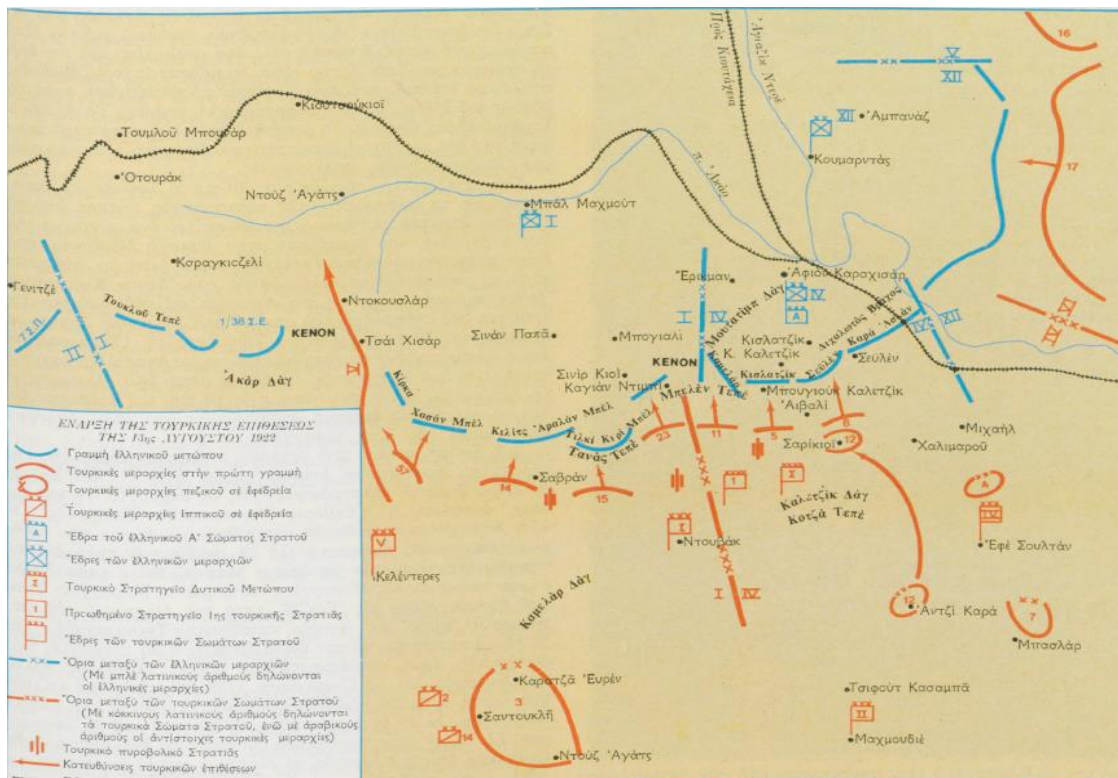
Ruau R., *Οι τελευταίες ημέρες της Σμύρνης*, Αθήνα 1993

Smith M.L., *Το όραμα της Ιωνίας*, Αθήνα 2009

Παράρτημα

Η γραμμή του ελληνικού μετώπου τον Αύγουστο του 1922

Η επίθεση των Τούρκων στις 13 Αυγούστου 1922 στο Αφίον Καραχισάρ

Η καταστροφή της Σμύρνης και ο μαρτυρικός θάνατος του μητροπολίτη
Χρυσοστόμου

Περίληψη

Η Μικρασιατική Καταστροφή είναι η μεγαλύτερη εθνική τραγωδία στην ιστορία του νεότερου ελληνισμού. Στόχος της εργασίας είναι να περιγραφούν οι φάσεις της καταστροφής, καθώς και η τραγωδία της Σμύρνης. Επίσης παρουσιάζονται οι λόγοι που οδήγησαν στην καταστροφή και οι συνέπειες τους. Σκοπός είναι να αναδειχθεί η εσωτερική πολιτική της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η εμπλοκή των Μεγάλων Δυνάμεων στις εκάστοτε εξελίξεις. Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας και η πολιτική των Νεότουρκων καθόρισαν την επεκτατική πολιτική των Ελλήνων και την ενίσχυση του εθνικιστικού φρονήματος των Τούρκων. Τέλος, οι Βενιζέλος και Κεμάλ καθόρισαν τον ρου της ιστορίας στη Μικρά Ασία.